

БУР'ЯН

Радичев
А. ГОЛОВКО *Радичев* *Радичев*

Радичев
РОМАН

Радичев
РОМАНИ
І
ПОВІСТІ
Радичев

№ 1

Радичев
ИЗДАВНИЦТВО „УКРАЇНСЬКИЙ РОБИТНИК“

ІВ
сказав
тервон

1929

На мистецькому конкурсі України
1927 р. книжку „Буряк“ відзначено
Ювілейною Жовтневою Премією

I

З кілька перегонів до стації Ганівка Давидові Могуці вперше в історії міста та касарні степ війнув просто в лице міцним духом землі в рум'яних щок з морозу, з ранку сонячного осіннього. Це—на якійсь чужій стації у вагон увалилося їх—ціла юрба дівчат. Либонь, з буряків. Бо у вікно бачить Давид—на стації цілі кучугури навалою ввалилися, і ще підвозили, скидали. А в дівчат—клуночок у кожної. Вони в чорних стареньких юпках, у брудних спідницях з полотна сирового з босі. А обличчя в усіх обвітрені, смугляві, з пошерхлми од вітру юбами.

Як зайшли у вагон, збились несміливі й стояли в проході. У кожній в пучці пупко квітток.

Давид аж зрадів, наче сестру рідну між них забачив. Посунувся—в місто одній, а тоді ще звернувся до якогось громадянина, що сидів на лавці насупроти, і попрохав його сісти. Бо вагон це не чужий, мовляв, а в дівчат ось, може, й ноги болять. Той нехотя вустив ноги з лави. Сіли дівчата там. Тісненько—усі порозміщалися. Лише одна стояла біля вікна й задумливо дивилася крізь скло.

Потім рушив. До скла аж обличчям притулилася. А повз очі—водокказ, телеграфні стовпи, по дорозі вони бідаками. Он і працює везе врім піджаці з шинелі.—Миг повз очі.

Дав витяг кісета й закурив. А тоді до дівчат:

— Здаки це ви, дівчата?

— Зіряків їдемо. Отут були в совітській економії,—це найбільшій буряк мовила. А очима стрибнула з парубкового обличчя на будинок його, знов на обличчя й додала:—А це їдемо додому. Вирва ще за тепла на молотьбу. А обмолотилися, буряки стали копата й докопалися—учора думали, що й попрпадаємо з ногами: мороз аж отакій, а ми босі.

Повз Давид на їхні ноги червоні, похитав головою й мовчав.

Потім Давид встав, чи хоч додому ж їм недалеко.

Та й Зацепилівки вони, Щербанівського району. О, то це, входить до них зовсім земляки: він теж Щербанівський, з Обухівки. Знають Обухівку.

— Бу.

сказала їй на буряках обухівські, душ нескілько було,—з дівчат, і щось пригадувала. А тоді обличчя звела на червоноарій;

Бібліографічний огляд цього видання розміщено в журналі "Український Дружок". Картичному резервуару державних Української Енциклопедії

— От, може, знаєте—Яким, що на гармонії грає, потім тарантасний один. А з дівчат—Галька й Христя. А то—не знаю тих.

— Це Христя, ота, що співає гарно? І зовсім вона не обухівська овалася якась.

А Давид враз насторожився: Христя?

Та, перша дівчина, аж плечима знизала:

— Авжеж—„не з Обухівки“! Чи я ото не знаю. Прийшли вони саме жито добивали. Ще Христя ота про банду розповідала. У них в одну ніч семеро коней з лук завели. І їхню взято коня. Ще плакала—знаю.

Давид схвильовано:

— Така русява дівчина? невсока?

— Невсока. А на шиї в неї шрам: колінь іще як денікінці були од нагайки.

— Так!—Аж одхилився, і на обличчі біль у нього.

Тата. Десь за перегородкою в другому купе чути голоси глухо. А внизу колеса ритмічно—так-так, так-так.

Так. На шиї шрам—вона, значить, сестра-Христя.

— І коней не знайшли?

— Ні, як кривь землю пішли всі семеро. Одного із злодіїв пішли були в конем аж під Полтавою на ярмарку. З Огирівських хуторів. Хотіли самосуд над ним учинити. А він став проситися: каже, видам, усю банду, тільки щоб не вбивали. Ну, а тут міліція ярмарку—його й заарештували. В тюрмі зараз.

— Може, в тюрмі, а може... Хіба тепер тюрма як: піддержат мисль та й додому випустять,—додала друга з дівчат і одвела його у бік.

— А коня... — це—Давид.

Він замовк і схилився головою. А очі вронив на ноги дівчат брудні й червоні. І було—думка проповзла: „можє, й вона є дівка боса отак на морозі?“. А потім батьки згадалися. Як це вони там коняки? Мабуть, батько ще дужче посивів і мати ще дужче зчужала. Без тягла ж—як без рук. А земля далеко, за 10 верстов на околицю, чоському“. Що ти на ній робитимеш голими руками! І чого дивитися те?—уривок з листа з дому, ще по весні, незграбними літерами Петрик виводив, а батько, мабуть, проказував синові вістку радісну: старого коня продали та молодого купили, хліборобами будуть тепер писати. І весело Давидові було тоді, і, мов живий, батько тоді бубнявив з за листа: завжди похмурий, а то вміхнувся на хвильку й посивів око до сина весело: „то так-то, сину; а без коня без доброго коня не хлібороб“. Е-е, не примружить тепер очей батько скаже весело. Мабуть, такий там журний, ще, мабуть, дивитися.

Десь далеко й глухо кондуктор квитки питав до Вера. Ув очах Давидові заворушилось багато ніг, брудних і чистих. Дівчата підвдцлася.

Давид кинувся:

Що встатє?

Та ми до Вербівки брали квитки, бо до Ганівки ж дорого. А тут своєї краї—пішки підємо. Нам аби на ніч. Прощай!

Ідїть здорові!—сказав їм услїд.

Поїзд стинивсь і став. Давид до вікна підвівся і якось байдужє вдивився: на пероні з осик тихо падало листя жовтяве, чоловік у червоному кашкеті вдарив у дзвінок двічі, пройшли дівчата юрбою по пероні за станцію. І бачив—пішли по дорозі, що по ній стовпи телеграфні в далину побігли.

Вже як рушив поїзд, Давид іще стояв біля вікна й дивився в степ. Степ ген дівчата ті. В далині у вибалку руде село. Мов гною хто вивів степ та звернув із воза на виву. А то, куди не глянь—зелено, зелено... латка побіля латки—чорно, зелено...

І подумав Давид:

— А як же це там батько й ті шість?

II

Від станції Ганівки до Обухівки 25 верстов. І все степом. Повилась дорога поміж чорних ріл та латок зеленої озимини, коліями зрізана. Вітер обіч уздовж неї—стовпи в далину. І вітер осінній так тоскно гудє в телефонних дротах. Вітер та он галок зграя: вітер їх гонить, вітер ото жменю зерна сіючи, кинуть на вітрі,—а то, куди оком не кинь,—степ, пусто. В далині маячили хутори.

Іде Давид по дорозі, ступає широко. Усіма грудьми п'є, захлибається, терпке, як терен зеленуватий, осіннє степове повітря. І, глянь, хміліє від нього: очі якось аж затуманились, розкрито обвітрені уста. А рукою збив будьонівку на потилицю та тільки головою рипнув.

— Ех!

Ще кілька день тому—де це було? В Азії. На станції Ташкент стояв червезі за квитком між сартами якийсь собі демобілізований червоноармієць—хохол Давид Мотузка, і от—їде по дорозі на Обухівку. Чи дивиться, чи сниться? Аж усміхнувся. А в очі степ далиною дивиться, хоче спитати, та що—німий.—„А що, Давиде, тьохнуло?“ І хоч німий, чує його Давид. Він роблено хмуриться, потім усміхнувся:

— Ех, і бандите ти отакій, ще питає: „тьохнуло?“ Ну, а як тебе та не любити, як от дивлюсь у далину твою і бачу в ній цілий світ новий. Що про нього віки лише марили, що його ще ніде не бувало. Хіба на зоряних гонах на якісь із інших планет. Ех, і люблю ж тебе!

За хуторами дорога зламалась коліном і повилась на Щербанівку. Уздовж неї й стовпи потягли дроти. А глухенька доріжка поміж хат покрутилася хуторами. Це—Давидова. Ну, та він нею теж тільки до

хатки до он тієї крайньої, а там навпростець піде, на економію Обухівську.

За хутором уперше стали попадатися орачі. Це ще хуторяки землі, а як ріс перейшов, економічеські степи пішли, тепер обухівці. Тут теж де-не-де на гонах поволі плуганили орачі волами по області. А тільки далеко од звороті,—звертати не хотілося, бо й так уже бився. Хай он уже під самою економією оре хтось,—зайде Давид його, закурять і відпочине трохи.

А й земля ж тут добренна!—чорнозем, аж масний. І пахне якось знайома рілля свіжо-осіння парубкові. Як саме пахла й у давнині, як ще хлоп'ям до пана в погоничі на осінь ставав.

... Три осені був у строку саме під війну германців. Малий був, замурзаний, а очі з-під волосся чорного кучерявого, як вишні дві стиглі. Любили його в дворі й наймити австріяки-полонені (на роботі їх було душ на 20). Все їм було, їм заспівай. А Давид співлявий був. Цілі дні на полях на оранці—воли поганяв й співав. Сам і пісень складав: то наймита-сиротину, то про салдату раненого в окопах, то австріяка, що на чужину їх занесло, на далеку. Бувало, увечері як з роботи повертаються, та після вечері отак, перед святком як заспівають у сутінях: „Чи чуєш, товаришу...“—хлопець заміс, а очі туманом застелить. Журно Давидкові тоді. А жура все—„кру, кру“...

В журбі отакій і подружилися Давидко з одним австріяком, на ймення Стах. Залюбився в пісні він хлопець сердечком. Бувало, каже: „Співай, хлопча. Нам серце за неправду болить амалечку. Виростеш—бунтар будеш!“

Вони й на степ виїздили орати завжди удвох. Давидко волю поганяв, а Стах за плугом борозною йде і щось розповідає. Бувало. Про родину свою, про інші краї, про минуле (домом в Галичині, він за вчителя був, а потім на війну його забрали та він передавсь до полону). Якій він був хороший! І вна чисте все, що не спитай: і де земля взялась—не як у школі писучив, і чому люди бідні є і є багаті, і яке буде колись життя. Бувало примружить очі й дивиться й каже:

— Отут, де фольварк панський, не буде він панський, бо пан вже неете. А сами наймити житимете за хазяїв. Земля вся буде ваша й худоба й дім, і ще дома отакі збудуете, і сід насадити більший...

Давидко аж оторопіє:

— Так пан же не впустить.

— А так, так—не пускатиме пан, жовнірів визве—гніадо та землі боронити. Та ж вас сила з сіл. А й жовніри хіба не з села? Хіба то не їхні батьки та брати прийдуть масток брати? На братів на батька хто введе рушницю?

Очі горять у Стаха, горять у Давидка. Хоч і мале воно, хоч і замурзане.

А колись...—саме отут, де оце волами парубчак оре, вони орали. Стах оповідав (як це давно було!) про Юрка Довбиша. Цілі ночі по тому снилися хлопча, замурзаному наймитчати, ліси буковинські...

Юрко й ватага... А в пій, у ватазі тій, і Давид із топірцем, юнак смуглявий...

— Товаришу, дай закурити!

Давид аж кинувся.

— Пожалуста, якщо є.

Воли парубчак спинив, виліз із борозни на обліг і стояв у ладі,—разу видно, що наймит. Давид звернув на стерню й підійшов орача. Поздоровкався, закурили. Ну, а воли хай спочинуть тим часом.

— Садесь, товаришу. Це не з служби, бува, не 901?

— 901, да. А ти не з Обухівки часом?

— Ні, я он з отих хуторів.—Він одхилився з-за вола й пужалном кинув у простір, де за ріллями, за облогами в балці хутір визирає зеленим дахом із червоного, як величезний пук калини, вишневого Давка.

Може, чув Огіря. Так ото служить у нього. А це тут оре. Воно земля й обухівська на бомазі значиться, та як справа до предподатку піде, а так—хутірська земля. Потому—далеко страшно від слободи, а 10 верстов не наїздишся, не находишся, ну, в оренду й здають. А ще як коняки в которого бідняка немає—погиб, цитай. А хуторятам—подай, боже. Огірі, Хоменки, Кипшарі... Ой, треба ще на пях 8 року! Як були буржуї, так буржуї й є. У другого десятка на 25 по-віву самого, та випасує товару скільки. Вже ж на долозі не випасеш от і цитай кругленько—30. Норма? Вільше з половини беруть: вноре, засіє. А віжне другий неможливі, подивиться на копи та тільки потилицю почухає; на плечах за 10 верстов не однесеш. Хоч покни на стерні. Одним моментом і пользаються куркулі. Бувало, за самий предподаток та за який мішок зерна всю норму оддавали. От і вищитай,—той же 8 або 10 сніп... Добились слободи... мать твою в нову політку!

Він жадно затягався цигаркою, що стала вже самий вогник, аж на мокрих губах шкварчала. Тоді плюнув і ще попросив на цигарку. Бо сьогодні він пінікає: пізно вчора повернувся з оранки та й тютюну не висувив. Давид дав на другу й сам другу скрутив.

— Погано ти, дружище, розповідаєш.

— Та тут як викласти тобі всю жынь нашу, ні чорта вона не стоїть, братухо! Він чвіркнув крізь зуби й трохи помовчав. А вгодом підвів голову і, примруживши око, пильно глянув на червоноармійця.

— А на хронтах воно як там?—спитав чомусь пошепки. Давид

Відмовив, що фронтів нема зараз. Парубок нічого не сказав. Тоді враз одірвав погляд од Давидових очей і впустив їх на ріллю. Зорив згодом, підвівши очі:

— Ти от повіриш, мій хазяїн—куркуляка ж який: мав 70 дес. землі, а зараз—оце приїде дочка з Обухівки, що за пресідателя і вийшла за Матюху...

— За Корнія? Що був воєнкомом при волості?—Давидка аж снуло.

— Нуда. За комуніста. Так він ото дочку ув Огиря й схватив. Там весілля таке було. З району начальство приїздило, ракети скали.—Скривив губи парубок в усмішку якусь і призирливу й болю і ще чваркнув крізь зуби. Задумався. Раптом згадав і підвів обличчя до Давида:

— Да, так я й не доказав. Приїде оце, бувало, в гості та й хвалиться, бува, батькові, що там Миколай Миколайович наступати чя що. Так плюється, не признає. Пробі, якої трясці йому тут треба. Щоб знову різанина пішла. І так, мовляв, живнє налагоджується. Тадже: пара волів, пара коней на синові стоять, дві норми й землі, аби брав. Горою стоїть за совіцьку власть—знов губи в усмішку. То отаке-те, товаришу.

— Н-да. Діла тут у вас...

І задумався Давид. Згадалося—колись читав книжку „Нове село“. Тоді якось аж не вірилось, щоб отак глибоко пішло розшарування на селі, не вірилось, що живі оті жорстокі цифри нетяг, здачі землі в оренду... І от цей парубчак уже ж не вигадусь: „буває за продподоат норму здають“, „за 10 верстов не наїздишся“, „по 30 десятин пося в декого“. І ще от—Матюха й Огирівна. Чи не подуріли вони оту землю? Чи не самогону пообпивалися?

Кинув цигарку потухлу Давид і підвівся з землі, речевого мішечка почепив на плечі:

— Прощай, товаришу,—до орача,—як же тебе хоч звати?

— Ільком. А тебе?

— Давид.

— Ну от. Будемо знати.

Він узяв воли за налігач, замахнувся батогом і свиснув. Рушили а Давид пішов стернею.

І ззаді довго ще чув свист Ільків. Якийсь такий... ну от—немото то чайка над степом літає, кигає.

III

Побіля ставу, бувшого економічеського, як проходив Давид, шуміли верби над ставом хором жіночим тужливим. А одна плакуча—над самим урвищем схилилася в розпачі над ямою обіч млина водяного,—аж її коси розпустилися і впали у воду, і заніміла. Хто її тугу збагне? Бо хто бачив?

... На конюшню козак-девікінці Катрю ковалеву, що при дворі жив, затягли красуню степову, розпатлану. І на тіло молодце, як пси, накинулись. Так цілу ніч: дудлили самогів, горлавили пісень, щоб не чути було крику дівочого... А вранці, змучену, випхнули за двері...

Тільки-тільки світало. У ліс до повстанців, як тінь, прийшла й сказала: „Сю ніч“. Потім ніколи ніхто вже не бачив її. Бо ніч була темна, її остання ніч. Спали козак в сараї, і в штабі спали. Як тінь кралася,—тиша така. Лишь десь у березі блукав хтось, її гукав—може, мати. І враз з усіх кінців спалахнуло: сараї, конюшні. Одчайні кинулись із середини до дверей—засушено—знадвору, стіни кам'яні: крики, гоготіння подум'я. А з степу тоді ватага повстанців—з усіх боків оточили масток. Давид із хлопцями повз ставок саме біг тоді—на кручі щось майнуло біля млина...—А! хіба тоді знав.—Мерщій у двір гайнули. Захопили штаб, розстріляли, забрали два кулемети й коней. Потім до самого світу шукали Катрю в саду, біля ставу—не знайшли... Лише днів через кілька, вже в лісі були,—звістку сумну приніс Давид (ходив увочі в хутір у розвідку): у ставку знайшли утоплену Катрю ковалеву...

І от—плакуча верба біля млина над урвищем ламає руки, хитає головою, мов журить когось: „А—сі!“ І шуміли верби хором жіночим тужливим.

По греблі пройшов Давид повз водяного млина. З-за безлітотога саду, як крізь сивий серпанок, червоніли цеглові будівлі. Обіч під дом біліла хатка „челядна“, жовтів невеличкий ожеред соломи. Ближче,—з кузні вилітав сивий димок, а раптом не стало, і тоді з кузні загукало молотом по ковадлові—гуп-дзень, гуп-дзень.

Хтось живе в економії.

З греблі Давид просто й звернув до кузні. Побрів рудою жаливою та бур'яном понад ставом. Обійшов ярк, порослий ожиною, молодняком, і підійшов до кузні-землянки. Молот не гунав. Чути було з землянки—сопів міх і гомін тихий.

Давид спустився по сходах у землянку. Біля горна—коваль. Так зарум'янилось лице Давидове радістю:

— Здрастуйте, дядьку Петре!

— Здрастуй... товариш!—мовив од горна сивий із закуреним обличчям коваль, пильно вдивляючись в червоноармієця. Знати було, що не пізнав.

А Давид—той одразу пізнав дядька Петра. А то незнайомі два хлещчесько дув міх та якийсь кремезний чолов'яга рижобородий сидів під стіною в салдатській ватяні і в кудлатій сибірській шапці. Він, видно, помагав ковалеві кувати, а це лише сів і крутив вдово-вену цигарку. Як слянити підніс її до рота, тоді гукоса пильно глянув на червоноармієця біля дверей. І всі мовчки дивились.

Давид аж усміхнувся:

— Та Давид, ковальчук ваш, дядьку Петре!

— Ну от, скажи ти, — вдивовано й радісно, аж руки ровнів ковчак... Оце якось бачився в городі — комуною живуть. „Маяк“ під очі мали. Так куди тобі — комунія! А воно, бач, наші ж таки спочинцями. Добре живуть. А ми домнялись, а тепер... Давид аж захвилювався радісно від сибірякових слів: це ж і його колектив отут у дворі. Сказав весело:

— Да, прямо із станції. Іду — дивлюсь: димок у кузні. Ви, знав, так і zostалися тут?

Сопів ковальський міх, тріскотіло вугілля, а коваль старий віхником покропив його водою й заговорив:

— Вік в оцій кузні, з 12 років. Усю силу в ній на цьому кову по шматочку виклав і молотом розплющив, у череста, в лемші, ські перекував. Тут і помратиму. Спасибі, таки відчували хоч та кузню, його наділили. Кує тепер. А вмере — о, в кому замістив вая старого. — І він усміхнувся до хлопця біля горна, хитнув аби ківською ласкою головою на нього, замурзаного, як циганчато. Рижий чоловік тоді взяв молот — гуп!..

Аж іскри по кузні, аж іржаве шмаття заліза по полицях озвучило.

Давид дивився, як молоток та молот місили червоний шмат заліза.

Вже буряковий віп, темнішав. Тоді коваль знов у горно його, засопів

А тепер і він закурить. І, цигарку крутячи, ще сина другого вгартував от ще б Степан із служби повернувся; вже 1902 рік забрали, а нема чогось. Та строку Зінька ще добула б — тоді всі дома б. Давид же по тому мовчали більше. Розпитували Давида про новини, про вужбу там у Ташкенті, що там по газетях. А за своє життя мовчали. Поживеш, мовляв, сам побачиш.

— По весні ж дожилися, — хліба не стало, та й мусив дитину втратити. Давид знав, чого це: „Матюха“ — страшно було слово для них. Давид допитувався дуже — все одно, побоятися; хоч дядьку Петро й знав його, але це ж чотири роки минуло. А за цей час... Адже й Матюха не допитувався і в повстаннях був, а зараз...

Тоді бородатий чоловік:

— Е, школа. За зиму хліб поїмо, та й знов по весні — еуді б за харч дітей розіхати. Життя наше таке. Голову витягнеш — угрузне, зад витягнеш — угрузне голова. А вже нам, так іменіно, трясевина, злидні засмоктують. Пручашся, б'єшся, а воно все глибше по груди, по горло.

З Сибіру ж і вони як приїхали, худоба ще була. А воно саме голод, — поїли худобу. Лишилися голі-голісінькі по чужих хатах. Стородня вернулося їх із Зеленого Клину: обухівські і з Щербанівки. Ну, дали такі землі, та що з нею голіруч зробиш, та ще як 10 верстов.

Тоді ж казав: — Згуртуємось у колектив та хоч на всіх хоч парі, ксней залишимо. Та хлопцімо, щоб на хутір сюди виселитись, де

Тоді Давид:

— Да, у вас тут щось того... Матюха от... Тихо в кузні. Лише сопів міх та тріскотіло вугілля. Ніхто ні слова.

— Е, сину, тут як дали дехому землевлаштування... Тихів Кошпний і досі кров'ю харкає. Що ти хотів, сину, як мужик темний, власті — сукини сини та п'яниці.

Давид знав, чого це: „Матюха“ — страшно було слово для них. Давид допитувався дуже — все одно, побоятися; хоч дядьку Петро й знав його, але це ж чотири роки минуло. А за цей час... Адже й Матюха не допитувався і в повстаннях був, а зараз...

Він підвівся, кинув цигарку й, міцно тиснучи руки ковалеві й тому сибірякові, сказав весело:

— Так руку, значить, дядьку Климе? Аби ми хотіли, а що у власті очі з-під кудлатої шапки глянули на нього пильно. А руку стиснув дуже. Так і розлучилися.

Після курної кузні морозне осіннє повітря залило лице Давидові вум'янцем. Пах бур'яну сухого війнув із давнини, із спогадів якісь забуті сні. Перед очима просто вліворуч — став за вербами, а обіч ставу — зелена озимина. Отут і виселок, від ставу, нижче саду економічного. Де ото халупа ковалева. Давид мружить очі, дивиться, і в напруженій уяві — на тому зеленому майдані: халушки, зомлянки, молоденькі деревця понасаджувано. Якнхось кротів наче селище. З усіх боків до майдану хлюпають чорні ріллі, як повідь весняна. Це тільки тільки оселилися. Ще мружить очі Давид і сам не впізнає: чи їхній виселок?.. Великий сад із отих деревців уже виріс. В саду білі бундинки великі. А де гребля прорвата, де водяний млин, турбіна реве. І стовпи потягли дроти по виселку, понад будівками, у двір, до загонів, до ферми, до сельбуду... І по шляхах — на Щербанівку, на Обухівку... На всі боки.

За вербами чайка кнгигнула. Кинувся Давид. А може, й не чайка, то свист Ільків?

Брів бур'яном у двір, де будівлі цеглові. Чіплявся реп'яхи до

шинелі. Пахле жовтявми листом кленовим і бур'янами. І в дворі бур'яни бувні поросли. Навіть у покоях, нежилых зараз, в дірки вікон видно було пасма бур'яну. Та стіни добрі. О, вік ще стоятьмуть. Тільки покрівлю на сараї, на конюшні дай. Ось инбарі-гамазеї. Аби родило, є куди виспати, Загони, конюшні...

Давид ходив по двору, оглядав стіни, про себе щось розраховуючи. Збоку б хтось глянув—інженер то ходить, що йому треба обрахунок на ремонт скласти.

— Да, будівлі ще добрі,—аж уголос сказав. Кинув ще поглядом навколо й рушив повз загони.

А тут мур розвалений од саду. На латку подзьобану очі впали... гаркнули залпи в оту ніч літню тривожну, коли палав масток: отут розстрілювали. Червоно з-за муру сонцем вечірнім залято бур'яни. Шелест десь із-за муру. І враз у прогалину на бур'яни як стрибне бузівок—потолочив їх. Сам—сонцем заллятий, хвіст догорі. І молодим толячим баритоном як шарпоне німу та бур'янову тишу аж луна поміж будівлями, за муром, у саду.

Аж Давид усміхнувся—так зрадів на попелищі телячому ревові.

А з саду, з-за муру ще шелест по листі—кроки чийсь. Парубок тільки до муру хотів, як у прогалину назустріч дівчина в сірій юпці так і налетіла на нього.

— Ой!—тихенько з несподіванки й одхидилась, щоб дати пройти йому. А він—чудний такий: на неї дивиться, тоді одірвався, одхидив голову, очей з очей не зводить. І вона... Потім хлюпнулись безодні під бровами в неї: крутнулась і побігла бур'янами. Ще оглянулася побігла.

Давид стояв, як стовп.

Вже не було чути ні шелесту, ні кроків. Теля десь за двором рзупло. Тиша й бур'яни. А він тоді рукою до чола, провів—аж гаряче...

— Та вона ж... утопилася.

IV

Вже зовсім смеркало, як Давид підходив до села.

Зразу за кладовищем, на вигоні, край слободи, махали крилами вітрили. Один тільки стояв обіч із перебитим крилом. І пусто на вигоні. Награв жінку ядусь до дорозі—везла з дівчинкою возик з мішком од млина. Минаючи, поздоровкався, і жінка сказала: „Драстуй“. А не пізнав Давид, хто такий. Таки поночі вже. Де-не-де по хатах світили світла. Отак—блимне маленькими віконечками—саме сірник чиркне, потім примружить їх і дивиться довго й не мигаючи в темряву.

Повз церкву як проходив, неприємно вразило Давида: пахло фарбою свіжою. На тополях в огradі на ночівлю мостилоє гайвороння. А от у школі немає шибок, це—факт—подумав. На розі темно зіяла вона чорними великими вікнами, лише двос від дороги блідо світилася, і на завісі білій то виступала, то гасла чиясь тінь.

За рік побіля школи звернув Давид у вулицю. Тихо й порожньо в ній. Шумів вітер ва тином, по садках, поза хагами—листя пожовклі зривав: метеликами літали вони й падали стига на вулиці, по дворах. Десь аж на тім краї села два голоси парубочі хрипко гортали пісні. А звязу, за вгородами, мабуть, біля мосту, важко чмихав паровий млин. І—вітряна ніч, тому дихання млинове нерівне, немов із перебоями: чмих, чмих... чмих. За вгородами ж, по той бік Псла, смугою чорною—ліс. І шумить, шумить по-осінньому.

А Давидові спогади—зелені, весняні.

... Колись, при денікінцях, і влітку і в-осени в одім лісі по ярах вони жили лісовиками. Ввесь ліс шумів од них—партизанів. І якщо вночі десь займався полум'ям хутір якогось буржуя, якщо вночі десь було вирубано білих заставу, всі знали: це ніхто ж, як лісовики. Е-ех! Зеленая ліщинька, а по ній буйний хміль повився!..

... А в-осени шумів-шумів ліс по-осінньому. Осипалося листя, пішли дощі, холода. Люди на тиф почали хворіти й мерли, як мухи в-осени. В Обухівку тоді ж полк денікінців прийшов, розташувався. І полк стояв у Щербанівці, і поза Прелом стояло вісько по селах. Це їх, лісовиків, виловлятимуть!..

Шумів-шумів ліс по-осінньому. І була ніч чорва, вітряна, ішов дощ... Лісовики мокрі, холодні і в одчаї—або пан, або пропав—нальот на Обухівку. Що там було в оту ніч чорну, вітряну. Полк розметали, захопили зброю, три кулемети, коней, і на підводи піших, хорих, і—в ніч. Було їх у лісі сот на три, а до червоних, як через фронт пробилися, 63 чоловіка прибуло, і то з них сімох поранено.

Як це давно було!

Повз волость проходячи... Да, сілрада тепер це, бо район у Щербанівці. Тихо, і віка темні. А на ганцу тоді кулемет отут строчив. А Давид „лимонку“—бах! Замок кулемет. Як це було недавно! Хати за тинами розваленими, як і тоді—бідні, стріхаті й мовчазні. Тільки на пустирі, он на тім боці, де левада, бува генеральшина дача, сохи в землі стирчать, мабуть, на невих садибах і в саду генеральшинім, де була сама дача—спалено її—уже живе хтось: велика хата з ганком, з ясно освітленими вікнами, сарай під черепицею, рублена комора. Од вулиці—тип новий, і дощані нові ворота білі на чорному тлі вирізьблено чирвою.

— Це хтось двигонув собі, так двигонув!

Ніяк не вгадає Давид—хто ж саме. Хто-небудь із куркулів,—так не рішється б же в генеральшинім саду, хоч і немає її, хоч і насіння не зосталося. А хто б же більш? Це, брат, не тисячу одну вгнав Ніяк не вгадає Давид. А тимчасом, перебираючи в голові обухівців, шукаючи хазяїна, не зчувся, як і до двору свого підійшов. Став на перелаз, а в грудях так і отерпло: маленький двір під тік постругано.

біля повіткини старенької—стіжок розчатий. В хаті у вікна людю
бїде світло, і шум чути—мабуть, варстат лядою.

Давид хвильний зявся за завертку, а двері так знайома, в таки
сумом до нього—рип!

В хаті, як поріг переступив, тихо. Лядою гуркнув ще батько, а то
повернув до дверей своє похмуре обличчя. З-за прядки мати глянула
старенька й тиха. Долі Петрик цївки сукав, а маленька Докїйка
клоччя на кодрю крутила. Так і встигли всі, кожен за своєю робо-
тою. Очима—до дверей, на „москаля“ в сірій шинелі, У шапці гострій.

Він гостру шапку зняв.

— Здрастуйте!—і наче всміх-
нувся самими куточками рота.

Мати з ослопу й не зведе-
тється. Очима припала до об-
личчя—чи Давидове? Мать
може. І враз брови як-як по-
мітно зламалися крайнами ло-
гори. Вийняла гребінь із дивця,
поклала на ослия і встала
навустріч до сина.

— Давиде? Ну де бо ти
ззявся?

— А от, бачите—прийшов.

Він поцілував матір. Об-
личчя в неї схудло, у зморш-
ках усе. Дивилась любовно
очима на сина, що в них—
і радість, і жура. Потім вії
влегенька затремтіли, і м'язи
лицеві біля рота—в печаль
Вона тоді піднесла передник
до обличчя й почала в нього
святятися.

— А ми вже тебе, сину, і
не ждали.

— А я ж писав.

Повдорювався з батьком. Той навіть аж ровхмарився, та хїба на
мать,—знов брови обважїли й нависли. Сказав:

— Якщо й писав, сину, то не ми твої письма читали. Може, хтось
читав. Ото останнє було, де ти про землеустрій писав, що куди обра-
тїтися. Я візьми, дурний, та й покажи на сході. А хтось та й голові
сказав. З того часу—як одрізало. Ні одного не получав.

Мати:

— Думаєш, що тебе вже й живого нема

А батько:

—Здрастуйте!—і наче всміхнувся
самими куточками рота

— От-то, вапlach іще. А я так їхню всю політику бачу. Це вже останнє письмо Христі дав, як їхала в економію, щоб на станції вкинула.

— Коняки ж у нас, Давиде, нема. Украви харцизяки,—сказала мати й заплакала. А батько—тільки брова в нього одна ворухнулась:

— Взяти, сукнини сини. Аж семеро коней із слободи забрали. Старцями нас поробили.

Да. То—біда. Він ще в поїзді довідався про це: дівчата в буряків їхали та й казали. Та все якось не хотілось вірити. І аж до самого двору—чи то вірив, чи ні. А вже глянув—стіжок у дворі недобитий,—так і похолонуло в грудях. І в хату зайшов—Христі немав.

— Пішла Хриотя. Ішли тут із села на заробітки в Карпівську економію, та й вона пішла. Може, заробить який карбованець. А на коняку,—ох, скільки тих карбованців треба. Та які вони й трудні нашому братові біднякові.

Батько встав із-за варстату. Синтав, чи надовго він до них.

— А зовсім це вже. Одслужив своє, фронтів немає. Дома тепер буду.

Він роздягся, шинелю на ключці повісив і будьопівку. Став більше схожий на Давида, це—матері. І якось аж надійніше стало: шинеля на ключці й шапка—дома вже буде. А це, мабуть, аж із станції, та ж, мабуть, голодний. А вони до нього мерщій із журою своєю.

— Може, зараз вечеряти будемо?

Батько од припічка:

— Про мене. Ми ось із Давидом по цвгарці викуримо, а ти лагодь тимчасом. Сідай, Давиде,—і як той сів,—гай-гай, сину, скільки це літ отак не свідти. Ба, й у вічі не бачили одан одного. Тільки подумати. п'ята осівь.

Подивився довго й мовчки на сина, і в очі хмурних запроминялася батьківська ласка.

— Ну, розкажи, сину,—ти от на фронтах воював, ти більш світа бачив,—що воно в революцію сталося. Де воно власть совіцька, що за неї ви голови клали, щоб, значить, правильна совіцька власть, де вона? Бо от і в нас сільрада є, і Ленін замість царя в сільраді вистить на патрети, а сказати, сину, тобі,—він понизив голос і додав майже пошепки,—ото був старий режим, так оце його похторення. Що, сину, дивився так? контр-революцію батько розводить? Е-ех...

От, сказати, коней у них, у сімох, забраво. Без коняки—хоч „рятуй“ кричи. Ну й щоб же позвку-піддержку од власти яку, та хоч-би продподаток скинули, то й то б таки легше було на ноги сп'яється. Так ні. Подавали заяву—не прийняли у сільраді. А в район поткнулись—а, обухівські, знаємо: бандити, самогонщики. Крадете один в одного, а тоді сиротами казанськими прикидаєтесь, радянську владу не піддержуєте. А злодів—піймали ж одного, Кушніренка з Огіривських хуторів. У героді в допрі звраз сидить. А це чутка є, що

випустять буцім-то, і суду йому не буде. Ну де ж та правда. Хай значить, іще коней водить, людей старцями робить, пролетарією. Щоб у комуна наймались. Це ж видно вже з усього.

І мати не змовчала:

— Під революцію палили якономії, казали, що не буде панів. А воно порозганяли тих—нові понаставали. Це ж і куди Христа пішла на заробітки, совхоз якийсь за хазяїна там, комуніст.

— То, мамо, не хазяїн „совхоз“, то скорочено: совіцьке хазяйство, народне себ-то.

— Хто ж його, сину, знає.

Батько поважно знов заговорив.

— З землею у них теж та політика, комуністичська. От хутірська земля, по цей же бік хуторів, уся од слободи, а обухівська—на якономієцькій, за хуторами. І щоб же пересунути їхні наділи туди, а обухівські—по цей бік хуторів. Це так по-мужичому. А власть і слухати не хоче. От сам комуніст голова Матюха просто у вічі сміється: „Дай вам землю під селом, так вас од неї й за вуха не відтягнеш, а що з вас за хлібороби, коли у вас плуги мотуззям позвязувані. Про вас республіка з голоду спухне“. От, мовляв, хто хлібом годує—великі хлібороби, кренаки. А це ясно вже хто—хуторяни, куркулі. Продався їм: чув, може, Давид на дочці Огіревій оженився. А як проходив, може, бачив, у генеральшинім саду там собі такий дом воздвигнув. Що ж, нагарбав за революцію: ліс даром, робочі даром, суботники якісь устанавляв. Живе—мабуть, поміщик так не жив: що-дня гуляє, п'янтує, а стрінеш п'яного—обмини третьою вулицею, бо так наганом і розмахує.

— А ви що ж мовчите? Є ж райвиконком у вас, ячейка?

— Сину, куди жалітися, як скрізь однаково. Як змичка в них. Набралася кунпанія, та що хочуть те й роблять. Паровий млян артиль оце у комнезаму одвоювала. А хто ж в артилі: Матюха, голова КНС, Гнида, Книш. А в район поткнулись—бандити, самогонщики,—тільки й почувш. Нєт слова—всякий народ є і в них, в обухівців. Так це ж перші друзя Матюшині. За ніч відрами випивають. А вже як п'ють-гуляють, гаси мерщій світло й мовчи та днш. Залили самогоном революцію...

— Ай! Трах!—кілком, мабуть, навкідь у ворота.

Кинулись усі в хаті. В хаті, як в усі. А на вулиці біганина, шум. З криком пробігла жінка через двір на вгород. Полопотіли чобітьми важа за нею: „Лови!.. А-а!.. бий!“

— Що таке?—Давид, поривний, схватив будьоновку з ключки і—до дверей. А на поробі мати на дверях розп'ялась.

— Давиде, бог з тобою! Голову провалять.

І батько не пустив.

— То тічка, мабуть, сину. Парубки загризлися. У нас, як ніч, с-туляй мерщій вікна, з хати не виходь.

Блідий і дрібно тремтючи, Давид провів по чолі рукою:—у! аж голова тріщить, як ото вчадієш.

Мати вечерю на столик поставила.

— Сідайте, сідай сину.

А хіба ж полізе шматок у горлянку. Та сяде вже й навіть ложку холодного борщу сьорбнув, вкусив хліба черствого—жував-жував, насипу ковтнув. Дивився—за столиком старенькі батькі схудлі, зажурені мовчки сьорбали з ложок. Блідий Петрик та Докійка—шматочок під ложку, щоб не ляпало,—сьорб, і хліба вкусить обережно, щоб не кришити. Чомусь пригадалося давнє: отак за вечерею, в оцій убогій хаті, тільки то він сидить—не Петрик, і ото Христа—шматочок під ложку, щоб не ляпало. І батько похмурий і сумна мати: бідні, немає коняки, а в дворі—стіжок недобитий.

... На ключці—шинеля й будьонівка.

... Після вечері зараз не полягали ще спати. Хоч і постелила мати на полу, а під коминком—Давидові. Знайшла йому потім сорочку білу в скрині. А сама за прядку ще сіла—переділку допряети. Батько сів за варстат—гуп, гуп—лядою. Давид ліг спати—з дороги. А в головах посихлялися...

— І треба вам, діти, він зморився, а ви, як ті реп'яхи.

— Хай, мамо.

... У головах Петрик та Докійка посихлялися до самого обличчя. Шепотіли, розповідали довго—так же давно не бачились! Про себе: у школу не ходять, бо ві в чому. Докійка клоччя пряде, а літом на хуторі служили обое.

Очі Давид змежив—така втома. І наче лежить у борозні він край битого шляху, а над ним з облогу, з дикого поля над борозною, гойдається билля дяке, стиха шелестить. Потім—стихати, стихати. А плуг повзе повз борозну, чересло одбатувало скибу чорної пахущої землі й привалило його в борозні.

V

Ночі осінні телились сірими ранками. Ще в сіянку випали дощі, а це—що вже година стоїть—тихо, сонячно. Вітри вицухли—розп'ялись хрестами вітряки на вигоні. А в березі паровий млин чмихає рівно без перебоїв. І за селом над ріллями десь гайвороння літає, кричає, а чути так, мов би отут десь, близько літає на вгородах.

Осінь. І така тиха, така ласкава. Але хіба не знати твою печаль? І кожної хвили хіба не ждати, як не сіла вже буде тобі,—упадеши головою на руки заломлені, а коси сині на землю впустиш дощами, туманами. Тому й дні сонячні, як золото: на вагу. Гупали ціпи по дворах найбідніших, гуркотіли віяльні й терниці так весело по дворах—трр-ах... так-так... трр-ах... так-так...

... Сипеться кістриця на землю під ноги. Під терницями її вже цілі купи. А ще ж біля повітряки ген цілі купи в цілоскопи й льону—

дбайлива Матюшка. Та що ж—робити є кому: дві битки й терниця трахкотять од ранку до ночі, ні на хвилику не вгавають. І кістриці, кістриці тії.

— І-і, чортові буржуючя!

Трр-ах... так-так... трр-ах... так-так... Витіпала жменю Ониська, потім гарненько повією нею звязала та аж головою похитала, із уміхом і з досадою:

— То-то, прядна отакого! Ну що вона в трясі з ним та й робитиме?

— О, пожурись,—аж баба Середиха від битки обізвалася,—попрядуть люди, погнати не дадуть. Та й викине на весну полотенця шматків чималенько. А Зінька ось, здорова хай буде, та вб'янть його гарненько,

У Зіньки лиш брови ворухнулись. А по павзі одхилилась од терниці й сказала:

— Е, шкода. Про Зіньку—небілене буде. Мені тут хоч бы цього строку як-небудь добути.

Трр-ах... так-так...

Від Великодня служить у них, а так наче давно вже. Що вже намучилась, і пур ☼. У роботі завжди сама ж усе, бо він десь або по ділах, або гуляє, а вони ж—бариня, ні за холодною водою. А ще не така робота, як життя клопітне: немає ні неділі, ні щоб ніч поспала спокійно. Ото як п'ють удома, то самовар опівночі став їм, то десь за самогоном біжи. Дарма, що їй треба, як от влітку, чуть світ і на поле бігти. Та ще ж купанія,—аж чадно від них. Як повпиваються та як розбалакаються, страшно робиться. І це при начальстві ж—наш^а Гнида, а це ще став із волости начальник міліції вчащати.

Трр-ах... так-так... І стихла терниця. А очі дівчина в кістрицю впустила й мовила задуманно:

— Вже й кидала чéрез нього.

Мовчали ті жінки, лиш терниця трахкотіла та за повіткою, за вгородами млин захекано чмихав.

І звела раптом Ониська голову до подруги:

— Дурна ти, Зінько: покинула була—ну й не йшла б уже. Чи ти не знаєш, який він є? Лук'янівська Одарка хіба не через нього повісплась?—І пошепки додала.—Він же заражений.

— А мені що!

— Та так... І Одарка—не з любови. А впав в око та й став чіплятися. Хіба один раз бив? А якось зустрів у лузі за селом на безлюдді...

Зінька звела голову й брови низько над очима та крізь зуби:

— Ну, то—дурне! Що він начальник та з наганом, бреше—стріляти не буде. А я не подивлюсь,—що тільки під руками буде, так йому в голову й дам. То вже звиняє нехай! Щоб уже потім було?..

На обличчі вродливим очі в задумі, а губи міцно. Потім тіпати почала й ще сказала задумано,

— Через оте ж була й покинула, втекла од напасти. Ну, коли ж і дома: мати плачуть, і батько журяться—проби з економії вряжене, як не добуду строку. Три дні була дома. Ніяк уже не думала. А потім...— і по павзі задумано,—як стало ж на хуторі сумно. Що не роблю, а вся думками сюди на село так і лину.

— От-то!

Зінька глянула зукоса на Ониську й почервоніла. Нагнулась до терниці й тіпала старанно та лаяла себе:—І дурна, дурна отака. І що воно за серце отаке дурне: яких подруг знайшла—Ониську та бабу Середиху. Аж усміхнулася, а ще обличчя—рожеве. Притихла й тіпала мовчавна.

Ониська завела пісні сумної тихим голосом. І Зінька їй вслід без слів, без голосу, а всім тілом співала молодим. Очі замарені—забула, що тіпає плоскінь у чужій повітці, не бачить кістриці очима затуманеними. Чує шуршить під ногами, так це ж—сухий бур'ян.

... Вреде ним, а ось і теля вндко пробігло.—І, капосне!—зірвалась і з прутом за ним побігла в двір. А біля муру—с, як не налетіла: стояв у шинелі, в будьонівці. І не пізнали один одного.

Вже в хаті потім згодом хвалилась матері:

— Якийсь червоноармієць ходив у дворі.

А мати з тривоگو:

— Може, що думають з економією зробити, може, й нас виселять.

— Та ні, мамо.

— Ой, дочко, чує серце мов—горе нам, горе буде. Ти ж знаєш, яка в нього сила-уласть. Одне слово—і де нам подітися? Подумай, Зіню, може б ти пішла.

— Мамо!

Павза. А потім рушима,—загуркотіла прядка одна. І згодом материна. В сутенях, на лаві, за гребенями, в мичок, які думи обидві тягли нитками довгими, безкінцевими й на шпульку навивали?

Прийшов з кузні батько з Серьошкою. Мив руки старий біля помийниці, а мати прядку за колесо рукою спинила:

— Ти чув, старий? Он хтось приходив, якийсь червоноармієць у двір. Чи не Матюшине бува це діло?

— Та го ж Давид Мигузка йшов додому із станції.

Зіньчина прядка—мов шнури на ній спали. Тихо в хаті й сутені—хто бачив, що тремтіли руки в дівчини—одна на гребені, одна на прядці?

... А потім—як же стало на хуторі сумно. Що не робить, а вся думками на село так і лине. День, два, а на третій рано збиратися стала. Мати:

— Куди ти, дитино?

— А віду ж до Матюхи строку добувати,—і зашарилася. А згодом сміялась матері:—ви ж боїтесь, що вижене з хати, як не добуду.

Очі блищать у неї, а мати рада й відхнула:

— Бережися ж там, дочко!

— Пхі!—така весела була,—прощайте!—хряп дверима.

... Сонце тільки-тільки зійшло, як вона вже була в Обухівці. По вулиці йшла швидко. Ще за кілька дворів почула—в Мотузки гупали ціпи в дворі—удвох молотять. Ішла повз дворів хвильня, кинула очі на тік, а вслід їм—„здрастуйте!“—та якось чудно, мов не своїм голосом.

— Здрастуй!—їй з току, з-під ціпів—два голоси. А й не спинивсь: у два ціпи—гуп-гуп, гуп-гуп... Уже ззаду.

Де ділась і радість у дівчини. Так хотілось і ждала: може—„Зінько“—гукне. І дурна отака... А може не впізнав?

Хряпнула хвіртка від вулиці за купками плоскони. Цеповий собака по дрогові метнувся от хати до комори, загавкав до воріт. Кинулась Зінька. А Ониська з-за купки виглянула—хто воно, і до жінок у жарт, урочисто:

— Теща їдуть!

— Сама?

— Сами, з робітником.

Трр-ах... так-так...

— Це ж либонь, завтра у вас гульби,—звернулась до Зіньки. За Зіньку баба Середиха:—Та вже не на що б же Хома три шапки, вигнав учора. Казав председателевого наслідника будуть купати.

— Хіба тільки Хома? Он й Огірі на хуторі цілий тиждень гнали. Це ж не день, не ніч гулятимуть, а тиждень цілий, не одриваючись питимуть.

Трр-ах... так-так...

— А їй-бо,—Ониська це,—повен кургон теща везе.

У двір уже в'їхали парою добрих коней і кургоном. На кургоні, в колесці, сиділа Огіриха—маленька стара жінка. Ззаду за колесою, щось писастим рядом накрито.

Ілько зачиняв за собою ворота, а тоді взяв кві в-повід і під'їхав до хати. Біля крильця синнів. Цеповий собака аж не стямься—гаса по дрогові.

З хати хазяїн простоволосий вийшов у самій жилетці.

— Пішо'вон!—на собаку гаркнув. Той не вгавався. Тоді схватив біля огради цегливу й потаскав на собаку—трах!—аж об комору рублену. Підійшов до кургона потім і поміг на землю „мамі“ встати. І вже я крильця Ількові кинув:

— Кві ж постав до ясел. А те в хату повносиш.

Пішли в хату. Ілько, не випрягаючи, поставив коней до ясел, що біля цівітки надворі стояли. Гукнув до жінок „здрастуйте!“ під

повітку. А сам узяв якісь клунки й поніс у хату. Потім іще приходив—барляце, бутель одніс.

— Та годі вже тобі нести!—гукнула Ониська весело.

Глянув і збив шапку на потилицю: — Хай п'ють!—оглянувся й тихше додав,—може ж таки ригачка нападе!

— Та їм...

Як в-останнє одніс, ще біля кургома скрутив цигарку, поправив варитники на сірій, тоді зайшов під повітку. Привітався зблизька, ще й „боже поможи“ сказав із усміхом.

— Е, „боже“! Ти ось якби хоч жменю стіпав,—Зінька йому весело.

— Ич, які ви!—і знов усміхнувся.

Сів на ступі близько біля Зіньчиної терниці й затягся глибоко цигаркою раз, удруге. Кинув цигарку. Трахкотіли терниці, а він мовчав. Раптом знов витяг із кепені курево й почав цигарку крутити. Та не аби ж яку, а з книжечки „прогресу“, з лавушної махорки. Хотіла Зінька щось у жарт—та змовчала. Спитала замість того,—чи в старих у її не був оце коли—оре ж там, а в хуторі води напуває.—Був у старих. Старі живуть: батько з Сержожкою в кузні, мати пряде. А її, Зіньки, дивись-дивись, аж мусив спитати, а батько: „Пішла строку добувати“. Дядько Клим хмури: жаліють, що дома саме не було їх—ні за що, каже, не пустив би був. Пробі, „хочете дівчину запакувати Одну ж...“

Змовк. Трахкотіли терниці, сипалась кістриця на землю, і на Ілька летіли легенькі біленькі трісочки. Він ще затягся цигаркою, а потім рукою за руку дівчину і тихо:

— А це добре, що ти тут.

Зінька глянула, не розуміючи, на парубка. Тоді він знов пошепки:

— Завтра у вас тут, мабуть, цікаві збори будуть. Так ти того.. може почувш що.

Прислухайся; вроді, як за наглядабельний пунхт будеш у мене.

Зінька аж головою йому до голови.

— А хіба що?

— Та... нічого. Тіпай собі, он бачиш четверо вух.

— Не почують.

Трр-ах... так-так... Трр-ах... так-так... І Ониська, і баба Середяха. Притихла баба. Витіпувала жменю, а до них.

— І що то—молоді: шу-шу, шу-шу.

— А що б же нам іще?—Ілько ознався весело,—наговорились, як чого доброго наїлись. Та хіба ж ви дасте, тіпайте собі.

І як втрахкотіли знов обидві терниці, прихилилися і Зінька й він до битки і заговорили пошепки, зукоса дивлячись на тіпальниць:

— От що: з тюрми од Кушніренка п'єсьмо получено. Діло, брат, там таке одкривається.

— А як ти...

— Тсс...

... На оранці вчора став він закуривати. Одірвав на цигарку, скрутив, лежить, попихкує. А любить він—ото що не в, що курить,—хоч газета стара, хоч і слов'яське, все одно читає. І взяв і чита. Коли ж—лист, „Любесний Данюша“,—це Огіренкові, що то був у банді в Христового,—„страдаю у дспрі за решоткою, а ви на волі й ніяк за мене не стараетесь. Та передай і Корнюші—адже він власть, хай стараеться, бо хіба не вкуші й фінагента й копії.. хіба ж не брав пая? А то як пропадять мені одному, приш'ю всіх до діла, і Сахновського за учотні карточки...“ Ще там було понаписувано, а кінець на цигарку Ілько одірвав, саме де його прізвище було підписано.

І зараз Ілько жалів. А Зінька:

— Хіба й так не видно, кому пише й хто: Данюша, Корнюша.

— Та ну-да. І саме перед тим за день жінка Кушніренкова приходила в хутір, як з міста приїхала. Щось там балакала з Данюшею й листа ж ото, видно, передала. А він—чи може з кишені як вигало? Оце вже сьогодні, як їхати зібралися, кинувся він та таку папіку підняв—усе догори дном перекинув, а листа нема. Питає в мене—чи не знаходив листочка отакого. Ні, пробі. „Ну, якщо знайдеш, не кури“,—ще й усміхнувся, мов би так—байдуже, а я бачу—бомага товста, курити пробі, а нужна. Добре, кажу, що мені, раз вона товста.

Засміявся Ілько.

— Дав на прогрес семигривеника.

— Тим же ти й куриш куповане.

— А ти ж думала.

Він затагся в-останнє цигаркою—аж зашкварчав недокурок у губах—і кинув. Потім із ступи підвівся й до дівчини пальцем, застерігаючи:

— Тільки ж ти гляди. Це не шуточне діло: узнають, що в мене той лист,—уб'ють, сукини сини, і не писну. Щоб ні душа не знала.

— Ну, от! Що ж я, маленька?—і задумалась Зінька. А потім тіпачь почала. Ілька гукнули з крильця. Він виткнувся із-під повітки й до Зіньки ще раз:—Гляди ж мені!

Пішов він. З крильця Огіриха щось йому наказувала довго, потім щось передала і звеліла їхати. А через хвилюк сидів на кургоні вже й рушив із двору. Зінька побігла ворота відчинити. Як проїздив—„прощай!“—до дівчини й підморгнув хитрувато. Вона мовчки хатнула головою й тихо зачинила за ним ворота узорні—чирвою.

VI

Десь за селом, на гонах далеких, гасло сонця. Вилізла тіні з садків, з-під стріх, з за повіток. Поповзли попід тинню вулицями, загмарили село легенькою млою. Лише на димарях та на верхках дерев ще промінь останній. За річкою погасав ліс осінній жовтавлі, догоряло верховіття червоного.

Догоріло і згасло. На дзвіниці бовкнув дзвін до вечері, ще... Мов хто випускав по одному жовтих птахів, і летіли вони один по одному понад хатами на ліс. І там десь може збивались у ключі. Понад хатами ж із степу летіло гайвороння в ліс, на ночівлю. З шумом мостилось по дубах. А з гушавини вийшли тіні на взлісся, як табуни чорних волів, і лягли вздовж берега понад річкою.

На цім боці, близько мосту, важко дихав паровий млин. Біля нього, як ярмарок—возів, возів. А біля ярем воли ремигають. Біля шарабанів—коні в хомутах. Сновигають люди, стоять купами, сидять під млином на мішках, гуторять. Це все черги ждуть. На піддашні біля вибару—вага. І біля них купка людей, мішки. Риженький, шустрый дідок пише квитки й до ваги доглядає. А темно—летять мужичі хунти одбору в артільський вибар. Тільки потилицю сердега який почувася.

— 8—15, клац. Зпімай мішки,—пише квиток Гнида старий: 8—15,—вираховує,—35 хунтів одбору виходить,—став гирку—3,—а сам на вазі підганяє—5—треба. Ну воно трохи більш, на хунт який там, що там той хунт?

— Давай хто там іще є!

Давид Мотузка поклав два мішки на вагу й дивиться. Ні,—хунт у хунт, „як в аптеці“,—знає Гнида в кого можна; ще й за мішки сам загадав і скинув 6 хунтів. А до Давида, зисидецю?

— Значить, свіженького, Давиде, змелемо?

Іззяв—мішка той.

— Вже ж не торішнє. Скільки там з мене?

— 24 хунти,—і ні слова більш не сказав Гнида, лише подумав: „сурйозний чоловік, по розговору знати. Ну та ти для нас, можна оказати, без последствія“.

Давид оденнав одбір. Поміг потім Тихонові поважити його мішки (це ж із ним і приїхав сюди). Повно в мліні.

— Це хіба ген туди на ніч молотя впаде.

— Да.

Тихін пішов до воза—хай Петрик із конякою собі їде додому. Давид підійшов до ящика, подивився, як меле. А з боку з мішків дядько Охтєз покликав:

— Іди закурим лишень, Давиде?

Давид підійшов, поздоровкався. Закурили дядькового кріпака.

— Ну, що ж? як дома, Давиде?

— Та придивляюся поки-що.

— Обмолотився вже?

— Учора добили.

Знадвору тоді з-за дверей, де на мішках ціла юрба дядьків, Гордіїв голос, що з Давидом по-сусідському живе, нязький і твердо сказав:

— Ні, різний народ і в комуністах є... (Давид прислухався). Є,

звичайно, більш з отих, що питани з торбинками несуть, аліхве чи як їх...

— Щоб кешені не оддимались!—хтось засміявся.

— Може, і на те, а, може, просто, щоб із мужви сірої виділитися що ж таки—я, мовляв. В такого в кешені білет, а під хренцем своя шкура—і весь.

— Усі вони такі, у кожного своя шкура. Ось поназдивитесь: і це Мотузчин,—тиждень-два, а там піде жити—або в кооперацію, або в артіль. Що ото немає коня—враз буде. Потому не дурні воли—партія.

Дядько Охтиз ліктем штовх Давида.

— Ну, й народ у нас. А як же по їхньому: даром страдав і на фронтах кров проливав?—затягся він цигаркою й сплюнув і знов до небожа, стиха й таємно—Гнида якось казав, пробі і в артіль можна буде на жалування, а, може, й у начальство яке. І нам таки б.. Злидні ж і батька в три погібелі гнуть.

Давид пильно глянув на дядька Охтиза, затягся цигаркою—димом з неї до лівого ока тоненько поснувався—аж примружив парубок, а потім сплюнув і глянув знов просяго в очі дядькові й головою тихо хитнув. Та хоч і тихо, а Охтиз бачив.

— Чого ти так, Давиде?—затягся й чвиркнув крізь зуби.

— Киньмо, дядьку Охтизе, про це.

Знадвору знов голос Гордіїв:

— ... Через тин живу ж од них, знаю ще хлопцем і партизаном. І тоді це, хоч молодий був, а убіждьоний. І от нема та й нема—в Червоній армії, а чую ж—у лесах пише, що партійний уже. Самі батьки не признавались, мабуть, з півроку, ховалися. Та вже в дівчачини довідався. Питаю старого тоді. Правда, каже, спортили сина. І я думав: да, пропав. А це якось виходю вранці з хати—на току а два ціпи молотять. Один у шинелі—Давид! Уночі прийшов, а чуть світ—за ціп та на тік мерщій. Оце я розумію. І хоч комуніст, а в шинелі старій, а гімнастюрку суконну продав та купив чоботи братові,—в школу тепер ходитить.

Тоді хтось із юрби:

— Як по твоїх, Гордію, розказах, так і вовсім він не партійний виходе.

— Книжка є. Написано в ній, що член комуністичеської партії. Іде всякі книги є партійні: земельний кодекс і інші про совіцьку владу. Находили про переділ в земельному кодексові—гарно сказано: треба організувати земельні громади й приговора, тоді вишлють землемірів, і зробить він нарізку, як там кожна громада собі встановить.

— На папері все добре, та плохо, як до життя дійде,—це хтось безнадійно й, мабуть, головою похитав і похилився.

— Коли ще та весна була, написали ж прошенію, а вона як крізь землю пішла.

— Ні, не пішла: дід Явтух, що у волості, і вчора ще,—воміхнувся.

знати по голосу, — дає закурювати — мій тютюн, його бамажка, дивлюсь — аж воно наше прошенів.

— Бреши!

— Ну от нужне мені. І саме — де підписи. І мою й твою, Гордію, хвамилію та скурив як в — на дим. А ти оце хоч сплювь за мене та й викинь із голови... Що ти хотів, як воно влада, хоч і робоче-селянська, а мужика та робочого у власті і з хвилярем не знайдеш — партіяні самі.

— Ну, а в людей же як? Хіба не однакова власть? От і Недригайлівка, що тільки другого району.

— Та хоч і другого. Е, що там... — кинув хтось і, мабуть, рукою махнув, бо зрау — мать-перемать.

Тоді, по павзі — голос незнайомий чийсь, може, кого з недригайлівців:

— Чого? В нас відносно землі — без усякої тяганини нарізку вхлопотали. Уже й землеміри поїхали, плани складають. А це на весну нарізатимуть.

— А як воно у вас? Одруби?

— Ні, всяк в, — чути прикурює саме. Давид підвівся з мішків і вийшов надвір, де, в сутені, на мішках темні плями постатей і вогники цигарок поблискують. Той закурив, затягся — вуси, борода на мить зачервонілися.

— Одруби, — ясно, що кожному в печінки в'їлися смужечки та латочки, по всій обчеській землі розкидані. От і в меже в першого — аж у семя шматках шість десятина. Є і в чвертку завбільшки за п'ять верстов. Не стільки роботи на ній, як часу на дорогу згащ. Та й у других так. Ну, й за одруби, звісно, стояли, за чорний переділ. Ну взяли ж і те — усіх же не вблаготвориш. Бо це ж не тук ситцю з полиці дістав — на скільки душ? Маш собі! Земля не ситець. А ще як у нас — чого тільки й немає: і солонці, і піски і болота десяти на двісті. Як ти її будеш? Кому яку? І знов же: та — під селом, а та — за десять верстов або й далі.

— Така ж сторія і в нас із землею.

— На поля ми побили, на чотири поля. А де далі земля — на хутори вийде частина.

Заворушилися постаті, огники частіш заблискали, заговорили во одразу:

— Бач, у людей! Не одна власть хіба?

— Бо то люди, а ми — вівці, — Тихін Кожушний сказав і закашлявся. А мужики хором:

— Кажеш, землеміри вже паїхали?

— Да, плани вже складають.

— Вдивленіє! А в нас... — хтось матюкнувся зло і сплюнув. З-за ливни Давид тоді перехилився у коло і стиха, а мов череслом цілнву відбатував:

— А в нас—учора був у районі та й у земвідділ заходив—нашого приговора й у вічі там не бачили. Ні у входящих, ні в існуючих. Ви розумієте, що це?

Тиша. Чмих-чмих—паровий млин артільний як сміхом не присне з мужиків одурчених. А від ибарів, біля ваги—уже й світло горіло. Гнида:—Ну, слідуючий, хто там?—В юрбі хтось стиха, нарешті, озвався:

— Та як же це? Вже ж і хунти збирали, по 10 із десятини.

— Ті хунти вже тепер—не хунти: „загрілися ж“ були в коморі, ну що ж із ними робити? Пропаде хліб? Добре, що саме артілі та вальців схотілося. А Гнида двох синів одстроїв, а третьому ж як? Хіба хата не треба? Може ж ожениться коли. А в Книша дочка в Харкові на дохтарші вчиться—хунтів же треба. Ну, про голову й мови нема. Ззаду, в спину хтось—штовх. Оглянувся Давид—аж то Тихів. Ти легше, Давиде, мовляв.

— А хіба що? Кажу ж: і мови нема про Матюху. Бо бречка нова на ресорах, як він їде нею, сама на все село торохтить про хунти мужичі, а грамофон романси про ті хунти по вечорах виспівує. Що там іще гозорити?—До діла приввели хлопці. Стала справа лише за... землеустроєм.

І відхилився, сів на мішку, з Тихоном закурює. А натовп—мов загадку яку загадав їм: голови низько й ні слова, у думах. Гордії перший, нарешті, звів голову й аж тріснув нею—віри не йме.

— Як таки це могло б статися, що нема приговора. Підписували ж і вповноважених обирали, і хунти... Нема мови за них, правда, з ними щось за комерція вийшла. Але то ж у позику, либонь, віддає артілі, поки треба буде.

Давид спитав:

— А скільки пудів за скільки?

Мовчання. І згодом хтось:

— Як це розуміти: „за скільки“?

— А так.

— Вже ж є бомага в уповноважених, скільки там позичено. Ти лоне!—гукнув у темряву.

З-за спина голос Кожушного Тихона:

— Мене тоді дома саме не було,—орав на фонді. А їду з поля, дивлюсь: аж з гамазея хліб таскають до млина. Побіг,—що таке? Артілі, кажуть, у позику. А сход? Нащо той сход, як хліб гниє, і до першого требовання позичаємо ж. А хліб же, як золото? Падлюки, хоч їх і за вповноважених обрано. Був сперечався, а тут ще й Ковтуна з поля нема. Що ти один зробиш? Акт якийсь складали, я не підписував,—не давали, і об чім він,—не признаються.

Давид тоді:

— Не признаються ж, бо знаємо об чім. А хай, мовляв, тоді по кажемо, як треба буде, може, це й рік мине. А до того часу забудеться, чи хліб як золото був, чи згорів наполовину.

— А таке!

Шум.

— Та що ж це таке робиться? Грабують народ білого дня!

— Во і власть там!

— Тсс!..—Хтось ізваду. І стихло. Бо від вибарів у млин Матюха з Гнидою йшли. А в тиші тоді голос Давидів: чи бачив Матюху, чи не бачив

— Ого ж і треба нам—сход буде завтра—та й запитати, хай лиш нам скажуть, як там із приговором справа, і про хліб та й акт хай прочитають. А то ми тільки поза вуглами шушукаємось, а толку

— Це я.

з цього ніякого. Як Гниди та Матюхи хочуть, так і крутять. Теж, хоч і Гниду взяти,—старателя знайшли: у всіх, у трьох, в тини впирається земля, та ще ж і земля. Аж кричать усі три сердешні—землеустрою!

Затягся цигаркою, блиснули на мить із-під брів темні очі, а губи в усмішці невеселі.

— Все в нас не так, як у людей. Радянська влада—оце ж і вона.—думаємо, на Матюху дивлячись. Але це—хто далі Щербанівки свіга не бачив, а хто бачив—то: не радянська влада це. Темне, глухе та каламутне село Обухівка, а в ній, як щуки, Гниди, Огірі та Матюхи..

Тиша. І нагло в-за спини басище:

— Ану, розступись!

Натовп коликхнувся, дорогу дав Матюсі в коло. В шапці кудлатій у руках ціпок сукуватий у руку завтовшки. До Давида в темряву підступивсь.

— Це хто?

На мішках блиснув огник, ще обличчя Давидові освітив. Тихо, а твердо

— Це я.

Мить Матюха стояв нерухомий. Очі гостро востромилась в Давида. А раптом сприснули, і гаркнув у натовп:

— Раз-зайдись! Ви молоти чи на мітинг зібралися?—ціпок звів,— раз-зайдись мені січас!..

Одхлинув натовп—хто між вози, хто в млин. На мішках лише Давид сидів із Гордійом, з поважним, бородатим. Та стояв обіч Тихін Кожушний. Рукою груди здавив і закашлявся. Давид кинув цигарку, підвівся на ноги. А Матюха тоді ціпок у ліву руку взяв, а правою парубка об руку і з-під лоба крізь зуби:

— Ану, товариш, ходім.

Одвів набік. У млі двома силуетами чорніли довго. Щось говорили гаряче,—по руках знати.

Потім далі у млу пішли,—аж на піску од річки тьмяно плямили.

У млині якось змовкли всі. Лише горготів камінь, сновигали люди в білому борошняному пилові. А з-за стіни паровик зморено чмихав.

...За хвилину десять, може, більш, знайшов і Давид у млин. Був трохи блідий. Слідом за ним Матюха всувався в двері. Цей—пика з-під кудлатої шапки, мов здоровенний баклажан червоний. Вія пройшовсь поміж дядьків, зірков з-під лоба розглядаючись. І на кого падав погляд його, той в'янув, очі впускав і заклопотано чи за кисетом ліз у кешеню, чи щось біля мішка—от зав'язка немов саме розв'язалася. Скавав мірошникові щось Матюха. Потім у дірку, що в стіні пробито, до паровика виїшов.

Давида Тихін стрів питанням в очі. Ще й пожурав:

— Казав же бережись. Бач і наскочив. Тепер напасти не обберешся

— Ні чорта!

Все'одно сьогодні чи коли, а нам треба було з ним балакати: знати ж повинен кожен із нас, з ким він діло матиме. Ну от і побалакали „до душам“. Що там, до нашого номера далеко ще?—перевів він навмисне на інше балачку.

— Ні, ще не скоро.—і Тихін закашлявся. А кашель такий поганний у нього—глибоко з грудей. Знати, боліло йому, бо руку до грудей тиснув, і обличчя з болем. Коли прокашляв, трохи помовчав, а потім сказав:

— З ним балачка звісно яка: що не є—зараз на контр-революцію бере. Тільки ти, Давиде, надалі не будь таким гарячим, бережись. Я ж ось зостаюсь без печінок. Їхня ж робота,—він знов закашлявся, руку на груди і лице з болем.

Давид його за плече.

— Ти бережись: грудяму ту виставив. А жовтий якій. Тобі, Ти хоча, могоно?

Той лише головою похитав: ой, як погано! Давид звелів йому

додому йти, а він тут і сам із мливом управиться. Коняку ген лише туди пізніш хай пришле з ким-небудь.

— Хіба Марію пришлю,—сказав Тихін. І так йому погано. Він одкотив комір і тихо пішов із млина.

З недригайлівців саме останній домелював, почали мішки на вози вносити, в дорогу лаштуватися. Засипав дядько Гордій за ними, а Дзвидові це ще аж через чотири помері,—хіба через годину впаде.

Вийшов надвір і собі.

Морозно. В небі—мов шпона хто курчатам насипав: ціп, ціп, ціп.. Не біжать. Тільки ген із-за левад, немов із бур'яну виткнулось одне цв-п'яв... Стало видніш од нього—місячно. У темряві—то лише го-мін, ньокання чулося, а тепер стало видно кобилячі голови з дугами мужиків—усі в дві фарби: місячно, мла. І на землі тіні різко покла-дено, немов залиті тушшю. Дужче запахло кінським гноєм. І голося в морозному пругкому повітрі соковиті.

— Іване!

— Га?

— Та рушай! Що ти там наминавсья?!

— Та шину ось ув'язую.

— І, макуха отака! Відколи стояли—ніколи було?!

— Ну, закурили поки-що.—За тям Іван отосою від чийогось воза (поначі ж!) ув'язував колесо.

— Готово, хлопці!

Розійшлись до возів, рушили й валкою довгою на дорогу пісками важкими вїхали. Загуркотіли гулко мостом. А за мостом у ліс—ве-село цокотіли по добрій дорозі залізні ходи.

Давид пішов услід за ними до річки. А як став на мосту, а лісу так запах лястом дубовим, жовтавим. І збудились спогади давні-давні, як уві сні. ... Осінній ліс, і їх багато було в ярах простужених і хорих круг огнищ.. Пахло лястом жовтавим...

Ні. Сьогодні він не хоче спогадів. Трохи болять голова.

У лісі, далеко десь, колеса цокотіли. Ліс мовчазний. І раптом із гушавини глухо й замогильно: хо-хо-хо-о!.. Ще десь, як відгук.—І, чор-тові сови!

Перехилився через перучні над водою Давид, виплював цигарку з вогнем—блнсь, і погасла внизу. І згадався Матюха одразу, там, на піску, як стояли удвох: „Мені тебе, що оцю цигарку“, він кинув і во-гою роздушив її, „гляди мені, я контр-революції не потерплю. Ти в мене й не писнеш!“ Давид тоді йому: „Ну, ти, Матюхо, це кинь: я тобі не Тихін, що ось другий місяць печінки, тобою одбиті, кров'ю вихар-кує. А що до контр-революції, то ми ще з тобою про це побалакаємо“ І зразу ж пішов геть од нього.

Сплюнув у воду з мосту Давид. Звів голову, а просто в обличчя червоний місяць сміється й око хитро так мружить, немов хоче ска-зати: „А, покинь ти Матюху. Ну, паadlo, ну, завтра на сході в роботу

його візьмеш. А зараз—тсс"... І сам прислухався, а на червоній кру
лій пиці така блаженна усмішка розлилась. Дівчата співали на селі.
Та як же вражі дочки співають! Аж замовкли собаки на селі, аж в
леваді тіні встали, брались за руки й ходили поміж деревами в м
сячному сляві замарені. А ген на кручі, наді Пелом, де човен пр
в'язаний, прийшла, заломила руки й схлилась над водою, аж кос
розплетені у воду впустила.

Давидові серце отак тільки—тук.

Похмурився він. Знов—за Матюху. Та він якийсь вергави
став: все виприсиє з думки в Давида. Тільки оце притягне до себе
а він—шмиг кудись, і знову на мосту сам стоїть Давид, а десь спі
вають дівчата. Та такі ж молоді, рум'яні на морозі. Вербечкою йду
по вулиці, груди глибоко дихають, і з грудей—пісня. Хіба з грудей
Все тіло співає молоде.

Ще хмурився, і згадалось—чого це?—рукою груди здавив і каш
ляв дого і в болем. І це—Тихін. Що він у лісі тоді був за вола здо
ровіший.—Та й хлопцями з ним, як ще в економії в строку були,—боси
на морозі, у дранті і—хоч би що... Груднину ту виставив, а в боль
ницю каже: якби ж повіз кожного разу масла та яєць. Мабуть, це й дома

... Зайшов у хату, мовчки повісив шапку на ключці, скинув
сірчачину й сів мовчки на лаві. А до жінки згодом:

— Поїдеш до млина, Маріє,—і закашлявся довго, і тиснув
груди,—так щось мені погано! А там Давид змеле.

В Марії тільки ніздрі тонкі ворухнулись. З жердки хустку ді
ставала, вигнулася станом струнким ялівка повногруда й, запи
наючись, чорнява й соковита до чоловіка:

— Ти б хоч кожух таки був надівав,—а сама юпку наввуси
й не застібулася,—хомут у сінях?

— Та ось я піду.

— Я й сама!—і тільки хвандами метельнула по хаті.

У, чорт!—погано якось Давидові. І тоді, як був учерше в них по
приївді, якось увечері, теж було отак.

Були так тепло стрілися із старим товаришем. Були ще оу
сіди. Цілий той вечір довгий говорили. Марія і ще дядьков
Гордійова невістка (прийшла на попрях) прями на лаві, а кру
столу мужики—газету Давид читав. Потім розповідав про житт
в Туркестані, про подорож і як де живуть, що бачив він. Гово
рили й про життя обухівське. Прядки гуркотіли та жінки на
сторожені—теж слухають. І от—щось саме про життя ген туд
літ за двадцять забалакали: „Що таке воно буде? як такі во
хоч діти наші житимуть? (ми то вже видно, мовляв, як!)“ Да
вид ровійшовсь: комуни, трактори, життя якесь казкове. Оч
в дядьків, мов дитячі, слухають, не одірвуться, так склада
„бреше“. І коли стих, над прядкою Марія сиділа схилившись
потім голову звелала й так, у жарт:

— Тихоне, оце Давид таке розказав за життя, за дітей, що... як ти собі не хоти, а щоб... і не доказала, бо зчервоніла, а над очима брови чорні тріпнули. І очі на Давида—стрілися очима. Мужики сміялись, жартували, і Тихін теж.

— То ще треба розслідування зробити: хто винен із нас?

Мврія встала з-за прядки, напилась і до столу кухоль пранесла—поставила. Потім через стіл станом гнучким до чоловіка перегнула повногруда, чорнява й чуб йому з жартом розтріпала рукою на очі. Тоді на Давида очима—блись, чорними.

Дрібниця це, а так якось погано й тоді було й зараз Давидові.

Виятг кисета, став закурювати. Місяць дивився, а вже не сміявся. Наді Пелом, у місячнім сльві, на кручі, де човен прив'язаний, ніхто вже не стояв із заломленими руками—сама верба розпатлана схилилась над водою. На селі не співали дівчата, чути реготались: в морозному повітрі аж сюди лунко їх голоси. І лунко з вулиці цокотів хід, ближче, просто до млина парового. І знов Давидові груди отак тільки—тук!

Як до млина доходив, обіч возів поріділих забачив кобилу Тихонову сіру: у дуві стояла біля окації прив'язана. А з млина гомін голосний чути було й сміх. І як зайшов туди, що перше—сміх Маріїн. У білій хустинці маленькій наперед крайками за'ята, юпка розстебнута й очі горять, а обличчя рум'яне од жартів. О, до них попадись тільки. Дарма що бороди, що, може, в якогось дома шестеро дітей голубувих,—люблять жіночий сміх. А ще як весела та бідова та дотешна,—кличуть тоді бороди бородачі й очі в них звужені.

— Кажеш, мішка не наб'є. Той дід іще наб'є.

— Е, ні вже,—похитав головою сивий дід од коша,—люльку ще так-сяк, хоч пальцем натопчу.

— Го-го-го-го!..

— Маріє!

Крутнулася на каблуді молодиця та й не чула вже: глянула до дверей, і брови здригнули. Ступила крок, спинилась і сміється очима.

— Де це ти, мій мірошнику, та забарився?

Давид навмисне, аж надто поважно:

— Та нам же ще за дідом молоти.

— А!—і пильно глянула на парубка, і стала—не знати: чи смутна, чи задумана.

— Лови, Карпо!—дід кинув од коша порожній мішок, а Карпо саме зав'язку суче, то Марія схопила мішок, почепила на ящик і совником насипала вже борошно в нього і вже знов весела (про людські очі), а про себе—ні-ні, та й гляне на Давида задумана.

Той по носові мішки на поміст до коша ближче й сів на них, головою на руки схилився.

Дідове Остапове випадало.

— Лагодь, Давиде.

Давид розв'язав мішка тихонового—пшениця Як випало, пшениця й засипав на кіш, тоді встав до ящика з порожнім мішком—убрав! Марія пішла до коша. Горготів камінь. Мужики стихли, гомонів проміж себе, а хто дрімав. Раптом знадвору вбіг Карпо,

— Хлопці, та що це за шутки такі дурацькі; хто то отоу відчепив?

Сміх.

— То шутки, правда, плохі!

— А ти дивись у кого дві,—хтось радив весело,—та й собі по шуткуй!

А дід Остап:

— В'яжи хоч віжки, чоловіче, то доїдемо якомсь додому.

— Та ні, що за народ такий без понятія!

Гуркотів камінь, і знов стиха гомонили проміж себе мужики, а хто дрімав.

Давид заклопотано вбирав борошно: покладе совик, наб'є тугенькі мішок і знов за совик берегеться. На Марію силкувався не дивитись, і так знав: сторожка вона й за кожним рухом його стежить. І крізь повіки, немов чує на очах своїх погляд її гарячий.— „А, яка це дурниця!“ Аж хмурився. Думає за сход завтрішній. Це ж уперше після стількох років усіх обухівців у гурті побачить. Які вони на сході? Невже то правда: що б не голосував Матюха, завжди „одноголосно“ проходить? Воно й те—темний народ, нажаханий. Ну, а коли побачать, що правда ж є такі десь, мужича правда... „Ні, чорта в два, Матюхо!“ Згадав у степу економію й дядька Кліма. Нижче саду буде виселок, колектив у дворі. Гр-гр-гр...—жатками жнуть. Тихів на передній, дядько Клим... А на стерні молодіці, дівчата над снопами, в червоних хустках, в біленьких... і крайками якась наперед зап'ята, повногруда, чорнява.

У, чорт! А вона стоїть біля коша, на нього дивиться задумана. „Ні, це свинство треба к чорту! З Тихоном жити треба, робити. Хто блявче? Хто вірніший за нього?“

Набиває мішка, міцно губи. На чолі високому між брів зморшка. І такий смуглявий та... хороший!

— Давиде!—щоб хоч глянув на неї. Звія голову.

— Твєє засипати?

— Та вже ж.

Насипала в коробку жита Марія й стояла з нею в руках, потім вигнула пружко, в кіш заглянула, потім на парубка—в тій самій позі, і ждала. І забулася. Аж коли знову Давид гукнув, кинулась і асипала жито.

Так і змолоти. Давид набив останній мішок, зав'язав туго і звалив собі на плечі. А Марія ще раніш схопила мішок, ніхто й не надавав їй, і до воза побігла. Як ніс Давид, саме поклати була на возі й крутнулась і—темно ж—просто на парубка налетіла, просто грудьми. Той за плече її.

— Легше, молодяче!

І хоч темно, ну от же бачила, ну, та всіхнувся ж.

Повеселішала відразу Марія. Мішки ті ширяла: юпка розстебнена, в-під хустки пасмо чорне вибилось. А вже як їхали, Давид сидів, ноги через полудрабок звисвши, і поганяв, а вона ззаду на мішках сиділа, перекилилась на спину головою, аж до лікті Давидові й очима вившу, як той оглянувся, немов кликала: ось прихились!

— Давиде, чого ти сьогодні такий неспівитний?

Той смикнув за віжки.

— Чого б же я? Я однаковий.

Марія задумано:

— Е, ні!

І мовчали потім усю дорогу обоє. І думав знов Давид про Тихона й за його кашель поганяй. І думала Марія—хто знає?—може, теж про Тихона й про його кашель поганяй.

Тихо в улицях. Темно по хатах. Тільки в Матюхи всі вікна в огнях і, хоч невиразно, а чути було, коли проїздили повз двір, співала за вікном „Вяльцева“, мабуть якийсь романс.

— Ну, от і дома вже ми.

Давид оглянувся до Марії, а вона лежала горлиць на мішках, як і тоді. Місяць їй в очі і темні, й блискучі, і нерухомі, мов скам'янілі. Давид хутко одірвав погляд од неї й сплигнув. І Марія звелась тоді й сіла. Скинув мішок Давид, до тину поставив, другий взяв на плече. Марія взяла віжки.

— Тільки от що, Маріє,—затримав її Давид,—хай Тихін дурака не валяє, нехай лікується. Хіба жаліє—хліба наробимо.

Жінка журно й задумано:

— Та як хліба вже жаліє, і полотно ж у мене є. Хіба я жалію!

Рушила. І як од'їхала вже, а Давид саме на перелаз став, оглянулася до нього й щось сказала. Не гукнула, а тихо. Давид і не розчув.

— Що таке кажеш?

Тихо. Смішок...

— Е, було б слухати!

Тихо. Співали півні на селі.

Давид повносив мішки в хижу й зайшов у хату, засвітив світло на столі. Мати встала вечеряти синові дати. „Мабуть, уже пізно?“—спитала. „Та за північ є“. Але, й повечерявши, не загасив ще лампи зів. Дістав з полиці абажур з газетного паперу, щоб на шл не світило. Пос'явив лампу на край столу й роздягся. Спав він на лаві проти вікна, до покутя. Над віконечком маленьким—Ленін. На покуті в головах—жмук вкнжок.

Дістав одну. Ще очі дивились мрійно кудись за вікно в місячну морозну ніч. А потім одвернувся: „к черту!“ Розгорнув книжку і, знайшовши сторінку загорнену, вп'явся очима в дрібнявський шрифт.

Гикнув Матюха—ще очі закриті, поплямав губами, а з рота, як в
 нужника. „Фу!“ Окрив очі заспані—над головою бомбошки блискучі
 ліжка, від стіни килим і черевичок голубий із жовтим, гарусний,—Лівна
 робота. „Гик“—схилився з ліжка над чавунчик, сплював. На подушці
 білій руда пляма й на простирадлі пляма. Було того... значить. Що
 й скільки там випили звечора! Чи може що був „у розстройстві“?

Буль-буль, буль-буль—падали секунди десь за стіною в ідальні,
 мов після дощу краплі з ринви в шапчик. І тихо. Лише через хату
 за дверима шипіло, шкварчало щось, і дух несло смаженого, аж на
 благовоту вводить.

— Зінько!

Голос хриплий з перепоя,—тоненько дзенькнула скляна ваза на
 комоді, як ото муха крильцем об струну. Рипнули двері кухонні, від-
 хилилась половинка в опочивальню, і на порозі—Зінька.

— Що таке?

Саме позіхнув Матюха й потягся, захрущав сугавами. Глянув на
 наймичку пильно й по павзі спитав:

— З церкви ще немає?

— Ще нема.

Спустивсь поглядом з обличчя по стрункій дівочій постаті аж до
 ніг. Од ніг—угору. Подумав: „і що той Льонька в ній найшов такого?
 Худеньке собі“. Зінька перебила:

— Більш нічого?

— Пожди! Те... ніхто ще не приїхав?

— Безпальки приїхали. До церкви пішли всі. Ага! Ну, а Огіркі
 мабуть прямо до церкви виїхали. От чого це з Щербанівки нікого
 немає. Льонька ж беззастережно повинен бути. Хіба може діла які
 невідкладні. Що міліція, що пожарна команда...—махнув рукою і схи-
 лився ще над чавунчик.

— Ти забери оце. Та що воно воляє у вас там смалятиною? Ди-
 хання просто запира. Огірків дістань, або ні—кпелиць. Не яблука, а що
 ото в бочонку, і квасу вацїди. Та вмитися дай.

Зінька прихилила половинку дверей і вийшла в кухню. А тут—аж
 голова болить і наче чадно. Шкварчить, сячуть у печі, як у печі,
 мов грїшні дупі там на сковородах піджарюються, в ринках смажаться.
 А баба Секлета Гнидиха (кухарює сьогодні) в чаплійкою над ними
 судя. Вибились пасма сиві з-під капора, розчервовілася біля печі,
 лоб їй блищить од поту.

— А ти куди?—вздрила, що Зінька хустку на плечі закинула.

— Квасу на похмілля.

— А, лихо мені! Соломки ось треба, прїрїжки ніяк не піддеkleся,
 а з церкви—як не видно. Підожде квасу, біжи, лиш, соломки вхвати.

Зінька побігла, а баба Гнидиха охнула, розігнула спину старечу
 на хвильку та й знесу до печі. Люди ж таки будуть чужі, як їй

можна, щоб страму набратись? „Хто кухарював?“ „Баба Секлета“,—аж головою похитала. Та весілля та обіди ще й з давніх-давен по хазяїнах—хто їх одбував, як не вона? В Огіря всіх поженила й заміж пооддавала... Як і до революції,—яка ж і важність була: ті ж поміщики, можна сказати, а баба Секлета—своя в них. Потому—по панах із-замолоду служила, обхожденіє їхнє знає... Одсунула горщик здоровенний (влітку, як парова молотила, варили в ньому), помішала ложкою страву, лизнула і смакувала довго: добрий борщ, як у гостиниці! Засунула горщик.

Зінька вбігла знадвору.

— Вже з церкви йдуть.

— А, лишенько!—аж кинулась баба Секлета. Віхтик швиденько з соломи скрутила, у піч на жар віхтик і роздуває. Як-як сама в челюсті не вкоче. Зінька до льоху—грюкнула дверима. На печі щось зачмичало, а згодом зацлакало.

— А, горенько!

Вийшов із кімнати сам хазяїн. Уже взутий, в галіфе і в сорочці спідній із манишкою на всі груди—чорним виноградом вишито. А голова, як копиця сіна, з сну розпатлана. Став умиватися в мисці голубій. За тим Зінька квасу принесла повен глечик і кислить миску. То він, ще й не втершися, ще мило на шиї та біля вух, схопив глечик і видудлив із нього, мабуть, із кварту. Сплюнув, потім став утиратися.

У дворі тоді ж хряпнула хвіртка, і цеповий собака забрехав і з цецу рвався—до воріт сперш, потім до крильця вже. Чути голос Лізин: „пішо' вон, дурак!“ Загупали ногами на крильці. Нарешті, хатні двері відчинилися настіж, і увалилося гостей повна хата. Спереду Ліза.

— Ой, яке ж тут повітря! Пожалуйте в кімнати! Тьотя Оля, Нілочка!

Огіриха зразу ж скинула шубку з себе й на піч до онука—зняла його з печі. Матюха галантно розкланювався з дамами своєю копицею сіна. Шумно тиснув руки чоловікам—Безпалькові й тестеві.

— А Данюша ж?

— Кові випрягає.

— Ну от!—він звернувся хмурний до наймички, що біля помпйниць свиняч лагодила, і grimнув на неї:

— Ти наче вчора привезена: приїхали, значить, випрягти треба!

Зінька взяла кухоль і, обхлюпуючи руку над цеберкою, сказала через плече:

— Бачите—не сиджу, не згорнула ж руки.

— Побазікай мені!—з-під лоба глянув на наймичку і, вже як виїшла та, крізь двері наче бачив її постать і обличчя в профіль до нього, через плече—„не згорнула ж руки“. Шваль отака! Ще розговор в неї!

— Пожалуйте,—до гостей звернувся. А що розстроєний був, т „пожалуйте“ старому Огіреві—мов не до гостини, а в підвал ЧК за прохував.

Зайшли до їдальні.

Простора, з великими вікнами, серпанковими занавісками позаві шуваними, хата була прибрана не по-мужичому. На покугі великий стіл уже накритий скатертиною, з приборами, з карафками. Кавал килимом застелена. Під стіною від опочивальні—кровать, не що спати, а декоративна, з подушками білими, як сніг, і—як не до стелі. Просто дверей—„шикарне“ трюмо. Зараз перед ним Наталя, Данюшин жінка, зачіску поправляє й бачить у ньому—в двері з кухні зайшли чоловіки: Матюха пройшов в опочивальню, свекор важкий, в задній кою, сів на першого стільця. Безпалько по хаті пройшовся. Став перед грамофоном, що в кутку на столику з великим снім рупором.

— Да, це вещь! П'ять червіяців!—покрутив головою.

Сопів товстий Огір. Усі мовчали. Ніночка, що сиділа проти вікна на стільці зі скрещеними на животі руками і з пахучою хусточкою в одній, повернула байдуже голову до батька, потім знов одвернула й застигла—в кухонні двері поглядом, мов там фотограф із-за дверей: „хвилиночку, знімаю“! Вийшла Ліза з опочивальні в голубім халаткові і взяла від матери дитину, а в кухню гукнула бабі Сенлеті, щоб подавала на стіл. Потім павза. І мовила перша Безпальчиха, як і подобає після церкви і в хорошим апетитом перед смачним борщем:

— А старий уже отець Євлампій. Старий та сивий.

— Да, дряхлий старик,—важко дихаючи, мовив і Огір,—що літа, а що й життя такі: ті ж харцизяки не попотягали хіба й його? І в ЧК вкупі зі мною страдав у підвалі.

— Боже, і що за времня було таке страшне! І не думалось уже...

— Наладилось,—знов сказав Огір, короткими пухкими пальцями перебираючи на колінях,—виходить хміль із голови.—Ось і в церкві тепер: хто палив, грабував—у церкві тепер.

— А ще ж і піп у вас—порохня з нього сипеться,—випув Безпалько, переглядаючи грамофонні платівки. Од трюма Наталя:

— Ой, Никанор Іванович, як же ви й виражаєтесь гарно!—і мавірно звела брови дугою.

— Да, да. Вам би от нашого отця Симона хоч би на місяць, то вас би тоді від церкви й за вуха-б не відтяг.

Безпальчиха аж розсердилась: носитья із своїм отцем Симоном, як дурень із ступою. А Огір зацікавився, що ж воно за отець Симон у них. Одмовила Безпальчиха за чоловіка:

— Та катафалія ж у нас.

Огір аж повернувся до сестри, самого обличчя віяк, то всім тулубом.

— І настояща катафалія?

— Та ну-да, настояща. Аж у двох приходах захватили церкву. По-первах усього було—і голови попровалювали дехому, і церкву

замикали двома замками: і ті й ті. Потім узяла гору катафалія. І наш приход успенський. А тепер аж за верству ходю до церкви.

— Бо дурна: ні разу ж не була, а гудиш,—сказав чоловік,—слово боже на всіх мовах, хоч би й на китайській чи на негринській—однаково—слово боже,—роблено серйозно довів він, хоч було знати, що сам у слово боже ні на якій мові не вірив.—То було по-слов'янському: ланки-перепанки, а от на рідній мові... та ще як хор гряде: „боже великий, єдиний“,—просто в серце летється тобі. Друга баба так сльозами й заливається. Благоліііе храмові таке придав: вінки, ружьники на всьому іконостасові. Общину сестер-мироносиць організував. А вже як править службу—ну той же артист! Що ви хочете—басище силене, сам представительний. Як кадить та пройде по церкві, так народ, особливо жінки, перед ним і хляється. А вже як проповідь скаже! І в політиці розбирається добре.

Саме поріг Данюша переступив—кремезний, з русявими вусиками вина і низькобровий. Він був у захисного кольору військовому кітелі, що на плечах од погонів лише по дві дірочки біля коміра лишилися. На порові від опочивальні, як у люстрі—Матюха. Тільки цей чорний і в піджаці, а з бокової кешеньки—червоний крайок партквартка,—колись на партз'їзді бачив отак в одного, дуже видного партійця.

Привітались. Усі якось притихли в хаті. А Матюха, з Данюхою сіли пліч-о-пліч на генеральшій оксамитовій канапі. Огіренко, закинувши ногу на ногу, витяг пачку папірос і Матюсі—„прошу“, і сам закурих. Никанор Івановіч завів грамофон і поставив пластинку „Ой, казала мені мати“. Це було добре: вільніше всім стало, не почувалось напруженості, бо хоч і свої, родичі ж, а з пам'ятки як вираати Огірєві ті спогади?

... Стояв простоволосий, переляканий, а він—Матюха, з наганом у нього перед пикою (17, 18 рік).

— Де миколаївські, веді!

В садку заступом копас Огір, блідий, а він ще наганом по підбіччю:

— Ворушсь, товстопузій!—і матюкає...

І за Наталкою ж ганявся конем по хуторі. Звісно, коли те було!—це Ліза в гімназії вчилась... Тепер свій чоловік. Але як виврати ті спогади з пам'яті?

Сопе Огір, пальцями пухлими на колінах задумано перебирає. Глянув на вятя, а й той з-під лоба—розбіглись погляди. Знов пальцями перебирає, сопє старий. Н-да... А й йому хіба, Матюсі, те забулось? Десь якийсь червячок точе. Недарма ж колись п'яний узяв руку тестеву, розмахнув і в пику себе бив нею, і кричав: „я волоч!“—і ще бив.

Згадав це старий. А Матюха інше щось згадав, перехилився до Данюші й хмурно та крізь зуби:

— Що там Кушніренко в допрі дурака ваяє!

— Та я ж писав тобі через маму.

Його візьмеш. А зараз—тсс"... І сам прислухався, а на червоній круглій піці така блаженна усмішка розлилась. Дівчата співали на селі! Та як же вражі дочки співають! Аж замовкли собаки на селі, аж на леваді тіні встали, брались за руки й ходили поміж деревами в місячному сяйві замарені. А ген на кручі, наді Пелом, де човен прив'язаний, прийшла, заломила руки й схилилась над водою, аж косе розплетені у воду впустила.

Давидові серце отак тільки—тук.

Похмурився він. Знов—за Матюху. Та він якийсь верглявий став: все виприне з думки в Давида. Тільки оце притягне до себе, а він—пшиг кудись, і знову на мосту сам стоїть Давид, а деє співають дівчата. Та такі ж молоді, рум'яні на морозі. Вервечкою йдуть по вулиці, груди глибоко дихають, і з грудей—пісня. Хіба з грудей? Все тіло свіає молоде.

Ще хмурився, і згадалось—чого це?—рукою груди здавив і кашляв дого і з болем. І це—Тихін. Що він у лісі тоді був за вола здоровіший.—Та й хлопцями в ним, як ще в економії в строку були,—босий на морозі, у дранті і—хоч би що... Груднину ту виставив, а в больницю каже: якби ж повіз кожного разу масла та яєць. Мабуть, це й дома:

... Зайшов у хату, мовчки повісив шапку на ключці, скинув сірчану й сів мовчки на лаві. А до жінки згодом:

— Поїдеш до млина, Маріє,—і закашлявся довго, і тиснув груди,—так щось мені погано! А там Давид змеле.

В Марії тільки ніздрі тонкі ворухнулись. З жердки хустку діставала, вигнуласть станом струнким ялівка повногруда й, зазначаючись, чорнява й соковита до чоловіка:

— Ти б хоч кожух таки був надівав,—а сама юпку накиннула й не застігнулася,—хомут у сінях?

— Та ось я піду.

— Я й сама!—і тільки хвандами метельнула по хаті.

У, чорт!—погано якось Давидові. І тоді, як був уперше в них по привіді, якось увечері, теж було отак.

Були так тепло стрілися із старим товаришем. Були ще сусіди. Цілий той вечір довгий говорили. Марія і ще дядькова Гордійова невістка (прийшла на поприх) прями на лаві, а круг столу мужики—газету Давид читав. Потім розповідав про життя в Туржестані, про подорож і як де живуть, що бачив він. Говорили й про життя обухівське. Прядки гуркотіли та жінки насторожені—теж слухають. І от—щось саме про життя ген туди літ за двадцять забалакали: „Що таки воно буде? як таки воно хоч діти наші житимуть? (ми то вже видно, мовляв, як!)“ Давид розійшовсь: комуні, трактори, життя якесь казкове. Очі в дядьків, мов дитячі, слухають, не одірвуться, так складно „бреше“. І коли стих, над прядкою Марія сиділа схилившись, потім голову авела й так, у жарт:

— Тихоне, оце Давид таке розказав за життя, за дітей, що... як ти собі не хоти, а щоб... і не доказала, бо зчервоніла, а над очима брови чорні тріпнули. І очі на Давида—стрілися очима. Мужики сміялись, жартували, і Тихін теж.

— То ще треба розслідування зробити: хто винен із нас?

Марія встала з-за прядки, напилась і до столу кухоль пранесла—поставила. Потім через стіл станом гнучким до чоловіка перегнулася повногруда, чорнява й чуб йому з жартом розтріпала рукою на очі. Тоді на Давида очима—блись, чорними.

Дрібниця це, а так якось погано й тоді було й зараз Давидові.

Виятк кнєсета, став закурювати. Місяць дивився, а вже не сміявся. Наді Пелом, у місячнім сяйві, на кручі, де човен прив'язаний, ніхто вже не стояв із заломленими руками—сама верба розпатлана схлилася над водою. На селі не співали дівчата, чути реготались: в морозному повітрі аж сюди лунко їх голоси. І лунко в вулиці цокотів хід, ближче, просто до млина парового. І знов Давидові груди отак тільки—тук!

Як до млина доходив, обіч розів поріділих забачив кобилу Тихонову сіру: у дуві стояла біля окації прив'язана. А з млина гомін голосний чути було й сміх. І як зайшов туди, що перше—сміх Маріїн. У білій хустинці маленькій наперед крайками зап'ята, юнка розстебнута й очі горять, а обличчя рум'яне од жартів. О, до них попадись тільки. Дарма що бороди, що, може, в якогось дома шестеро дітей голубузих,—люблять жіночий сміх. А ще як весела та бідова та дотепна,—клочать тоді бороди бородачі й очі в них звужені.

— Кажеш, мішка не наб'є. Той дід іще наб'є.

— Е, ні вже,—похитав головою сивий дід од коша,—люльку ще так-сяк, хоч пальцем натопчу.

— Го-го-го-го!..

— Маріє!

Крутнулася на каблучі молодиця та й не чула вже: глянула до дверей, і брови здригнули. Ступила крок, спинилась і сміється очима.

— Це це ти, мій мірошнику, та забарився?

Давид навмисне, аж надто поважно:

— Та нам же ще за дідом молоти.

— А!—і пильно глянула на парубка, і стала—не знати: чи смутна, чи задумана.

— Лови, Карпо!—дід кинув од коша порожній мішок, а Карпо саме зав'язку суче, то Марія схопила мішок, почепила на ящик і совником насипала вже борошно в нього і вже знов весела (про людські очі), а про себе—ні-ні, та й гляне на Давида задумана.

Той по носив мішки на поміст до коша ближче й сів на них, головою на руки схилився.

Дідове Остапове випадало.

— Лагодь, Давиде.

Давид ров'язав мішка тихонового—пшениця Як випало, піввіса й засипав на кіш, тоді встав до ящика з порожнім мішком—убирати. Марія пішла до коша. Горготів камінь. Мужики стихли, гомоніли проміж себе, а хто дрімав. Раптом знадвору вбіг Карпо,

— Хлопці, та що це за шутки такі дурацькі; хто то отосу відчепив?

Сміх.

— То шутки, правда, плохі!

— А ти дивись у кого дві,—хтось радив весело,—та й собі пошуткуй!

А дід Остап:

— В'язи хоч віжки, чоловіче, то доїдемо якомсь додому.

— Та ні, що за народ такий без понятія!

Гуркотів камінь, і знов стиха гомоніли проміж себе мужики, а хто дрімав.

Давид заклопотано вбрав борошно: покладе совик, наб'є тугенько мішок і знов за совик береться. На Марію силкувався не дивитись, і так знав: сторожка вона й за кожним рухом його стежить. І крізь повіки, немов чуже на очах своїх погляд її гарячий.— „А, яка це дурниця!“ Аж хмурився. Думав за сход завтрішній. Це ж уперше після стількох років усіх обухівців у гурті побачить. Які вони на сході? Невже то правда: що б не голосував Матюха, завжди „одногосно“ проходять? Воно й те—темний народ, нажаханий. Ну, а коли побачать, що правда ж є такі десь, мужича правда... „Ні, чорта в два, Матюхо!“ Згадав у у степу економію й дядька Клима. Нижче саду буде виселок, колектив у дворі. Гр-гр-гр...—жатками жнуть. Тихін на передній, дядько Клима.. А на стерні молодіці, дівчата над снопами, в червоних хустках, в біленьких... і крайками якась наперед зап'ята, повногруда, чорнява.

У, чорт! А вона стоїть біля коша, на нього дивиться задумана. „Ні, це свинство треба к чорту! З Тихоном жити треба, робити. Хто ближче? Хто вірніший за нього?“

Набиває мішка, міцно губи. На чолі високому між брів зморшка. І такий смуглявий та... хороший!

— Давиде!—щоб хоч глянув на неї. Звія голову.

— Твє засипати?

— Та вже ж.

Насипала в коробку жита Марія й стояла з нею в руках, потім вигнула пружко, в кіш загнула, потім на парубка—в тій самій позі, і ждала. І забулася. Аж коли знаву Давид гукнув, кинулась і асипала жито.

Так і змололи. Давид набив останній мішок, зав'язав туго і взвалив собі на плечі. А Марія ще раніш схопила мішок, ніхто й не віддавав їй, і до воза побігла. Як ніс Давид, саме поклала була на возі й крутаулась і—темне ж—просто на парубка налетіла, просто грудьми. Той за плече її.

— Легше, молодбце!

І хоч темно, ну от же бачила, ну, та всміхнувся ж.

Повеселішала відразу Марія. Мішки ті пірjala: юпка розстебнена, в-під хустки пасмо чорне вибилось. А вже як їхали, Давид сидів, ноги через полудрабок звисівши, і поганяв, а вона азад у на мішках сиділа, перекилилась на спину головою, аж до ліктя Давидові й отима взяву, як той оглянувся, немов кликала: ось прихились!

— Давиде, чого ти сьогодні такви непривітний?

Той смикнув за віжки.

— Чого б же я? Я однаковий.

Марія задумано:

— Е, ні!

І мовчали потім усю дорогу обоє. І думав знов Давид про Тихона й за його кашель поганий. І думала Марія—хто знає?—може, теж про Тихона й про його кашель поганий.

Тихо в улицях. Темно по хатах. Тільки в Матюхи всі вікна в огнях і, хоч невиразно, а чути було, коли проїздили повз двір, співала за вікном „Вяльцева“, мабуть якийсь романс.

— Ну, от і дома вже ми.

Давид оглянувся до Марії, а вона лежала горлиць на мішках, як і тоді. Місяць їй в очі і темні, й блискучі, і нерухомі, мов скам'янілі. Давид хутко одірвав погляд од неї й сплигнув. І Марія звелась тоді й сіла. Скинув мішок Давид, до тину поставив, другий взяв на плече. Марія взяла віжки.

— Тільки от що, Маріє,—затримав її Давид,—хай Тихін дурака не валяе, нехай лікується. Хіба жаліє—хліба наробимо.

Жінка журно й задумано:

— Та як хліба вже жаліє, і полотно ж у мене є. Хіба я жалію!

Рушила. І як од'їхала вже, а Давид саме на перелаз став, оглянулась до нього й щось сказала. Не гукнула, а тихо. Давид і не розчув.

— Що таке кажеш?

Тихо. Смішок...

— Е, було б слухати!

Тихо. Співали півні на селі.

Давид повносив мішки в хижу й зайшов у хату, засвітив світло на столі. Мати встала вечеряти синові дати. „Мабуть, уже пізно?“—спитала. „Та за північ є“. Але, й повечерявши, не загасив ще лампи чін. Дістав з полиці абажур з газетного паперу, щоб на піл не світило. Пос'явив лампу на край столу й роздягся. Спав він на лаві проти вікна, до покутя. Над віконечком маленьким—Ленін. На покуті в головах—жмук книжок.

Дістав одну. Ще очі дивились мрійно кудись за вікно в місячну морозну ніч. А потім одвернувся: „к чорту!“ Розгорнув книжку і, знайшовши сторінку загорнену, в'явся очима в дрібнянький шриф.

Гикнув Матюха—ще очі закриті, поплямгав губами, а з рога, як й нужника. „Фу!“ Одрив очі заспані—над головою бомбошки блискучі ліжка, від стіни килим і черевичок голубий із жовтим, гарусний,—Лізна робота. „Гик“—схилився з ліжка над чавунчик, сплював. На подушці білій руда пляма й на простирадлі пляма. Було того... значить. Що й скільки там випили вчора! Чи може що був „у розстройстві“?

Буль-буль, буль-буль—падали секунди десь за стіною в їдальні, мов після дощу краплі з ринви в шапльк. І тихо. Лише через хату за дверима шипіло, шкварчало щось, і дух несло смаженого, аж на блевоту зводить.

— Зінько!

Голос хриплий з перепою,—тоненько дзенькнула скляна ваза на комоді, як ото муха крильцем об струну. Рипнули двері кухонні, відхилилась половинка в опочивальню, і на порозі—Зінька.

— Що таке?

Саме позіхнув Матюха й потягся, захрущав сугавами. Глянув на наймичку пильно й по павзі спитав:

— З церкви ще немає?

— Ще нема.

Спустивсь поглядом з обличчя по стрункій дівочій постаті аж до ніг. Од ніг—угору. Подумав: „і що той Льонька в ній найшов такого? Худеньке собі“. Зінька перебила:

— Більш нічого?

— Пожди! Те... ніхто ще не приїхав?

— Безпалки приїхали. До церкви пішли всі. Ага! Ну, а Огірї мабуть прямо до церкви вїхали. От чого це з Щербанівки нікого немає. Льонька ж беззпемінно повинен бути. Хіба може діла які невідкладні. Що міліція, що пожарна команда...—махнув рукою і схилився ще над чавунчик.

— Ти забери оце. Та що воно воляє у вас там смалятиною? Дитання просто зазира. Огірків дістань, або пі—кислиць. Не яблук, а що ото в бочонку, і квасу вацїди. Та вмийся дай.

Зінька прихилила половинку дверей і вийшла в кухню. А тут—аж голова болить і наче чадно. Шкварчить, сичить у печі, як у печі, мов грїшні душі там на сковородах піджарюються, в ринках смажаться. А баба Секлєта Гнїдиха (куховарює сьогодні) в чаплїю над ними судїя. Вибились пасма сиві з-під капора, розчервоїлася біля печі, лоб їй блищить од поту.

— А ти куди?—вдрїла, що Зінька хустку на плечі закинула.

— Квасу на похмїлля.

— А, лихо мені! Соломки ось треба, приїжки ніяк не підпеклися, а з церкви—як не видно. Підожде квасу, біжи, лиш, соломки вхвати.

Зінька побїгла, а баба Гнїдиха охнула, розїгнула спину старечу на хвильку та й знесу до печі. Люди ж таки будуть чужі, як ж

можна, щоб страму набратись? „Хто кухарював?“ „Баба Секлета“,—аж головою похитала. Та весілля та обіди ще й з давніх-давен по хазяїнах—хто їх одбував, як не вона? В Огиря всіх поженила й заміж пооддавала... Як і до революції,—яка ж і важність була: ті ж поміщики, можна сказати, а баба Секлета—своя в них. Потому—по панах із-замолоду служила, обхоженіє їхнє знає... Одсунула горщик здоровенний (влітку, як парова молотила, варили в ньому), помішала ложку страву, лизнула і смакувала довго: добрий борщ, як у гостиниці! Засунула горщик.

Зінька вбігла знадвору.

— Вже з церкви йдуть.

— А, лишенько!—аж кинулась баба Секлета. Віхтик швиденько з соломи скрутила, у піч на жар віхтик і роздуває. Як-як сама в челюсті не вскоче. Зінька до льоху—грюкнула дверима. На печі щось зачмихало, а згодом заплакало.

— А, горенько!

Вийшов із кімнати сам хазяїн. Уже взутий, в галіфе і в сорочці спідній із манишкою на всі груди—чорним виноградом вишито. А голова, як копиця сіна, з сну розпатлана. Став умиватися в мисці голубій. За тим Зінька квасу принесла повен глечик і кислить мнску. То він, ще й не втершися, ще мило на шиї та біля вух, схопив глечик і видудлив із нього, мабуть, із кварти. Сплюнув, потім став утиратися.

У дворі тоді ж хряпнула хвіртка, і цеповий собака забрекав і з цепу рвався—до воріт сперш, потім до крильця вже. Чути голос Лізи: „пішо' вон, дурак!“ Загупали ногами на крильці. Нарешті, хатні двері відчинилися настіж, і увалилося гостей повна хата. Спереду Ліза.

— Ой, яке ж тут повітря! Пожалуйте в кімнати! Тьотя Оля, Ніночка!

Огириха зразу ж скинула шубку з себе й на піч до онука—зняла його з печі. Матюха галантно розкланювався з дамами своєю копицею сіна. Шумно тиснув руки чоловікам—Безпалькові й тестеві.

— А Данюша ж?

— Коні випрягає.

— Ну от!..—він звернувся хмурний до наймички, що біля помийниць свиням лагодила, і гримнув на неї:

— Ти наче вчора привезена: приїхали, значить, випрягти треба!

Зінька взяла кухоль і, обхлюпуючи руку над цеберкою, сказала через плече:

— Бачите—не сиджу, не згорнула ж руки.

— Побазікай мені!—з-під лоба глянув на наймичку і, вже як вийшла та, крізь двері наче бачив її постать і обличчя в профіль до нього, через плече—„не згорнула ж руки“. Шваль отака! Ще розговори в неї!

— Пожалуйте,—до гостей звернувся. А що розстробний був, то „пожалуйте“ старому Огіреві—мов не до гостини, а в підвал ЧК запрохував.

Зайшли до Ідальні.

Простора, з великими вікнами, серпанковими занавісками позавішуваними, хата була прибрана не по-мужичому. На покуті великий стіл уже накритий скатертиною, з приборами, з карафками. Канала килимом застелена. Під стіною від опочивальні—кровать, не що спати, а декоративна, з подушками білими, як сніг, і—як не до стелі. Просто дверей—„шикарне“ трюмо. Зараз перед ним Наталя, Данюшина жінка, зачіску поправляє й бачить у ньому—в двері з кухні зайшли чоловіки: Матюха пройшов в опочивальню, свекор важкий, з задипкою, сів на першого стільця. Безпалько по хаті пройшовся. Став перед грамофоном, що в кутку на столику з великим снім рупором.

— Да, це веш! П'ять червінців!—покрутив головою.

Сопів товстий Огір. Усі мовчали. Ніночка, що сиділа проти вікна на стільці зі схрещеними на животі руками і з пахучою хусточкою в одній, повернула байдухе голову до батька, потім знов одвернула й застигла—в кухонні двері поглядом, мов там фотограф із-за дверей: „хвилиночку, знімаю“!. Вийшла Ліза з опочивальні в голубім халатикові і взяла від матери дитину, а в кухню гукнула бабі Секлеті, щоб подавала на стіл. Потім павза. І мовила перша Безпальчиха, як і подобає після церкви і з хорошим апетитом перед смачним борщем:

— А старий уже отець Євламій. Старий та сивий.

— Да, дряхлий старик,—важко дихаючи, мовив і Огір,—що літа, а що й життя такі: ті ж харцизяки не попотягали хіба й його? І в ЧК вкупі зі мною страдав у підвалі.

— Боже, і що за время було таке страшне! І не думалось уже...

— Наладилось,—знов сказав Огір, короткими пухкими пальцями перебираючи на колінях, — виходить хміль із голови.—Ось і в церкві тепер: хто палив, грабував—у церкві тепер.

— А ще ж і піп у вас—порохня з нього сипеться,—кинув Безпалько, переглядаючи грамофонні платівки. Од трюма Наталя:

— Ой, Никанор Іванович, як же ви й виражаєтесь гарно!—і манірно звела брови дугою.

— Да, да. Вам би от нашого отця Симона хоч би на місяць, то вас би тоді від поркви й за вуха-б не відтяг.

Безпальчиха аж розсердилась: носить ся із своїм отцем Симоном, як дурень із ступом. А Огір зацікавився, що ж воно за отець Симоном у них. Одмовила Безпальчиха за чоловіка:

— Та катафалія ж у нас.

Огір аж повернувся до сестри, самого обличчя ніяк, то всім тулубом.

— І настояща катафалія?

— Та ну-да, настояща. Аж у двох приходах захватили церкви. По-первах усього було—і голови попровалювали дехому, і церкви

замкнули двома замками: і ті й ті. Потім узяла гору катафалія. І наш приход успенський. А тепер аж за верству ходю до церкви.

— Бо дурна: ні разу ж не була, а гудиш,—сказав чоловік,—слово боже на всіх мовах, хоч би й на китайській чи на негринській—однаково—слово боже,—роблено серйозно довів він, хоч було знати, що сам у слово боже ні на якій мові не вірив.—То було по-слов'янськомо: п-ки-перешаки, а от на рідній мові... та ще як хор гріє: „боже великий, єдиний“,—просто в серце лється тобі. Друга баба так слезами й заливається. Благоліпіє храмові таке придає: віяки, рушники на всьому іконостасові. Общину сестер-мироносиць організував. А вже як править службу—ну той же артист! Що ви хочете—басище силеяно, сам представительний. Як кадить та пройде по церкві, так народ, особливо жінки, перед ним і хилється. А вже як проповідь скаже! І в політиці розбирається добре.

Саме поріг Данюша переступив—кремезний, з русявими вусиками вуса і низькобровий. Він був у захисного кольору військовому кітелі, що на плечах од погонів лише по дві дірочки біля коміра ливилися. На порозі від опочивальні, як у люстрі—Матюха. Тільки цей чорний і в віджаці, а з бокової кепешки—червоний крайок партківтка,—колись на партійці бачив отак в одного, дуже видного партійця.

Привітались. Усі якось притихли в хаті. А Матюха, з Данюшою сіли пліч-о-пліч на генеральшиній оксамитовій канапі. Огиренко, закинувши ногу на ногу, витяг пачку папірос і Матюсі—„прошу“, і сам закури. Никанор Іванович завів грамофон і поставив пластинку „Ой, казала мені мати“. Це було добре: вільніше всім стало, не почувалось напруженості, бо хоч і свої, родичі ж, а з пам'ятки як виврати Огиреві ті спогади?

... Стояв простоволосий, переляканий, а він—Матюха, з наганом у нього перед плечом (17, 18 рік).

— Де миколаївські, веді!

В садку заступом конас Огир, блідий, а він ще наганом по підбіччю:

— Ворушися, товстопузай!—і матюкає...

І за Наталкою ж ганявся конем по хуторі. Звісно, коли те було!—це Ліза в гімназії вчилася... Тепер свій чоловік. Але як виврати ті спогади з пам'яті?

Сопе Огир, пальцями пухлими на колінах задумано перебирає. Глянув на вятя, а й той з-під лоба—розбіглися погляди. Знов пальцями перебирає, сопе старий. Н-да... А й йому хіба, Матюсі, те забулось? Десь якийсь червячок точе. Недарма ж колись п'яний узяв руку тестеву, розмахнув і в пику себе бив нею, і кричав: „я сволоч!“—і ще бив.

Згадав це старий. А Матюха інше щось згадав, перехилився до Данюші й хмурно та крізь зуби:

— Що там Кушніренко в допрі дурака валяє!

— Та я ж писав тобі через маму.

— Та писав же... на поруки взяти, бо видасть. Що—я ж так і знав. Хіба не чувтвовав, який то алімент твій Кушвіренко? От і зволі тепер. Звісно—хто йому повірить, і які в нього речеві докази є, ну а п'ятно, клопот!—аж кусав цигарку Матюха.—Гад отакий! Сидів б вже, коли попався. Ну два роки дали б йому... Підпержку вже давали б же якусь і ми вже.

— Я й це, як жінка до нього їхала, червінця дав.

— Ну, як же він там?

— Проби в карти дується на всю. На побачення виїшов,—розповідає жінка,—в самих підштаниках та козушок позичений на голе тіло. І рядно й подушку програв. І голова провалена. Жалівсь, що попередніх уркагани жити не давали, ну а тепер уже—свої.

— А розслідування ж як?

— Видно, закінчено. Він відмовляється від усього: мовляв, у цигарку купив та й усе. Питала жінка слідчого, чи можна на поруки його взяти. Каже, що приговора від громади треба.

Данюша прихилився ближче до вятя й сказав:

— Оце ж і сьогодні сходить, треба б того...

— Да! Треба буде!—мов із задуми кинувсь Матюха по павзі.

Грамофон стих. Принесла пиріжки на блюді до столу Огіриха, Секлета—борщ.

— Прось покорно за стіл!—запрохувала Огіриха,—Лізочко, ти ж таки хазяйка... І де та Зінька ваша, хоч би дитину в молодиці взяла. Зінько!—погукала в кухню. Та вбігла і взяла дитину.

Заторготіли стільцями,—сідали до столу шумно. Матюха з буфету карафку ще дістав і меншеньку з наливкою для жінок.

Частував господар і господиня: до пиріжків, до борщу. Та ще чарки в Матюхи! То після локші вже мов одмінлися всі. І сам господар уже не спідлоба дивився, вже й балакучий став. Та й усі за столом стали шумніші. Кожен говорив вищим тоном од звичайного. І говорями багато. І приборами стукали шумніш, а вже що їли на славу!

На двох блюдах принесли Секлета й Зінька печеню й яблука мочені. Що-перша в Матюхи думка, як глянув—це, що качки та без води ж ніяк не можуть.

— І ситіші й кормів менш сходить, як вони на воді,—хтось зауважив з жіночого краю.

— Та ясно!—Отже налив чарку повну, аж на скатертинку полось, і тестові підніс. Той відхилив тихенько рукою—своєму ж, мовляв, здоров'ю!

— Гм!—пожадно глянув на чарку, прозору, як кристаль. А з кешеньки бокової—крайочок червоний. Усміхнувся Матюха, глянув на гостей із застиглою усмішкою. Потім нахмурив брови і сказав не своїм голосом—задерикувато, перекривляючи, мабуть, когось із КК:—„Раз ти партійний не дсвжеп ти пити!“—Аж голову в плечі втяг

і брови звів—це вже він:—А хіба Троцький або Риков не п'ють? Ко-
нешно не цю гадость, а коньяки всякі, портвейни. П'ють, та ще
й як п'ють! Потому—наша робота така, партейна—пий без ніяких роз-
говорів!

Випив. Частуючи, далі знов заговорив:

— Це хоч гнати навчилися, приятна якась, все одно, як і мико-
лаївська була. А попервах туди—руда, вонюча, ніс затякавш рукою.
А п'єш, бо не пив би, згорів би вже досі. Як і під партизанщину ото—
коли свини, бувало, тоді тільки й не п'яний. А діла, брат, які твори-
ли! Або як я військовим комісаром був у волості... Ну, ну, Никанор
Іванович, вею. От так! Щоб наша доля нас не цуралась.

Данюші налив. Знов говорив далі:

— Бо як не п'єш, то й доля десь поза Уманню ходить, і ходиш
як сам не свій. Думаєте, легко партейному з таким народом? Думаєте,
не знаю, як на мене дивляться обухівці—як на чорта! „Живе здорово!“
А щоб же—кров свою в революцію проливав, житні, можна сказати,
бо жалів та й ходив би обшарпаний, ячниками б давився та по-свиня-
чому жив?—як вони?! За що ми й боролись тоді?!

— Правильно!

Щокали прибори, говорили весело на тім краї столу жінки. Матюха
все більше увіходив у ролю.

— Звичайно,—хто жизнь пони́ма, то й правильно. А в нас же народ!
От тільки й розговорів—не в вічі, конешно, хіба б я позволив?—поза
вуглами: „з куркулями породичався“...

Поза столом—як ток по всіх пробіг.

— І доки вже ті „куркулі“ будуть?

— І рівні всі, і куркулі ще!

— Троцько в чужій хаті живе (з хутора ж вигнали), як старець
ходить, а—кулак!

— Отже ж народ! А на XIII з'їзді ясно сказано, що кулаків тепер
нема. Є кріпкий хазяїн. Тільки хто йде проти влади або не піддер-
жує її, то—кулак, злосний алімент.

— Та чи ми ж продIALOGу того не платимо?—Огир аж плечима
вдвигнув.

— Отже ж. А що в вас пара волів та пара коней...

— Та й коніж то Данюшині.

— А хоч би й ваші? Хлібороб, значить, добрий, хазяїн. І державі
од нього тільки користь. В газеті ж читала якось Ліза, в „Правді“,
наградні вже дають гарним хліборобам, що хазяйство ведуть куль-
турно. Влада розуміє. От і в оренду—бери скільки хочеш, аби лад їй
дав. Наймай хоч десяток наймитів собі, пожалуста!

Данюша поважно тоді:

— Інакше й бути не може. Наша Україна до війни була „житни-
цею Європи“. І знаєте, скільки хліба ввозили ми за кордон? А тепер
давно хіба ось самі в голоду пухли. І ще пухнути будем, якщо влада

не вживе заходів та правильно не розв'яже аграрного питання так, як то потрібно в інтересах держави. Бо що зараз ми бачимо в себе на свої власні очі? Та десятина, що в поміщика чи в хлібороба-власника, хай буде по-їхньому вже—у кулака, давала 200 пудів, зараз дає 20. Ну, в хазяїнів, то правда, буває, що й до сотні що дає, а що вже в кенесе, так іменно—20 пудів, і то ще—„слава богу“. Бо при такій обробці, при такій культурі—дурна земля, що й насіння вертає.

— Це правильно!—поклав Огир на тарілку виделку й витер рушником вуси,—душа болить, як гляню, як те кенесе з землі святої знущасться. І в мене ж за клуною хutorяни взяли. Шість років уже, а не можу дивитись. Душа болить! Оце виїде,—сонце підіб'ється, розсіє па стерню, коровчатами пошкрябає ґальцем, в одну борону заволочє—роди, боже, як хоч! Та вже аж косити прийде. Бувало, заблуде якийсьвою ниву шукає-шукає, сердега.

— У вас добре, що хоч сіють,—засміявся Никанор Іванович,—а в нас хитріший народ: на осінь зрале, хай падалиця сходить. І родить.

— Бодай їх родимець змалечку побив був, як отак хліборобити!—Огир аж одкинувся на спинку канапи, опустив голову, зламав бороду об груди й дивився задумано кудись через стіл у куток. Заговорив повагом, мов сірими в плузі з двору світанком ерота виїздив.

— У мене ж було до революції 70 десятин. Та я її—збуди співочі в гав'язаними очима по всіх кусках обводю. Ніде й у борозні не спіткнуся... А ореш бувало—у дві ж пари завжди, вже не боїшся, що приставуть: „гей та й гей“. Батуєш ту борозну в коліно. І сієш же—не в землю, а в нух. Ну то й родило ж... Треба любити її—землю, І спиш, і в сві, було, бачиш...

— А зараз ото й не сниться,—засміявся Никанор Іванович.

— Ні, сниться й зараз.

Сидів задуманий, важкий і хмурий. На тім кінці столу весело говорили й сміялись молодичі. Матюха взяв знов карафку, мов як треба ж і землю святу полити, щоб родила та щоб снилась гарно.

— Ні, що мені оцю ніч приверзлось,—аж на стіл схилився Огир і веміхнувся,—вдвilenіє чисте, не сон. Своєму здоров'ю—одхилив він чарку. Другу випив. Потім рушником витер вуси і став розповідати свій сон. І жінки затихли й повернули сюди обличчя.

... Уранці їдуть вони на сіянку наче: він, Данюша й Ілько—наймит їхній. Сіялкою наче їдуть, за хутір—за садком зараз нива. Дивиться він—аж ріляю його та переорєе хтось. Небо червоне, а на ньому, як ото малюнки в книжках є: чорний увесь і чоловік, і коняка в соху запряжена—не в плузі, а як ото в кацапів,—у соху. І чоловік за сохою йде. „Що за причина?“ Аж огорів Огир. На Данюшу: „А дивись, чи й ти бачиш?“ „Бачу“,—каже,—„сохою оре“. „Та то що сохою... А то ж на нашому!“ Та так у грудях і похолонуло. Швидче до ниви їдуть, стали на обніжку. А він під'їздить саме. Ні, вже Огир не може—

сам побіг ріллею назустріч і Данюша, а Ілько біля волів зостався. Прибіг—духу не одведе, а він під'їздить—Тихін Кожушний, здоровий такий, червонощкий, а коняка—самі кістки та шкура. Припинив, сміється ехидно так. Огир хоче крикнути—ні може, ну як кам'яний! Вже він питає: „Чого оторопіли? Що орю? Он тепер твоє де“—й показує рукою на економічеську землю і саме—де солонці. „Як не мое, на яких це правах?“—„А на таких правах, на совецьких“—і сміється ехидно, коняку поганяє. Огир став у борозні перед конякою та—по морді, по морді її. А вона як заірже. А з-за лісу сонце тоді, і не сонце, а мов червоно так і розлилося. І ероплани, як галч, летять із-за лісу. Дивиться Огир—аж Тихін як затруситься та—геп, на ріллею прямо, навзак і руки розкидав, а з рота кров, і судорги його корчать.

Круг столу така тиша, аж чути дихання придушені. І в тиші хтось „Ага!“ Огир перевів дух і аж відхнув важко.

— Так я й похолонув увесь: Ілько ж біля волів. Це ж розслідування буде, по судах, ще і в ГПУ потягнуть. Аж дивлюсь далі, а то вже й не кров, а зерно, як з елеватора—сипється, сипється і просто на ріллею, вже й Тихона засипало, тільки голову й видно. Купа вже там, і все сипється. Я на Данюшу—біжи по мішки, а він—як скам'янів—і не рухнеться. Хочу сам зрушитись з місця—і мов не я то, мов камінь. Аж у ніг кинуло. І прокинувся,—сорочке на мені—хоч викрути.—Огир одкинувся на спину кавапи й дихав важко, мов справді, поки сон розповів, заморивсь, задихався. На жіночій краї заговорили тоді:

— І таке присниться. Наче проти війни, чи що?

— Тобі все війна!—махнув рукою Никанор Іванович.

— А ероплани ж і кров?—не вгавала його жінка,—тепер же, як розказують, яка війна буде, аж млієш. Пробі—у воздуху більш та газами душитимуть.

— Да, техніка—все,—озвався Матюха й повернув до тестя голову,—а вам, правда, сон того... замічательний приснився.

— Умгу,—закурюючи, мгукнув Данюша і веміхнувся криво,—якби Тихона та ще декого з землеустройщиків схватили судороги, кучугури пшениці насипалися б. І—паф сизим димом.

— Та Тихін уже. Як похрестили його, тепер як віл ото, що на ньому ієтика поб'єш: з ярма диньтєся та сопе тільки. Тут новий є.

— А хто такий?

— Та є...

Пришов саме Гнида й Губаренко з жінкою—лавушник.

— А-а, дорогі гості,—п'яний розп'яв руки Матюха,—пожалуйте! А ти, чортова Гнида, хитруєш усе. На ж, пий тепер підряд, коли так, скільки й ми випели.

Налив чарку.

— Ций!—а сам не схотів пити Матюха. Гнида випив, той другу йому.

— Пий!

— Та що бо ти, Кирюша?

— Без розговорів!

Випив і другу Гнида. Матюха знов налив чарку.

— Ну, ще ж пий!

Е, це вже дурне. Сміється, чи що, з нього?

— Що?!—і так Матюха глянув, що сердечний дідок тільки всміхнувся: роблено, а взяв чарку в руки: ана, які це жарти. Випив, скривився. Господар тоді став частувати Трохима Свиридовича.

— А своєму ж здоров'ю?

— Е, я ж уже. Пожалуста, Трохим Свиридович! Мені ще й на сходити. Та й на вечір треба ще місце залишити,—відмагався Матюха. Губаренко уважив його. Між тим Гнида, обгризаючи кісточку, загорворив:

— Уже сходяться. Чималенько вже було, коли я заходив. Там щось Давид розумів дуже, а з ним Тихін і Яким гармоніста,—удосвіта буряків повернувся. Каламутять народ: чув щось про землю балакали і про хліб, що вібрали були,—і по павзі додав:—Сурфіозний чоловік то—Давид, буде нам із ним клопоту не мало. А це ж і перевібори невабаром. Може таку свиню підкласти, що тільки вухами ляпнемо.

— Що?—подивився з призирством і грізно Матюха на Гниду,—хто вухами ляпне? я?—Срови низько впали на очі, очі кров'ю налялялись,—та я, мать... трах!—по столу кулаком, як довбешкою. Забрязкотів посуд. Скрикнули жінки, а які й із-за столу схопилися. І чоловіки занепокоїлися.

— Кирюша, ну не треба! Ну, покинь!

— Як це покинь?! Якийсь сопляк, а я вухами ляпну?! Та я одним махом,—знов—трах!—по столу,—в баранячий ріг скрутю!

Підбігла Ліза, заспокоює чоловіка:

— Ну, скрутиш, Корнюша. Не розстроюйся. Тобі ж не можна.

— А що ж він!—а такі сів на стілець Матюха. Дивився спідлоба й сопів важко. Ліза рукою гладила йому спинку.

— Бач, настрій зіпсував і собі й усім. Погуляти ж з'їхалися, а мот на похоронах стало.

Розкис Матюха:

— Заведи грамофон.

Заграв грамофон вальс „На сопках Маньчжурії“, Здалеку десь, мов із глибини саду з-естради оркестра духова. Згуки наляляли кімнату вщерт, заглушили голоси. Наталка зробила тур і перед трюмом слава заціску поправляє. Жінки прибирали із столу, які сиділи на оксах товій канапі і щось собі гомоніли. Перед чоловіками тільки ще стояли прибори, і в-карафку Ліза ще налила з четвертини. Оркестра стихла, співала Вальцева. Потім дует, потім знову оркестра.

З кухні увійшла Зівка. В шумі, в тютюновому димові, як у тумані пройшла наймичка сіра, як перекелічка, в невграбних чоботях по

простілках мережаних, до хазяїна з-за спини. Пробі там чоловік прийшов, послала громада: чи що буде сьогодні. Рукою махнув Матюха:
— Хай підждуть.

Зінька вийшла і сказала чоловікові. П'яний, махнув рукою, сказав—„Хай підждуть“. Чоловік мовчки надів шапку й мовчки вийшов із хати. А Зінька знов за посуд узялась, перетирала біля столу. Дивилась у вікно задумана: сідало сонце червоно за хатами, десь у степу, на далеких горах. Летіло гайвороння із степу аграю. А захід червоний-червоний, як кров'ю валлятий—на вітер.

VIII

На розі, від майдану, де церква, біля школи людей уже зібралося чемало. Тупотіли на ганку чобітьми, курили, гомоїли, сновгали в коридор, з коридору. Стояли біля воріт на вулиці юрбою: про щось говорили голосно.

Над ганком од вулиці, де вгорі прутиком дротяним обмережено, висіла тьмяна іржава вивіска з затертими часом та дощами словами. Тільки й було трохи знати знизу: „...оє училище“. На шибках великих вікон з причілку сонце прощально грало червоно, мов шибки ті у вікнах з кольорового червоного скла. Де не було шибок, темно плямили латки іржавої бляхи. На розі з покрівлі висів обривок ринви, і шмат її лежав на землі під стіною. Зразу ж од стіни, за нешарокиим проходом, на вгороді тирчало сухе сонячничиння, лісом, мов у зшиткові в якогось „азбучника“, палички пописані. На чорній зритий землі по краях поплуталась огудина суха гарбузова. Далі ген—нужник і обіч—будівля якась химерна, поруч стіжка сіна—мабуть, для корови.

З проулка в дірку, що в ограді шкільній, пролізли три дядьки і йшли городом поза нужника. Як мкнули, тоді один одстав і, підійшовши до школи, де шмат ринви лежав на землі, розгорнув поли й став мочитися на фундамент. Повернув голову вслід тим двом і журив головою когось:

— Ге-ге, наша школа—вже шмаття ось валяється.

Один із тих чоловіків тільки оглянувся та рукою махнув. Цей тоді всякався гучно, розгладив вуся, бороду й підійшов до ганку.

— Що, не починається ще?

— Та голови нема!

— Гості ж у голови!

Чухав потилицю хтось: пішов сюди, а дома—ні давано, ні наповано, а хтось йому:

— Ти що ж, порядків наших не знаєш? На дві години призначено—у сім збирайся. Ніде, мабуть, такого немає!

— Та скрізь тепер таке. Глумляється з мужика. Лицем до села стають, називається. Що це таке, справді?!

Хтось матюкнувся, хтось підбивав розходиться, бо все одно, мовляв, ні чор а сьогодні не буде. І з-за воріт тоді з юрби гукнув хтось:

— Да, братці, розходись!

— А хіба що?

— Хіба он що—дивіться он!

Біля воріт стихло одразу, і всі дивились на майлан. І на ганку стихло. Добре свідки видно: од вітряків по лорозі пара баских вороних коней у бричці летіли просто сюди. Бляжче. Аж землю рвуть копитами вороні, в милі. А на передку—кучер у червоній кашкетці—міліціонер, одкинувся назад,—на віжках коні несуть. У бричці теж у червоній кашкетці розвалився начміліці Ольшевський із району. Товпа колихнулась і одлинула з вулиці до огради. Руки до шалок проотягли, стоять простоволосі. Як вихор, пролетів пова школу. З шумом знялась галка на тополях круг церкви. А десь у вулиці вже баритон—„геп-еп!“ І горобці з тивів, і малеча з дороги, як горобці, під тини розлітаються.

Надівали шапки мужики, зашуміли, немов на мить водяне колесо стало було і знов закрутилося. В шумі хтось викрикнув:

— Ну, генер жди їх!

— Разходись, братці!

Натовп колихнувся і ще зашумів дужче. Сходили з ганку сюди до воріт. Уже було й розходитись почали, як нагло гурт, що з вулиці виткнувся,—махавть руками на них і ходу прискорили.—Що там таке? Вертались до школи, і той гурт підійшов.

— Куди ви розходитеся? Он ідуть!

— А вачальник міліції хіба не до нього поїхав?

— До нього, на воротіх стрілися, встав із брички, а й у двір не зайшов. Прямо сюди йдуть усі. Видно, щось важне.

— Та не спроста, як і в двір не зайшов.

Угадували: може, кого арештовувати? Бо якби самогонку трусити, не так би це нагально,—де ж таки: і в двір не зайшов. Якось при тихлі всі й мовчки, хмурні й тривожні, валили в школу, гупали чобітьми на ганку, заходили в коридор. І тут звістка летіла од гурту до гурту—„ідуть!“

В класі за столом секретар сільради сидів і щось відмічав у податкових списках. Оточили мужики його. І на партах сиділи. Од вікна ген на партах—юрба ціла. Проти вікна стояв Тихін Кожушний, сидів на лучці Яким, що оце з буряків повернувся. І говорив він, розповідав про роботу на буряках, про життя тамошніх селян, що живуть поблизу цукроварні, про заробітки їхні на плантаціях. Дядьки слухали уважно, захоплені. Аж не втерпів Гордій-незаможник, що в нього семеро дітей:

— І трапляється ж людям добро таке—завод! А тут, як обжався, хоч поламай руки, бо непотрібні ж ні на що. Або якби спалив мельницю, а бог щоб вітрів не посилав,—хоч би за кршла вітряка крутили, робота б була. І як ми ген туди далі, років за десять, у світі й життимо? Народу ж чамножитья. І так тіі землі—ось і в нашія гро-

маді—і по три чвертки на душу немає. Шкрябаш, шкрябаш її, сердечну, а того хліба з неї всіяли до весни дотягнеш. А тоді що буде? Біда, Давиде?—схилився він до Давида, що сидів з ним поруч на парті, і похитав головою.—От ти книжки всякі читаєш, скажи мені, сину,—що воно буде?

Парубок звів голову задуманий і спитав:

— А як ви, дядьку Гордію? На вашу думку?

Карі, розумні очі Гордіюві хвилинку в задумі дивилися в катамаран на парті, і весь він—мов застиг. Раптом звів обличчя й сказав:

— Я так думаю, сину, що от як не виробить центр нічого напоят переселення—є ж гулящі землі і в Сибіру, і на Херсонщині, і на Кубані,—та як не настроять нових заводів, щоб нашу сільську голоду—як ось і в мене росте семеро—вони в себе втягали,—плохе життя буде, навіки плохе.

— Це вірно, дядьку Гордію. І за розселення і за заводи. І центр уже виробив: є ж фонд переселенчеський. Тільки що бідні ми. не може держава переселенцеві допомоги дати, а так, на ової ж сніли, хто ж зможе далеко куди переїхати? Чи ви, чи я? І заводи старі пускають і нові будують, щоб хоч літ за десять, хоч удвоє розгорнути наше виробництво. Частина бідняків із села схлине тоді. Коли зараз у нас шість мільйонів робітників, хай і тоді шість утягне ще. Цеб-то на три двори один чоловік піде. Але це ж капля в морі: двадцять мільйонів дворів по СРСР, сто мільйонів селянства? Ще чогось треба, дядьку Гордію, а ви не сказали. Треба й саме хліборобство підняти, щоб було воно в нас культурним хліборобством, а не таким нещастям, як зараз є.

— А це іменно, що нещастя, а не хліборобство,—хитали мужики головами. А в Півненка син в агротехнікумі вчиться; перехилив голову в коло Півненко й сказав:

— Треба до агрономів прислухатися.

А Яким:

— Та машини всякі заводити, як от трактори. На цукроварні, там же на буряках більш тракторами роблять.

З-за спини навщипиньки став отой дядько, що біля фундаменту про школу журився, і виринув на Якіма і всімхнувсь чоловікам, а брови—морг,—ич ти, мовляв. Додав уголос:

— Трактори—да! А тоді казарми строїти, а ці хати розвалювати та комуни заводити. Хороша жизнь буде: робота ж по наряду, по карточках, у магазинах усе получати,—ще на Якіма, вирнув і краво всімхнувсь,—а ось тебе, Якіме, за каптенармуса наставимо.—Яким тільки глянув, а й слова не сказав: з таким... як балакаж! Сплюнув тільки з призирством. З-за спини ще тоді хтось:

— Ні, щось не їздять уже оратори, не розказують уже про комуни.

— А проте, скільки їх є—комун та колективів,—сказав Давид,—а тільки ми не про це будемо зараз. Не з кінця починати будемо, а з

граю. А з краю ось що: ідеш по селу та як глянеш по дворах, на вигін,—скільки тих плиток нароблено—кучугури, тисячі возів гною на них переліплено, та й подумаш: а що, якби оті вози тисячі та на поле їх вивіз.

Дядько Гордій узяв його за плече.

— Втім-то й річ, Давиде, що не довезеш на поле, по дорозі розтрусиш: як і в нас, аж за хуторами, на Гановому земля.

— Десять верстов. За день чи й двічі справишся.

Ще хтось за спинною—уже в класі сутіні, —не знати хто саме:

— Як кому, так і геть-то—уса під селом земля.

— Бо не боявся попервах революції, зайняв та й усе. І що ж, тобі сдам тепер, може—сказав Яків, Гнида старого син жонатий.

— Пересуньте ганівську землю собі під село, от і вам буде добре.

Давид пильно глянув у сутіні, звідки той голос чути, і одмавав із притиском:

— Землеміри—ті пересунуть.

Гнида знов:

— Авжеж! Якій до землемірів. Не дуже лиш!

— А то хіба що?

— Он Тихона спитай, що, той тобі розкаже,—і Гнида блиснув у сутініх зубами,—засміявся. Проти вікна на сірому тлі вечора темна нагробна Тихонова постать ледве помітно рухнулася, і голос глухий, повний ненависти й призирства:

— Ти, Гнидо, зубів не вишкіряй. Бо я мовчу, мовчу, та як дам, то тільки вибираеш!

— Овва!

— Подивишся!

І Яким тоді до Гниди:

— Думаєте, не знаємо, чия то робота?

Від дверей нагло—тиш! Стихло в класі, а в двері увалилися й підійшли до столу: Матюха, начміліції, старий Гнида. До парт—Огірєнко й Губаренко, сіли спереду. І ще в двері валили селяни, проходили вглиб класи, біля порога ставали,—повна вже класа. Щось біля столу похилившись гомоніла голова із секретарем та начміліції. І Гнида совав туди свою гостру тилку. В класі, як в усі—тиша. Підняв голову Матюха й очима р'яними важко поліз по обличчях мужичих—на передніх партах і вглиб класи. Біля вікна—на Тихоніві та на Давидові потоптався поглядом. Щось до начміліції нахилився. Тоді той і глянув до вікна й довго не зводив очей із Давида. Потім клацнув срібним портсигаром і закурив.

Матюха хриплим голосом сичану оголосив загальні збори обухівської громади одкритими. Повістка дня така—взяв він папірець і читав: 1) про заготовку палива для сільради, 2) заява гр. х. Огірї. Обухівської сільради, Кушніренка і 3) біжучі справи.

— Більш нема ніяких питань?—хмуρο глянув він на громаду

Тихо.

А в тиші голос од вікна Давидів стиха, а виразно:

— Ні, питання ще є.

Матюха з несподіванки так і застиг із повісткою денною в руді. Потім голову як-як помітно вбрав у плечі, і брови нависли. Ворухнулася громада, з передніх парт оглянулись мужики, в тиші хтось грюкнув кришкою парти.

Підвівся Давид:

— Мене цікавить, та й громаді, я думаю, цікаво буде знати, поперше: в якому стані приговор земельних громад про землеустрій, що шість місяців тому в сільраду поступив? А друге: хай уповноважені скажуть, що з хлібом, зібраним на землеустрій, сталося й де він? І який вони акт із артілью складали? Оце й усе пеки-що.

Матюха з-за столу склав губи в усмішку привирливу й так говорив крізь них, недбало кидаючи слова:

— Теке!.. Запомни собі раз навсєгда, товариш Мотушко, що ці вопрєси зараз до діла не стосуютьсє. Як будуть вони поставлені на повістці, отоді й будемо їх обговорювати.

— Отже я й пропоную їх поставити. А ви проголосуйте, як громада на це.

— Да в чом дєло?!—здвигнув плечима кінці столу начміліції. І Матюха здвигнув плечима.

Ще й на обличчі таке здивування в нього, мовляв: і може ж чоловік отаку дурницю молоти! Враз похмурився.

— Прєхаю, громадянинє Мотушко, мені не вказувати і призиваю до порядку. Повістка є. Всі чули?

Шум і рух біля вікна.

Рукою по столу—трах!

— Вишвирну, як кошевє, за двері, тільки ще хоч слово мені. Я не гратись сюди прийшов. Я роблю доклад—про топливо для сільради.

Стихло в класі.

Не доповідь була то, а щось жахне. Почав він здалєку, з Лютєвої революції, либонь. А потім громадянську війну нагадав, партизанщину, свою участь у тій боротьбі. Тоді вже підійшов до питання— „так зародилася совітська власть, у наслідок чого було заведено сільраду“. Ну, а то зрозуміло вже всім—і хай завтра ж звезуть до сільради по 25 плиток і по пудові сухих дров.

Гордій прихилився до Давида:

— Так і знай, що дрова то для Хомп, бо плитки ж не горять у кубові.

Матюха з-за столу.

— Ну, перше питання ми обговорили. Тепер слідує,—він узяв у секретаря клапоть паперу—заяву ж ту видно (ще й чорнило на тій заяві не висохло)—і почав читати;

До Обухівської сільради, Чернівецького району, гр. х. Огірі, Павло Кушніренко

З А Я В А

В ніч на 19 серпня ц. р. я поїхав у м. Ярецьки, за 65 миль од нас, на ярмарок, щоб купити там собі коня. Був і купив собі в якихось циган гніду кобилицю 9 літ, заплативши за неї 180 крб. І вже збирався додому їхати, як підходять до мене селяни с. Обухівки—Гордій Чумак, Мотузка Пилип і др. й зв'яляють, що коняка це в мене—начеб-то Чумакова, яку вкупив з іншими шістьма в цю ж ніч було в них заведено з пастором Я., опасаячись самосуду наді мною, невинним, озвірілими селянами, кинувся тікати. Але мене було схвачено, дуже збито і тільки міліція вже мене одбила в самосудчиків. Потім мене заарештували, і ось другий місяць я страдаю в допрі безневинно за когось. Ведеться слідство, і з нього видно, що я не винуватий, а проте сиджу, а дома хазяйство розвалюється й сім'я без усяких засобів на існування. А потому прохаю слободу обухівську громаду видати жінці моїй приговора, щоб мене випустили з допра хоч до суду, який розбере й оправдає окремим чином чотельно мене невинного.

Павло Кушніренко

Матюха поклав заяву на стіл. Взяв другий аркуш у руки... І в партах глухо зашуміла громада на задніх рядах. Знали ж усі добрі люди Кушніренка—бандит, яких мало. І знали, як було в ярмарку тоді. А тепер іч, сльозливим яким прикидається, приговора йому, харцазя...

Шуміла глухо громада. Матюха поклав аркуша і, спершися обома руками на стіл, а голову втягнувши в плечі, грізно очима вп'явся в товпу. Мить, хвилину може. Потім стихати стало. І тихо, як в усї, аж з двору так виразно чути було, як десь на вулиці співали пісні. Ото він знов узяв аркуш зі столу. І, ще мовчки й грізно глянувши на громаду, сказав повагом:

— Ото така заява. Написано ясно, руським язиком, і можна просити голосувати. Але все ж скажу, що наш прямий обов'язок громаді захищати своїх членів. Потому—це з кожним із нас може трапити купив, а вона крадена. І що ж безневинно пропадати? Уже б когось дійсно, як хто може підозріва, він сам украв коняку, то вже б розслідування виявило. А то ось і начальник міліції каже, що любіше якихось циган таки піймано. Ну, а поки то діло розбереться, чоловік страдає в допрі ні за що. Та й хазяйство гине.

Трохи помовчав. У класі тихо.

— Тут приговор є вже написаний,—сказав іще Матюха,—і тільки підписати треба. Думаю, що голосувати тут нічого.

— Ні, голосувати тут в що,—обізвався з парти Давид,—а ще раниш як голосувати, треба ж знати громаді зміст приговора, за що голосувати.

— Підписувати будеш, то й прочитаєш. А не згоден—не підніпешся, силувати ніхто не буде. Та й потім...—Матюха посміхнувся,—що ж ти? Без году неділя, як на селі,—що ти можеш знати за це шло?

— Досить послухати, що народ за нього каже.—Тоді Яків Гнида з місця крикнув:

— Тільки ти, ей! Нам аблакатів не треба! За грамотних не розпнуєшся!—він підвівся з-за парти й подався до столу та до голови годі:—товариш голова, та голосуй. Може тут найдуться такі, щоб за личні щота,—так що ж, і погурати їм! Як у нього коняка вкрадена, так, значить, по його—хоч винуватий, хоч ні, а гний у тюрмі—і став доперед парт—буде ж голоси підраховувати. Матюха тоді:

— Це правильно,—і постукотів обручальною каблучкою по столу,—увага, товариші! Дивися ж, Якове, хто там буде за що голосувати. Я голосую: хто проти того, щоб...

Давид з місця:

— Не—„хто проти“, а хто—„за“.

— ... щоб Кушніренкові приговор видати, підніміть руку, — і підняв п'яму, щоб видніше.

Яків рахує:

— Раз, два, три... хто то руку? Чи вище підніми, чи що. Ховашся за спину. А, то Хоменко!

— Та ні,—занепокоївся той,—я так, облокотився.

— Сім,—сказав Яків.

— Так і запишемо: сім проти, по личних щотах. А тепер, значить, підходь підписуватись. От прямо скраю й підходь. А ми з секретарем оді скрепимо.

Перший Гнида-син підписав, мабуть і не читаючи. Підійшли, згинаючи із передньої парти мужики. Боязко взявся один за ручку, довго вмочав у каламар, довго ригував—чи перо зіпсоване—аж піг на лобі виступив. Другий підписавсь. У класі зарухались—хто до столу, хто до дверей. Підвівся й Давид із парти і з Тихоном та з Яким підійшли до столу. Саме хтось ручку поклав. Давид узяв тоді аркуш і став читати про себе, а Яким та Тихін дивлялись в аркуш за Давидової спини. Прочитав, поклав аркуш і повернувся од столу.

— Ні,—похитав головою,—я такого приговора не підпишу: і „в банях не учавствував“, і „підозрінь ніяких на нього не падає“—тут, хлопці, вже такі пальці ваші знати.

Матюха почув.

— Що таке?!—підійшов він до Давида впритул, червоний, і руки в кулаки стиснуті, як дві довбетки. Аж сатаніє. Та де ж народ—вкруг—баче ж, чує ж, це ж підірив власти. У! Ну—що партієць

Давид.—Хоч весь тремтів, а одхилився од Давида (од гріха). Погував до дверей, де стояв гурт, а поза спинами Хоменко намагався з класи втекти. Згріб того за грудняну й витяг на середину кухні.

— Ти куди? Ти голосував протв? Ні?—і вдарив у паку, аж заюшився,— так підписуйся ж гад, якщо ні! Я тебе вивчу!

Давид зблід і весь тремтів, як у пропасниці. Ступив крок до гурту. А тут зараз Тихін за руку і Яким підступився.

— Давиде, покинь!

Давид поривний.

— А, так ти ще й досі пики б'єш! На загальних зборах?! Ах падлюка отакій!

— Вон мені із зборів!

Аж мліє парубок. На обличчі такий біль і зненависть. А обидва Тихін, Яким, і до дверей рушили. Він не огинався. Тільки на дзвінок уже повернувшись обличчя б іде й строге й кинув через плече:

— Ну, згай же, Матюхо, це тобі так не минеться!

— Зачини двері!

Зачинив хтось із гурту, що стояв біля дверей. Стало знов тихо в кухні аж чути було в тиші, як шеряло по аркуші перо: виводить прізвисько, важко хтось, мов борозну проорює. Ось витер заголою обличчя Хоменко й теж підписався. Підходили ще до столу. За столом сидів Матюха, одкинувшись на спинку стульця, і, знати, поспав. Відходив. Нахилився начміліці до нього й щось сказав.

— Да, да!—хитнув головою головою. Він звівся й оголосив в закриття, бо „біжучах справ“ ніяких же немає. А приговор хай і підписують, Яків Гнида зостанеться наглядати. І як підпишуть щоб же на дім до нього завіс.

Пішли. З партії підвелись Огверенко та лавушник і теж вийшли.

IX

В кухні на столі стояв потухлий уже самовар, а Зінька шклявки, стояла проги вікна. Кінці столу сидів мільйонер у шинелі в нараменниках і з шапкою при боці. Пив чай. Шароке скучило обличчя, немов наспіх сокирою тесане, блищало од поту, й малі струмочки текли з низького лоба до брів, а по бровах потім стікали на виски. Він поставив шклянку на блюдечко, дістав з-під шинелі кешеві в штаних хустку і старанно витрався. З ідальві чути живочі голоси та дівякий сміх жіночий.

— Ще налити?—спитала Зінька.

— А ну його! От якби налила в оцей стакан градусів 60! О, годі!

Він розстібнув комір і витер снігину шийку хустявою і так про себе, говорив:

— Ще сказати б немає—не так би обидва було. А то ж цілу ж ніч хляскатимуть, ще й завтра похмелятимуться. А чорт-ма, хоч-би чарку налила для приличія.

— Ну знай же, Матюхо, це тобі ак че минеться!

— Ви б же були сказали хазяїці.

— Як це?— „пожалуста налий“?— він одкинувся до стіни й в убою призірливою глянув на дівчину. — Що ж я, як по твоюму— схожу— четвертина переді мною стоятиме, відро! І гуляй, під братва. Чи в нас грошей немає? Може, я червінці за ніч прогу. Ти знаєш те! Не в тім діло! Посадила біля помпаниці чаю як наймита... Та я в начальником, де по гостях не буваю, уміст вієгди ми.

Взяв пачку папірос, закурив і, помовчавши трохи, закутав сивий тютюновий дим. З ідальні сміх жіночий і плескіт рув— „Бі Піночка!“. Примружив очі міліціонер— замарився. Паф, паф— сідимок. Спитав згодом наймичку, чи не знає вона: у Веклі чи й оте заведеніє? Не знає Зінька. Плохо, що не знає. І згодом, по деще спитав, чи дома то ж то племінниця її Нюрка, що десь у го в номерях служила. Зінька сказала, що, здається, дома. Паф, п

Загавкав надворі собака. Зінька прихилилась до шибки— місця на дворі. На ганку вже.

Зайшли в хату, дзенькнули малиново остроги. Матюха догосте запрохує їх роздягатися, у світлицю жалувати.

— І в три щота, друзя, бо вечір і так, щитай, пропав!— клятався він.

— Та з твоею демократією не диво й до 12 ночи провалавтеси,— сказав начміліці, розетібаючи шивель,— ціла, брат, бавд тебе завелася. Що ти тільки собі думаєш?

— Та що думаю? Не розкаєриємо,— біда буде.

— Опредільонно!

Сахновський повісив шивелю на вішалці, надів поверх френчменники з шашкою, з ваганом у кобурі. Дзенькнув ще малев острогами. З-за столу підвівсь міліціонер і надів кашкета на гол

— Ну, я товариш начальник, піду.

— Далеко?

— Ні, тут на селі.

— Бо може вночі на щось буде треба тебе.

— Та ось і ця дівчина знайде. Я тут недалеко, до тітки Веклі

— Одя дівчина?..

Павза. Міліціонер взяв у кутку карабін, закинув за плечі й бігов з хати. Сахновський не зводив із дівчини очей. Бокон до вістояла профілем тонким і строгим, як різьблення. Вачив— віздря тіл тремтіла, а брова— тріп і зламалася. Спустився очима до голів на груди її, нижче— на став стрункий Дзень, ступив крок. Дівчадригнула й обернулася: губи зціпені, а очі чорні з-під строгих так і встромля в очі. Мигь, а може— довго. Ось-ось погляд зломатдрібно в дівчини тремтіли коліна. А десь далеко, далско— дівчавзяв за лікоть,— вирвала й суворо:

— Не зачіпай!

порога Матюха!

— Льоня, та йди вже!

Той обкрутнувся на каблучці й пішов до їдальні. Через поріг—
вклав малиново острогами, вклонився до гостей. Підійшов до
однієї,—сиділа вона на канапі за круглим столом серед молоді—
підставив руку. Потис руки панночкам: крім Наталки та Ніни, сиділа
дочка лавушнікова, пухка, білобриса, „миколаївська діва“, і ще
одна. „У флірт“ грали. З мужчин Данюша тільки сидів з ними. Інші—
за іншим столом і про щось розмовляли. Матюха біля буфету в караф-
ці порався. Старі жінки на стіл накривали.

— „Фіялка“,—подала Ліза Наталці картку флірту, а до Сахнов-
ського повернула лице і всміхнулася з жартом:

— О, який же ви нехороший, Леонід Петрович!

— Я?

— Да, ви. Тільки зачули баршні ще на кухні ваші шпори, так
всіх серденько в кожної й забилося. А ви не йдете. Чи вас, бува,
якочка наша не причарувала?—і глянула бистро і з сміхом.
Наталка й собі:

— Ой, вона ж і гарненька.

— Хі, красу знайшли,—сказала лавушнікова дочка й закопилила
пальці,—та ще й штука, мабуть, іменно, як циганка, та ще як надіне
вухарі... „Хривантема“,—подала вона картку Сахновському. Той про-
мовив: „Отчего вы так редко бываете у нас“.—Поглянув на неї: „ну,
як погана ж“—подумав. Потім у картку очі вткнув і натрапив на
картку, наче підхоже для відповіді: „я очень тронут вашим участием“,
показав Паші, а тоді витяг портсигара срібного з золотими моногра-
мами й закурив. Дивився кріз дим на жіночі обличчя, з одної на
другу перелазив. От, Ліза—чим не бабочка! Од ший голої батистову
рукавку на ній тільки—дрр. і сорочку,—оголив її аж до пояса, далі
до столу не видно. Перевів на Наталку погляд—цієї всю постать
вона: закинула ногу на ногу, з-під спідниці трохи лятка виглядає
жовтуватий панчішці,—припав до неї.

Дивився, дзень—під столом. Затягся тютюном жадно.

„Сирень“,—і перед ним на столі впала картка. Він аж кинувся
до підванки. „Только утро любви хорошо, хороши только первые
минуты“—мрійно шепнула йому „Сирень“. Тихо круг столу. Біля
одного столу цокали тарілками. Дивився Сахновський у картку.—
Вона відповіла, а потім глянув з-за картки знову на жінок і подумав
про досади: „І яке життя це безглузде. Що підійти б та—ходім!
перелюбити за ніч! Усе б життя розкласти на безчисла зустрічей—
на одну хвилину“... І він замарився.

...В нетрах лісу цілинного, тропічного, поза деревами кра-
деться голий, зарослий волоссям дякун—він, Льонька. Десь на
прогалівні табір. А сюди жінки коріння рити пішли,—він бачив.
Крадеться поза деревами. Хруснула гілочка під ногою. З-за

руща папоротв глянув сторожко: юрба жінок, і теж голви між дерев розсипалась. Аж загаїв дихання, пильно дивити одної на одну очі так і стрибають. Припали до одної—о всім близько. Крадеться. Вже зовсім близько... Тоді з-за кулі пали і схватив. По лісові, як табун сєри, шарахнулись. Лиш—по лісові зойк... Рвалась, та Лєонька, як той лєв, лє м'язистими зламав її в стані, і впали в траву...

Круг столу нагло, мов усі кинулись, заторгодили стульцями і водилися з місць. Ліза підвелася з канапи і, як повз Сахново проходила, щось сказала йому з усміхом. Що саме—не чув то ще й досі крізь усміх її бачив обличчя в болю скривлене й розпав волосся, поплутане з травою...—Затягся ще цигаркою, кинув столу Матюха тоді:

— Друзєя, та не можна ж так!—пів на дєв'яту! Заторгодили стульцями й сїдали до столу. Матюха обвів поглядом стіл і гоє був задоволений. Почав наливати чарки.

...Ли, пєли. Багато пєли...

А Гнєда прийшов пізніше, вдвох із сєном. Саме годияк на пробив 10. У хаті шум, галас, як на весіллі. Говорили вєі одразу, рив кожен голосно, мов бесїдників своїх уважав за глухих. Мє вже в самій жылєтці, і комір сорочки, що з манишкою виноградою ним, розстебнений. На тїм кінці столу жінки голосно гєлготїли. Пїдійшов до голови. П'яний удриг голова. А таки підвів важку кувовджену голову й очима ворухнув важко, як двома двоупуд гирями.

— Ну, що там?

— Є, підписали,—Гнєда витяг із-за пазухи згорнений учє аркуш і поклав на столі. Матюха розгорнув той аркуш і кинув гирі свої на підписи.

— Не всі підписались,—сказав молодший Гнєда. Матюха

— Хтє саме?

— Та от і Гордїй Чумак і Півненко... Душ на дєсять набєє з тими, що голосували проти,—він сїв до столу й додав,—а бє такі мєтци, що пробї,—дай зачеркну, роздумав. Матюха глянув

— А ти не знаєш, що їм робити, гадам? У морду їх!

— Та я знаю. Якби ж і я—власць.

— Мосю рукою!—важно одкинувся Матюха на стульці. Врє дався вєім тулубом наперед, рухом перозмїреним, аж грудьми вє навалився, руку до карафки простяг,—звалив чарку. Налив у шє „первака“, повну по вінці, мовчки хитнув Якову. Той мовчки усю до дна за одним духом, тоді тїльки крякнув і витєр немє вуси широкою долонею й заїв чимсь. Матюха ще поналевав

— А в Давида зараз щось за зборище,—як ковтнув шматок, вєгадав Яків і пильно дивився на голову,—цього ще в нас не є

— Оце зараз зборище?
— Ну-да. Повна хата людей і, видно, якісь вопросы обсягають. Матюха з-під хмурих брів глянув на Якова й п'яний підвівся із стульця.
— Де мій наган, Лізко!
Ліза схопилася, і жінки сполошилися. А Огіренко сидів за столом руч із зятем, взяв міцно того за руку і сказав:
— Корнюша, покинь. Це не зараз!
Той тільки свіркнув очима. І Сахновський з-за столу!
— Да в чом дело?! Що це—двадцятий рік?! Чи влади не сознають?!
Данюша:
— Та чудаки ви, шановне товариство! Хай обсягають собі на ров'я! Хіба й нам не цікаво знати, про що там вони, з позволення казати, мозками своїми мозкують? Та які плани будують? От у чім ч.,—до Гниди звернувся:—чи не можна туди чоловічка якого післати?
— Та там є підходящий,—сказав Яків, трохи подумавши
— Хто?—глянув важко Матюха.
— Охтиз.
— Ну, от і сядь, Корнюша, все буде гаразд, а ми ось вип'ємо,—садив таки зятя, підсунув йому чарку й сам узяв і інші. А як пили, схилився грудьми на стіл і додав стиха, щоб на той край столу, де жінки, не чути було:—тут гарячки, товариство, пороти нічого. Треба з усіх боків обміркувати, а тоді по-військовому—прраз?—ваших нет!
— Да в чом дело!—п'яний хитнувся Сахновський на канапі Яків сказав;
— От, Кушніренко б тільки нам вирвати.
Матюха глянув на нього:
— А без нього в нас нікому?
З-за спини повз нього простяглися руки з мискою киселю вишнею; одхилився Матюха:
— Підстеріг де вночі, от хоч би й ти, та й шльопнув, як собаку.
Данюша штовхнув зятя. Той глянув на нього й побачив, як позад Данюша з нього звів трохи вбік, на оті руки з мискою. Повернув і собі голову,—а то Зінька миску ставила. Хмурий штовхнув її.
— Пшла к чорту! лажш тут!
— Не лажю, а страву подаю.
Матюха замахнувся на неї, але Зінька одхилилася,—не вдарив, тільки як-як од розмаху сам не полетів разом із стульцем.
— Сволоч!
З-за столу схопилася Ліза й підбігла до чоловіка. На наймичку кинулась:
— І вечно ти, Зінько, розстроїш! Гадость отака!
Зінька звела брови здивовано, вдвигнула плечима. Потім мовчки пла. Матюха звелів Лізі в опочивальні для них столика накрити:

там вони будуть собі. Та хай Зінька кислиць витягне. А зручно: може, і серйозні розговори зайдуть.

— І це щоб зараз же!— глянув він на Лізу хмуро. Потулубом п'яним до столу й довго не міг взяти ложку ніяк матюкнувся стиха,—піймав таки врешті, набрав кисело тоді обвів посоловілими очима гостей, що вже закусували і жестом розвезеним руки, що в ній була ложка,—„просю“

Після киселю перші зрушили з-за столу—заторготіли стжілки. Вилізли з-за столу чоловіки. Огір, Гнида й лавушник до богів хрестилися, а потім „покорно благодарили“ за рударя. Молодші закурили. Дехто з жінок вийшов на кухню й хустки великі на плечі. А Никанор Іванович завіз грам столу, тепер уже килимом застеленого, знов сіли старі, точив чену за вечерею балачку. Про ярмарок гомоніли. Лавушник одного не пропускав. А Огіря саме цікавили ціна теперішні

— А що, може, обміняти думасте?

— Та ні, в мене й ці ще не старі,—сказав Огір і помовчав другу пару треба б на ту весну. А то на одну важкувато.

Лавушник примружив око і, пильно глянувши на Огіря, Гниду.

— Чув: важкувато вже на одну пару. Не минеться ще, Юхима Хведоровича розкулачувати.

Це в жарт. Та Гниді все ж ніяково стало. Він вивувато брови й плечі і сказав:

— Як таке ж уремня тоді було.

— Да було...

Павза. Бачив лавушник, як в Огіря під бровами тільки став поважний одразу й так немов, власне, ні до кого не чись, мовив задумано:

— Ні, як хазяїн таки, як розумний чоловік,—хоч ти його розкулачуй, а не знаю що,—все одне хазяїном буде. А як раком, як лайдацюга,—хоч ти йому що-року по парі возів розкулачки, то так таки пролетарією пропаде: або проглядяне та здохне в нього.

— А це вірно ви сказали.—хитнув головою Гнида,—бо йому болить: він-же його не наживав. Та й те ще думас інший: то знов дадуть.

— Да, да. Е, ні, товариші, забудь! Тепер уже й влада здо що скільки в шапчик не лий, а як у ньому дна нема, то не да. А нашому кенесе скільки не давай і землі, і насіння, і худобу, хліборобив він зроду, наймитував,—ого його й доля. А хлібороби натуральні, з діда-прадіда хлібороби. От на кого влада заривні своє должна обратити!..—одкинувсь лавушник на ступу прислухався до перетравлення в своєму шлунку й чи слухав. Ще говорив лавушник;

— Це поступово, конешно. От на середняка зараз усе виімає, їм дальше—більше: уже ж і в оренду можна брати в самих неза-

гих, не тільки в фонді.
Гир одірвав себе од задуми й подався тулубом грузний до столу, ав відхнувши:

— Землі держаться зубами. Хіба вже який без худоби, а земля ко. А ще немов оцей бродяга підіб'є народ так клопотати стануть. Авушник витяг голову й кинув тихо, виркнувши зукоса на Гниду:

— А це вже хай вони,—хитнув головою на хату,—молодші хай.

Гниди тільки брова ліва тпнуласть, а він мов не чув, заговорив за воли, за ціни на них на ярмарку. Заспівала Вяльцева „Чайку“. Вд сміялась на канаці,—Данюша так смішно розповідав єврей-анекдоти. Аж і в Матюхи пика червона, як баклажан, розпли-

розмазалась у п'яну усмішку. Підійшла Ліва й сказала, що вже во. Матюха нахмурився й пождав, поки Данюша скінчив розпо-ти. Тоді підвівсь і тим усім хитнув головою. Як не прохали та,—ще хоч хвилиночку, ще хоч один коротенький хай Данюша аже,—Матюха хмурний.

— Нізя! Хай потім.

Х

Опочивальні до ліжка було приставлено столик кругленький, ому стояла вже карафка з самогоном, шклянки й закуски.

— Ну от, друзя—не сів, а зліг Матюха впоперек на ліжкові, голо-розпатлаюю обернися об стіну,—діло предетоїть нам дуже озве, і потому зачини, Якове, двері й сідайте.

Пипили, звичайно, спершу. Начміліці вилаявся був, мовляв—не ть і з жінками покартувати, діло знайшли. Данюшка по плечі ув його в п'яним усміхом.

— Князь, Лбоня, онавізом завіматися: ото Паша—який чорт гд-а не бісь—поки не женишся...

— Та ну її!

Матюха зауважив:

— Це, брат, не тільки мене, а тебе торкається, це чорт на нашу у з'явився. Головне,—що партійний! От у чім заковика!

— Да, може ділов наробити, якщо як,—делав і Гнида Яків,—це не , цей зна ходи і в партію і в повіт. Що йому, чортові? І вже по ньому: розвухав сволоч. От і сьогодні чув на сході за Куш-ка балакали: як, пробі, що в нього учотна карточка на крадену у оказалась? Де він узав її, що все чисто—і масть і прикмети льні.

Давид і каже: „та вже ж сам карточки не одпечатав, видно, друг ій, що біла карточок“. І за Одарку, що втопилася, пробі чи письмо десь в, чи кому щось казала. Взагалі, чоловік небезпеч-Немов що—пропали, щитаї!

Тиша. На хвильку всі змовкли. Може, кожен хапливо перешмагки життя свого за останні роки: скільки отак мужиків не знаючи на кого—озлидніли, лишились без тягла. Власне, Гнида з компанією, а Данюша хіба бувало шепне: „у того б трохи осяде“. І Матюха брав пай тільки за те, що мовчав. Ськнй за картки учотні... та то як виявиться, немов—усім однокоради. За це не млюють. Ще на тому шматті життя п'я ступали плями одна за одною брудні і з кров'ю. Льоввіч стало в уяві клуя й товпа, на землі лежить Одарка,—тіл віршовки зняли. Робив розслідування в сільраді, а якийсь як були з ним наодинці в хаті, на запитання, що може „ти її, падлюко, із світа звів“. І хотів ударити. Заарештував а потім—хто знає?—вели міліціонери у місто, а в шельогах він тікати... Ну, його й пристрелили...

Дзенькнули остроги під столом. Сахновський поривно вступлюдя й хвильний пройшовся по кімнаті. Враз зупинився білу й сказав в павзами й твердо:

— От що, товариші. По-моєму без усяких балачок шль гада й точка.

Тиша. Чути, як за дверима в світлиці сміялись хором а потім було чути—щось за дверима говорила Ліза, видно смі знов—сміх. Матюха звівся з ліжка й, наливаючи шльянки, по слову в кожную шклянку:

— Да, я віддержую. Шльопнуту!

Данюша тільки здвигнув плечима—хто ж, мовляв, буде про не в тім питання, що з ним зробити, а як зробити? Щоб і ком не підточив, а не так, що й пальці знати. От над чим ім треба. Бо їх-же ціла компанія, так не залишай; мовляв, хто з вбив, чорт його, мовляв, бери. А будуть дошукуватись. Тому ім плана скласти, все точно врахувати, утворити відповідну обст. Оце така Данюшина пропозиція.

— Поки ти обстановку втвориш, він таких ділов натворить.

— Ну, „вспіє“! Треба слідити за ним.

Яків Гнида кашлянув і порехилився до товаришів. У нього теж план в. Паганенький. Ну, а коли б вийшло все так, як дуде дуже б добре було. Це так: учора в млині він допізна був, а молот сам в Тихомом. Ну, Тихін ото пішов додому чогось, а прислав за себе. Так от же, чортова баба,—сама під парубка людах прямо. А потім разом із: млина й вони, й він, Гнида. Так біля воріт Мотузчинних бачив закручують уже любов.

Начміліції аж острогами дзенькнув.

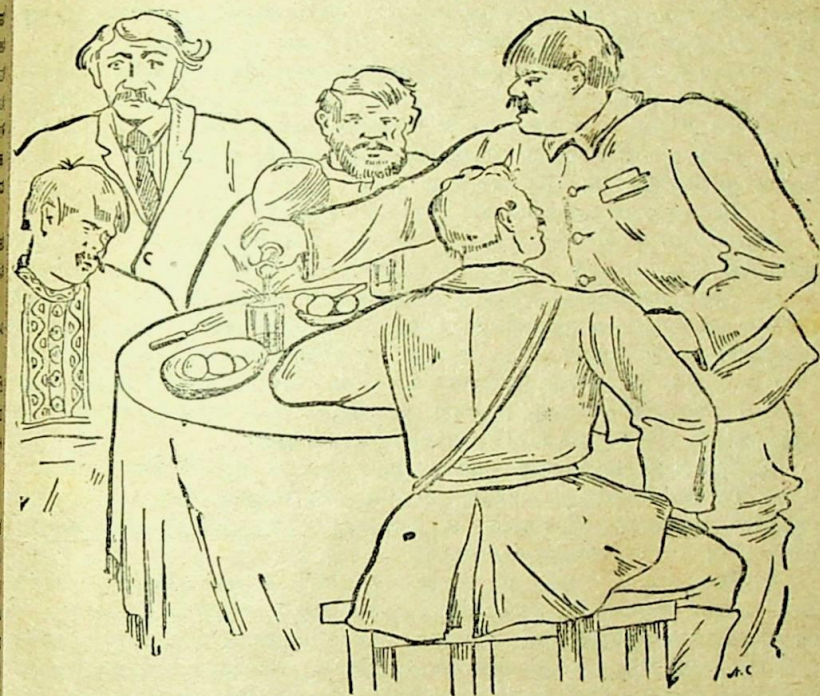
— І добра баба?

Яків зідхнув важко й, примруживши очі, покрутив головою.

— Красива! Та ще дітей немає ж,—як дівка: у тілі, груди а Тихін же хворіє, от і найшла собі молодця.

Трохи помовчав Яків. Марія перед ним, як жива: повногруда, рум'яна. Ворохнулись широкі брови в Якова.

— Да. Так ото я й подумав: чи не можна б на цьому роля заграти. От як закрутять вони, щоб хоч поговір пішов. А тоді пусте вже: Да-вгада й де-небудь підстерегти можна. А чи й просто в хаті—завжди

— Да, я піддержую. Шльопнуть!

читає кінець столу проти вікна—да, і—кінці у воду—Хто?—А ясно хто: в кого жінку одбив, в ревности. А за це кілька дадуть?

Начальник міліції сказав поважно:

— 8 літ со строгой ізоляцію.

— Та ну, брат?!—аж звів брови радісно здивований Яків;—от би, і знов відійшла й стала Марія перед ним, як жива. Щось думав Яків а сказав тільки:

— Да, це треба...

Усі погодилися на тому, що дійсно план Гниднв добрий. Але чи він удасться—це ще питання, бо все залежить од того ж Давида та Марії, а збоку вплинути ніяк на розвиток отих подій. Добре, як добре.

А на всякий випадок у Данюші інший план зародився. Ті складніший, правда...

Всі глянули на Данюшу. А він, міцно, глибоко затягнувшись цюсою, обвів себе сизим тютюновим серпанком і почав розгортати хитрий план. Слухали його уважно всі й захоплено. На деяких талях бувало не втерпить хто і, тріпнувши головою, кивне: „от рово!“ Знов притихав, пильно очима в Данюшине захоплене обличчя. А як скінчив, Матюха вдарив кулаком по столу й сказав:

— Оце й я понімаю! Головне—правильно Данюша каже: „ко в мене було, щоб проти голосував хто?“ А то аж сім! Підняли вуха вже немов бачу, як усі вони, вся Обухівка вивалила очі й руки огулом.

— Можна так зробити, щоб самі селяни й розквиталися з нами наче-то самосудом,—Яків сказав.

— Та там уже найдемо як! П'ємо за вдачу!

Пили. Між чарками ще говорили про те ж: то той, то інший вляв який деталь. А начміліції, блідий од хмелю, раптом промовив:

— Треба ще жінку якусь у діло вплутати. Що ж я буду доглядати на суху!—він одкинувся на ліжку головою до стіни й раптом обнявши за голову Матюху, притяг до себе. Щось говорив йому: „Що—хто вона. А тільки Матюха раптом знизав плечима й випростував руки.“

— І чорт тебе знає,—сказав уголос,—що в тебе за смак от дурецький. Ну що ти в ній знайшов: мале, сухе.

— Про кого це?—поцікавився Данюша,—не про Зінку була?

— Та тут Льонці в душу запала,—засміявся Матюха. Огирив певно здвигнув бровами. А начміліції раптом звівся на ліжку, п'яно блискаючи очима, заговорив:

— Пі чорта ви смаку не маєте, дурачйо: як маленька та хрупка це ж самий цимес! Ех, було життя,—аж він відхнув і задумався, як я в Заградилівці ще служив, саме під голод... А серед безтульних такі красотки попадались! Що в ганчір'ї та брудні—нічого на кватирі був такий халатик шовковий. Ото, як приводив, і дятав її. А воно ж молоде—літ 12, ні грудей іще... А як випроводив ранок іде слоняється... І все удовольствіє за який хунт чорного халатика.

Гнида сплюнув крізь зуби. Данюшка дивився на Льоньку з добою. А як стрілися поглядом, мовчав одвів свій у бік. Матюха сказав:

— Ну, й падло ж ти, Льонька, як на тебе отак подивився.

Той не обраявся:

— Усі ми бліді порядошні, бо й саме життя—сплошної блідости.

Що, кончили, значить?

Ще хвилинку—розподіляли ролі: план, власне, який вдасться Гнидин, чи Данюшин. А до того часу треба зірко стежити всім за діями, головне, треба його якимось замкненим колом обвести, щоб нічого не випростував. Це вже Сахновського справа: в районі „очків“ повинні „постирати“ й пошту перевіряти. Льонька скучний дививсь кудись куток і мовчав.

Постукав хтось у двері. Ліза зайшла. Спитала: чай їм сюди, чи може, вийдуть в їдальню?

— Січас,—сказав Матюха. Потім згадав щось і повернув голову до жінки:—Де там та Зінька з кресльцями?

— Хіба не вносила?—здвигнула Ліза плечима й виїшла.

Сахновський сів на ліжкові, очима до дверей. Не чув уже, що там говорили. Десь тільки далеко-далеко, там за дверима, засміялися жінки й тужив далеко десь жіночий самотній голос. І раптом так і здвигнувся—одчинилися двері, зачинились—знов десь далеко-далеко... А Зінька підійшла до столу, поставила миску й швидко крутнулася. Матюха спинив її.

— От що. Набери вієса в цеберочку в коморі. Та дає коням начальника міліції. Та ключ візьми, замкнеш клуню. Не давала ж іще?

— Ви ж не казали нічого.

— Ну от, ступай!

Зінька вийшла. На кухні самовар збіг,—господиня накинулася з лайкою на наймичку. А та вже така змучена за день, голова як не розвалиться,—і не сказала вже нічого, тільки плечима звела. Потім накинула хустку велику на голову і, взявши під лавою цеберочку, вийшла з хати.

Пізно вже. Повний місяць стояв високо в небі, над самим подвір'ям. Тиша така навколо. Чути, як шерхнув—упав лист із каштана біля комори. А десь далеко-далеко, на тім краї села, тькнув хтось і гвалтували десь далеко собаки. Зіньці згадалося: отак їм на хутір чути вночі здалеку. Навіть запахло немов отак: кленами з саду й бур'янами з пустиря. Навіть, немов отак і заболіло...

А в коморі пахло зерном і мишами. Зінька набрала вієрце повне вієса і, замкнувши комору, пішла через подвір'я та у ворота, що на вгород,—до клуні. Ішла тихо, з похиленою головою й думала щось. Пахли бур'яни на вгороді і з берега—листя падалишнім.

В клуні, як одхилила дівчина половинку воріт, широкою смугою впало знадвору сивомісячне й одхлюпнулася у кутки мля. Од ясел тихо заїржали коні,—почули овес.

— Пождіть, дам ось,—ласкавенько до них озвалася дівчина, обережно підступаючи,—може, й б'ються вони. Протягла руку, погладдила голову. Подалась ближче, коні не бігли. Тяглись мордами дівчині до рук, аж мусила гримнути на них. Тоді чепуренько вибрала з ящика в'їди й насипала вієса туди. Коні дружно захрумали. А тоді ж тихо рипнули ворота й зачинилися, і стало темно в клуні.

Зінька кинулася і насторожилася. Ні, в клуні тихо,—нікого немає, хіба знадвору? Так і вітру ж нема. Вона тихенько навипаньєш пішла до воріт і вже взялася, щоб одхилити їх, як нагло—хап за руку,—крикнула, шарпнулася, та дужі руки зломилі її, здушили, аж ли ханья забило, і в лице дух самогону й голос хриплий:

— Цить, задуш!

— А-а!!

... Звалив на в'їди дівчину горілиць і сам навалився. Руку її до нестями здавив, заломив її за спину, а другої підмати ні міг,—в одчай біла його в лице, рвала на ньому одержу,—як кам'яна. Врешті в одчай пручнулася ще, рукою за ший обхватила й вгнула до себе, а вся потяглася до нього й зубами вп'ялася йому в ший. Хлиснув, а в голову так ударив—а!—ще рванулася й, хлиснувши, сторг головою полетіла в чорну глибину...

... А підвелася на руках, одкинула з лица розпатлане волосся, лежить під тином на чийсь картопляній. І тиша така,—тільки шепітало в ушах. Пахло бур'яном, і так до болю пахло землею. Зівнула дала все: і як вона вирвалася!?—А де ж це вона? Він же шукає, де? Згадала—стріляв, як гнався. Але ж така була втома: і звела бліде обличчя скорботне до місяця й одразу, закривши його камінь, опустила голову низько до самої землі.

XI

Деся гвалтували собаки.

Сивим туманом слався вонючий тютюновий дим самосадковий, та хвилями хвилявся над головами мужиків, що сиділи круг столу, лаві й біля припечка з цигарками. Душно в хаті, а сиділи, хоч і стоволосі, та в кожухах, у юпках, тільки порозетішалися, а не скинули. Пропахлі потом, овчинами, чорвеземем. Двері було одхилено трохи, і,—не помагало те: час од часу стара Мотузичиха захлибалася каменем під кошином, де сиділи ще жінки—сусідки. Христя стояла—щодавно повернулася із гулянки. Бувало, що по тому ж, як відійшла од столу, бухкав глухо й Тихін з боєм, рукою давлячи груди. Дивився тоді відхилявся од газети й дожидав, поки Тихін перекашляється й, харкнувши на долівку, підведе скудле своє обличчя й скаже: „вчитай“, тоді читав далі.

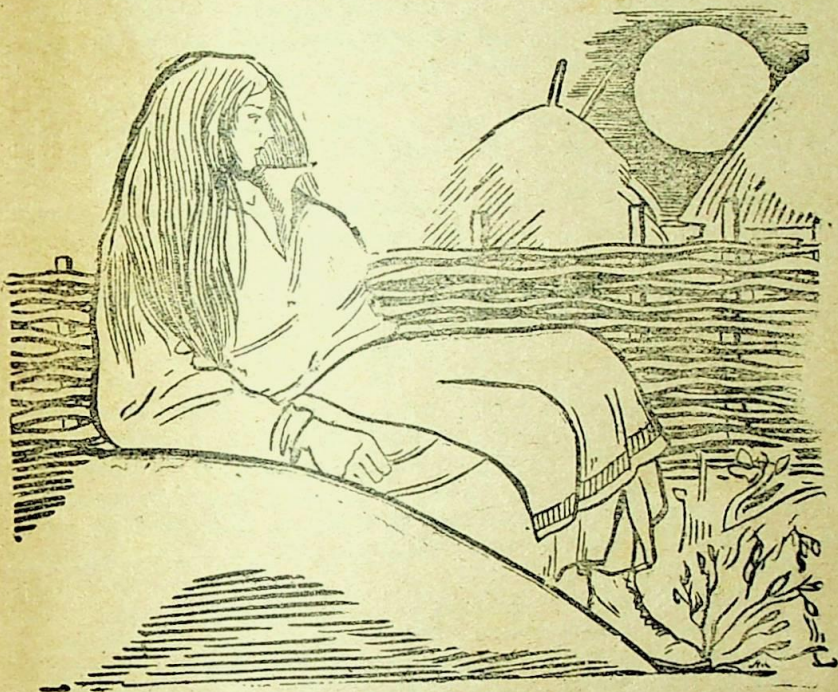
В хаті тихо. Уважно слухали мужики, зацікавлені в різних подіях, хто весь подався усею постаттю до столу й слухав, широко одкрив очі; хто, низько головою похилившись, мов у задумі. І біля припечка й на полу. З покутя почорнілий од часу дивився Христос із високими зведеннями на лоб бровами, мов у здивуванні. А з стіни, над квітковим віконцем, Левін, примруживши око, наче ловив кожне слово, кожний рух мужиків, щоб потім, як розійдуться вже та як погасять свічки, й затихне в хаті, схилити чоло високо й думати.

Дядько Гордій спинив Давида:

— А стій! Що вона ота стабілізація?

Давид з'ясував, що це слово визначає—зміцнення, наче на потвердіше став. Це про капіталізм мова йде. Але хіба ж це відповість. То він клав газету, прокашлювався і робив цілу доповідь: як вийшли капіталістичні держави з світової війни, як зростає їхня працездатність, які протиріччя роз'їдають увесь капіталістичний світ.

Не можна було не говорити й за СРСР, за відродження нашого господарства. Він витягав книжку з покути п читав цифри. Потім далі газету читав. Попалось слово „угодовці“,—знов треба зупинитись, хоч коротенько, на всіх політичних угрупованнях. Далі з'їзд комсомолу просто пропустив Давид, почув, що вже стомилася, а перекавав своїми

... лише змела бліде обличчя скорботне до місяця...

словами і, перегорнувши газету, одкрив сторінку „селянське життя“. Це були коротенькі дописи сількорівські.

Поруч Давида сидів дядько Гордій, теж заглянув у газету, потім прихилився ближче.

— О, що воно? Ще й намальовано щось: звідкись ноги тирчать.

Хто сидів ближче, теж підсунувся, і від прищипка встав хтось.

— А читай.

Давид прочитав: то десь у селі Демидівці, їхньої ж округи, голова сілради напивсь у когось на хрестинах, а повертаючися вночі додому, звалився в рів проти сілради та там і заснув. Аж коли-то селяни помітили пропащу голову та витягли з рову. На малюнку—

ще тільки збірлись лиягати. Ще з рову тирчали ноги, хрю-
ує же сьніж і лізла до голови цілуватись, а мужики оторопілі сто-
ровнівши безпорадно руками. З дядьків хто всміхнувся усмішкою
певною. Один тільки Яким засміявся гучно. А дядько Гордій ска-
поважний і нахмурений:

— Це ж над нами сміються, над мужиками: бач якими дурака
намальовано—шавки поскидали, потилиці чухають. Голова то тілі
причіпка: де ж той голова? самі чоботи тирчать. Ще й чоботи, будь-
не як у тих он—пальці повнлазили.

Давид засміявся.

— Як це тільки чоботи? А отже: „в селі Демидівці голова Кіндр
Нестеренко“. Що ми тільки не знаємо його, а не бійтесь—деמידів-
й по чоботіх пізнають.

— Та то вигадане й село і прізвище. Щоб же—влада та допу-
стила про себе отаке писати?—хтось неймовірний зауважив, а Давид
тоді сказав:

— А чоловік, як у нього на тілі болячки чи короста, хіба він не
лічицься, як у кожусі й спати лягатиме? Ні! Треба скинути й со-
рочку,—хай болячки всі на виду. Якусь, може, треба йодом припекти
якусь, може, приколоти та видавити. Так і республіка наша. Нез піє
морської вона народилася, а народилася в сирих окопах, в нетопле-
них ешалонах, не доїдаючи, не скидаючи по місяцях сорочки. Що ж
нам тут соромитись, що ми коростяві та в болячках? Ї самовов у
нас, є й біля влади бандити, є в партії й гниль. Не ховатись, а ски-
нути сорочку та пильно з квачиком та з йодом. Це зараз і робить
і влада і партія. А не сміються з мужиків, як ви кажете, дядьку
Гордію.

Дядько Гордій непевно ще хитнув головою. Подививсь пильно на
Давида, а потім схилився головою й щось думав довго. Давид читає
уже допис про кооперацію в якомусь селі. Дядько Гордій мало що й
чув у задумі. І як скінчив Давид, підвів голову і, якомсь видавлюючи
слова, сказав стиха:

— Так може б... ми й про нашого написали в газету?

Хтось хмуро:

— Не хватить газети, як нашого голови та всі діла списати.

Тихін закашлявся, харкнув потім на долівку й, одихавшись
сказав:

— Хватить! А оце позн взборі та гуртом і написати. Доки ж його
отає терпіти? Може ж таки правда хоч у вищих органах є. А ні—так
тоді в самий центр бумагу будемо писати!

— А звісно! Може, хоч у вищих органах люди ж таки сидять?
Чи доки ж це?

— У людей власть, а в нас жити не можна?

Зашуміли всі в хаті. Підводили голови й біля причіпка хмурі
в глибокими зморшками. Ще з-під брів у декого забито дивилися очі.

Але чим-далі, будилося десь там під гнітом Матюшиного кулака: придушений гнів, розятрені образи й надії мужи і, зміняті одним хрипцем Матюшиним—„ніззя!“

Першим по цаві Хоменко підвівся з лави—старий, з розпухлим од Матюшиного кулака обличчям і сказав розпачливо:—Ну от ви ж бачили, люди добрі! Як можна жити?! Був Денікін, так то ж буржуйська власть була, а це ж наша, совіцька власть! Де ж тут правда? Як запродався куркулям, так бідний люд за собак тепер вважає!

— Іменно! Як що—зараз за наган!

— Пиши, Давиде!

— А млин паровий наш же, неможливицький, компанією в оренду собі взяв підложно, а тепер і дере з бідного по три шкури за помол!

— Землеустрій навмисне задержує, щоб куркулям з половини землю здавали!

— Пиши, Давиде!

Дядько Гордій ще підвівся.

— А я й те скажу... От у нас стали коні водити. Хіба чужі, думасте? Вач, як за Кушвіренка хлопчуть! Не іначе як одної...—він сбирвав і мовчки здивований дивився на двері. І всі глянули. На порозі стояла простоволоса, в одній сорочці з розірванем коміром. В хаті як в усі. Дівчина біла дверей під німими поглядами мужиків, немов од холоду, звела плечі й тихо сказала—„адрасуйте“.—Обвела очима хату. На полу Христю пізнала,—брови ворухнулись злегенька в дівчини, немов зраділа. І вона тихо пройшла через хату до полу.

Мужики ще мовчали. Щось не давало їм просто відвести очі й заговорити далі про своє. Дівчина стала поруч Христі, в тіні від вартату, з широко відкритими й нерохумими очима. І ніхто не міг спитати її... Що ж спитати? Вреїті вже Мотузка старий:

— Чи тебе, дитино, не биле?

Зінька стомлено похвтала головою—ні.

— А чого ж це в тебе кров?—Христя аж злякано. Зінька мовчки витерла губи. Чоловіки підійшли ближче, і хтось біля столу підніс лампу: світло через вартат унало дівчині на бліде обличчя, на розірвану сорочку.

— Да, кров!—сказав ще хтось.

Тоді ж раптом Зінька закрила руками обличчя й німо забила в риданні.

Всі в хаті сполошилися й не знали, що подумати. Тільки тішчала Христя, обнявши за плечі подругу. З-за столу встав Давид і, підійшовши до дівчини, спершу мовчки дивився на неї. Потім злегенька ззяв руками за руки її від лица й спитав пошуро, а сердечно:

— Чого ти плачеш, дівчино?

Мабуть, у голосі зазвучала якась струна давнім, напівзабутим звуком,—дівчина хлигнула й раптом затихла. Руки одвів її од обличчя: з-під рук великі скорботні очі на нього глянули. І зацімила так.

і зацікавив Давид. Потім вїї в Зіньки тихенько тріпнули й прикрили очі згори.

Ще хтось питав її: що ж сталося? Зінька розповіла: які всі п'ятаки там, у Матюхи, як у клуні начміліції схватив її. Не знає—як вона вилетіла з вирвала од нього, і як бігла,—не знає. Отямила тільки на вгору в дядька Гордія—видко, впала через тин, як бігла. Ще пам'ятав гнався за нею й стріляв.

Закашляв біля столу Тихін і харкнув.

— Може, й зараз шукає ще?—хтось спитав у тиші. Занепокоїли мужики. Одходили від полу. Хтось застібнув кожуха і м'яв у шапку в руках. Чути було в тиші, як у повітрі заспівав півень. Вони чули, всі так і кинулись: отак, мовляв, засиділись. Шведенько обстали бались, надівали шапки й прощалися.

Кінець столу сиділи вже тільки Тихін, Гордій Чумак та біля пріп'ічка Яким курив із Півненком.

Давид стояв біля варстату задуманий. Довга пазва. Дядько Гордій перший підвівся й сказав:

— Хай же Зінька нікуди вже не йде, хай спить у вас. А ти, Давиде,—вже ж люди чули, бачили... Чи невже такі скрізь отаке правдолюбство. То тоді вже будемо сами якось—чи один одного душити, чи як. Це ж—не можна жити!

Да. Завтра Давид буде в районі. Це ж не може бути, щоб і так. А ні,—Давид знає дорогу.

Тихін ще сидів кінець столу.

— Іди вже, Тихоне,—сказав Давид—сюди вони не придуть.

Тихін мовчки пішов туди, і всі вчотирьох вийшли з хати.

Давид підійшов до столу й опустив голову на руки. Христя стояла біля варстату задумана. Потім тихо перейшла до столу й стала мовчазна. Давид не рухався,—може, хвилину так. Аж ось поривно звів голову, очима просто двічі в очі,—стріляв. І німо—може, мить, може, хвилину—дивились мовчки один на одного.

Стали задумані Давидові очі.

Перший він і сказав іще задуманий, а в голосі чулася і радість і тихий сум. Мов подумав далі, уголос:

— Коли це було? Ти ще була тоді підлітком. Я тебе й не пізнав. Зінько, отоді в дворі. Аж отеропів був,—вилита Катря. А це вже дивляюсь—і очі, і як оце всімкнулась—дивно: остільки років, а по одній уємішці пізнав би тебе. Тільки так давно це, мов чи в сні бачав!

Зінька в уємішці тихій замарила.

— А я... коли бачила тебе во-станне! Ще як горіла економія, а партизани налетіли. По пожарищі гасав без картува з наганом... А потім розстрілювали білих. І до самого світу шукали в саду, біля ставка Катрю... Потім не бачила—отож як пішли на фронт. А думав часто, ще як і революція була і вже як стала наймичкою. І так хотілося побачити...

— Пиши, Давид!

Дівчина трохи помовчала. Між чорних брів лягла зморшка
ленька,—звати, думки налінули. І раптом зморшка зійшла і всім
лась дівчина. Згадала оце, і чого воно згадалося?

У них жив тоді влітку, як білі стояли, за ковальчував ку
Як викрала вона йому одного разу пілу папку з паперам
штабі (ходила ж туди з сестрою підлогу мити)... От одча
була така! Давид вибрав, що треба йому було, а тоді й на
однесла в цавусі.

А потім були ж Давида заарештували: хтось із хуто
указав. Уже вели розстрілювати вночі до цегельні, та втік
вид. Як тоді було страшно в економії!.. І як згадає це, не
риться якомсь: ще ж така й мала була, а бувало, як із Кат
олідити вже стали, розкаже Зіньці, що передати, де піджив
і гайде дівчина. Ніч... Озирається сторожко, чи не слідать
тоді межами, поміж житами... Свистіти вміла всяко, як умов
лися. Де відгукнеться свистом із жита, туди, як перелетіть
і впаде дівчина...

Чи пам'ятає він?

Очі Зіньчани близько до Давидових із сугнів. Як в оті давні
дубі літні ночі десь на межі...

Сидять близько, і розповідає пошепки дівчина, що там
дворі і від того, що в стену широкому, а пошепки, трош
хвильно обом, очі горять, не як звичайно. Кашкетку Дав
скине, на кашкет нагана покладе. А потім наказа дасть, і
Катрі передати. Потім замовкнуть, і вже й іти їм, а свдять
Брови у Зіньки вже не суворі й не напружені, а трошки кр
ками спустились, як стомлені крила. Дивяться в зоряне не
вадумана, а Давид—у її задумані очі...

Підлітком була ще,—хлопець не займав. Хоч і шумувала м
лода кров, хоч і тягли очі: „А!“—кашкет надіне на голову,
руку наган.

— „Бувай здорова, Зінько!“

... Степом бреде навпростець, просто житами. Шумує кров
юнака, б'є в голову завзяттям юнацьким, аж хлюпає. Він зуп
няється обличчям до економії й тюкає з викликом. А тоді за
дять пісні своєї партизанської, аж степ, аж ніч зоряна пр
тихве й слухас...

— Ех, Зінько! Було...

Замарені очі до нього й усмішка тиха, замарена. А враз здриг
лася, і обличчя стало на мить як із гіпсу виліплене—неживе. По
тихо владналися брови в печаль, і з очей глянув жах. Вона прих
лась близько до парубка і сказала пошепки й хвильно:

— Давиде, тебе хочять убити!

Той здригнувся і, одхилившись, глянув пильно на дівчину.

— Ти хіба чула що?

— Ні, я по них бачу. І чула таки—когось підслідити, каже Матюха, а я саме зайшла й почувла. Так хотів ударити.

Вона змовгла й думала щось. Потім схилилась головою й тихо хитала, немов нечутно, без голосу, без слів тужила над ним, а чи їй до безкраю боїла голова.

Підійшла Христя й щось було весело сказала. Та побачила задумані обличчя,—притихла й прихилилась до подруги головою.

.....
Пізно вже. Спали всі в хаті. На полу тихо час од часу стогнав хтось та белькотів у гарячці. Давид кинув перо й одхилився од аркуша,—дописав саме. А тоді простяг руки на столі й важко вправ на них головою.

Проспівали треті півні.

XII

На ранок рушився вітер, і небо завело коло сірими розпатланими хмарами. Мов сива брудна вовна плівла вгорі по воді, низько над хатами. Ось-ось, здавалося, за високі тополі біля церкви зачепиться й розкочиться, або ж повисне на них заплутаним пасмом. Запахло дужче осінню: листя пожовкле, як із кульбаби пух, вітер рвав і кружляв ним по голих вгородах. Кружляло гайвороння з криком. На вигоні швидко махали крилами вітряки. І біля купок плиток, на вигоні ж, спішно металась молодичі,—на возиках увозили їх у двори й ховали в повітки. Дощ буде.

Давид зразу ж зранку зібрався був іти в Щербанівку, та, як глянув на годину, згадав, що в них іще ж недовіано. Облишив іти. Треба довівати, бо як задоцитьсь.

На току, біля хати, з повітчини викотили віялку на простелені кодрі. Зерно, раз уже провіяне з полови, в комірчині лежало ворохом. Звідти старий Мотузка набирив коробкою й носив. Давид крутив віялку. Горготіла стара, розбита, на з'єдених трибках, аж їй току мало. Рвав вітер, обсилав пологою, поросив очі. Батько, як висипе коробку на кіш, стає тоді навколяшки на кодрі в зерно й рукою обережно одгортає з-під віялки. А думав-виражував, скільки ж треба до тих, що Христя з буряків принесла, докласти, щоб на коняку Може, про це ж думав Давид.

Надвечір пустилася мряка.

... І мрячило вранці другого дня, коли Давид, підвівшись з ліжка, вглянув у вікно. Біля порога вистругане під тік подвір'я блищало, як магна сковорода. Через улицю Гнцдина хата й далі—город і вітряки за городом були як у тумані. Знадвору увійшла Христя з топливом. Солома мокра була од дощу. І сказала мати від печі, глянувши на сина біля вікна:

— Як би ти, сину, йшов в отаку годину. Це ж не близенько.

— Треба йти.

Він одягся. Надів потім шинелю зверху й туго по-військовому підперезався ременем, будьоновку—бо картуза не було. Мати казала підіждати: ось же картопля звариться. То пусте. Як донь там один ва самому хлібові побуде, не захляне. А що нагадали, то добре: він одрізає собі крайця і вихнув у кешеню. Потім з книжок вибрав якісь папери, згорнув їх і обережно сховав за обшлаг рукава. Вийшов із хати.

Мряка. У березі важко чмихав паровий млин. За городом, на ріллях, чутя гайвороння кричало. Пахло степом, ріллею, кізяковим димом: саме по хатах топилось. По вулиці йшли школярі з сірими полотняними торбинками через плече. Як зустрічалися, змінали й, спинившись, задирали голови у великих, аж на вуха, шапках, і мовчки ще так довго вслід дивилися. Потім гукав якийсь десь далеко, вже за півгін іззаду: „драстуйте!“

Як вийшов за село Давид, гудів тільки дріт на телефонних стовпах. У ліву руч, за річкою, темною смугою плямів ліс крізь мряку. Просто—степ, затуманена даль, розкидані хутори. І над усім—мряка й тоскне одноманітне гудіння по стовпах. Іноді гудіння те раптом обривалося, і з стовпів звисали уривки дроту, обіраного ще за горжанської війни й пізніш дядьками на отоси. Думав Давид тоді за пророчесні необглядні простори степові, про тисячі Обухівок глухих темних на далеких глухих гонах.

Пронеслась над ними революція, як вихор у плуг тисячолемішній упряжений, перевернула цілину. І от: із чорної, плідючої землі густо та зелено—сходи.

А в глушині де-не-де, потім, як полосули бур'яни...

Думав про Матюху з його компанією, про позавчорашній сход, про збори в себе в хаті, отоді, увечері. „Брешеш, Матюхо! Коли хазяїн приходять на ниву й бачить, що глушать бур'яни, він убродить у хліб тоді й вириває їх із корінням. А потім оберемками виносить на межу“.

Стував широко й думав ще за Обухівку.

До шельогів дорога була добра, піщана. І шельогами. А потім пішли чорнозем та солонці. Ноги, хоч ще й не грузили глибоко, та наліпали на чоботи, і волочив їх, як пудові. На його щастя, зразу ж за Михайлівськими хуторами нагнав якийсь чоловік рябою кобилою в ходові. Давид попрохав підвезти його, той узяв—теж їхав у район. Так що за дві години яких уже під'їздили до Щербанівки.

Зразу ж од степу, звідки під'їздили Давид із Михайлівським чоловіком, вигін—ярмарківня—широко розлягся. Цілий табун вітряків прилегів звідкільсь і спустивсь отут. Далі стояли гамазеї, крамниці і рундуки базарні. Базар уже розходився. За гамазеями, в ліву руч—масток бувшого інженера Погорілова. Колись, як ще хлопчиною бувало Давид приїздив із батьком у ярмарок, за парканом високим він здавався якоюсь казкою: висока водочакка, будинки з терасами.

У шпарочку паркану видно тоді було: в дворі машина всякі, сад, підстрижені дерева й ще якісь дивні—униз вігтам росли. Тепер паркану зовсім не було. На великому, порослому бур'яном, подвір'ї стояла ловчазна водокачка, розбиті будівлі, купи цегли з бур'яну. Тільки під садом стояв одремонтований флігель та конюшні. Біля купи гною в вилами возжався в червоній кашкетці міліціонер.

Дядько, як проїздили, оглянувся до парубка й сказав:

— Оце міліція тут міститься. Ото під садом погріб, сидів і я в тім підвалі. Не дай бог нікому! То арештанська є таки, а то й у погріб саджають.

Давид поцікавився, за що ж його посадили були.

— Та от сказати так,—почав дядько,—живемо ж ми на хуторі. Ну, а життя наше ж звісно яке. Прийшли й до мене вночі під вікно „хазяїн, одчипи“. Саме коровчину продав. Потім стали у вікно лізти. А в мене ружко було, я й вистрелив. Одігнав таки. Як же прилетіла на ранок міліція шукати ружжа. Я вже й оддав їм: все одно заарештували. Що вже блин отут таки в отому погребі. Троє суток держали, аж поки штраф не заплатив. Ті не взяли, так ці. А на корову й досі не зберуся. Тпру!

Прийїхали.

Біля ґанку стояли підводи, на ґанку багато селян. Було рівно одинадцять, коки Давид зайшов у канцелярію й глянув на годинника. У канцелярії за столами сиділи й шкрябали перами писарі, навіть на машинці стукотіла одна машиністка—білава тендітва панночка. Біля дверей товпились селяни, й пахло чорноземом і од сіряків—вівцями від дощ. Із стіян дивились Ленін, Зінов'єв, Риков. Кричали плакати із стін: „купуєте селянську позику!“ „підвищуй урожай!“ Кликав наймит у спілку „Всеробземліс“. Два кремезних чоловіки, робітник та селянин, тисли руки один одному й гукали: „хай живе змічка міста з селом“. Яюсь одразу де й поділося в Давида чуття самотности й пригнічений настрій. Знов одчув у собі таку певність і радість, мов то не папір і фарби, а живі люди, живі заводи, фабрики димлять, бреньять не на плакаті, а в повітрі ескадрилі повітрофлоти. Життя, буйне відродження країни.

Скинув будьоновку, трошки патлатий і з веселими очима. Проїшов до кабінету голови. Сам секретар був, а голова виїхав десь на участок і повернеться, може, надвечір, а може аж завтра. Це жаль.

— А що ви хотіли?—спитав секретар.

Та з землею в них ніяк не влаштується в Обухівці. З весни що подавали приговора про переведення землеустрою, і от не чути вічого, і приговор той десь загубився. То думають ізнов оце. Зараз у них провадиться організацію земельних громад. І думають сход оце скликати, то хотів побалакати: треба щоб хтось із району прибув, бо в них же, в Обухівці, диктатура Матюшина,—він може і пню побити і сход розігнати.

Секретар нічого певного не сказав. Подивився пильно на парубка,—проби, якби ж це був голова. Да, жаль, що голови немає.

Зайшов потім у партосередок. Там же це, в коридора просто двері. Але саме сидів з Мироновим (це секретар партосередку) начальник міліції. І як зайшов Давид, Миронов одмахнувся рукою—зараз занятий. Давид вийшов у коридор і сів на лутці, підкидаючи. Хвилини через кілька вийшов із кімнати начміліції з забинтованою швею. На Давида тільки виркнув зукоса гостро й пройшов, побрязкуючи острогамн. Давид тоді зайшов у партосередок.

— Ну, що скажете, товаришу?—коли той сів перед столом, спитав Миронов, закурюючи, пильно дивлячись примруженими очима на парубка.

Давид витяг із-за обшлага якісь паперн й витяг ще партквитка й поклав на стіл перед секретарем. От сперш має зареєструватися. Бо тоді якось приходив, а в осередку нікого не було. А скаже от що: свавілля та безладдя страшенне в них на селі. Він сам із Обухівки. Миронов це знає. Розгорнув квитка Давидового, дивився туди, а зукоса, спідлоба, поглядав на парубка. Згадав, що йому говорив Сахновський, як приходив оце журитись на приговор отих бандитів обухівських: і перший же підпис там був—„Давид Мотузка“. Подумав Миронов: да, пожалуй, ще б тільки жупан та шлик чорний... Спитав вильно впавши очима:

— В партії в якого року?

— З двадцять першого.

— Де вступали до партії?

— В Червоній армії, в Ташкенті.

— Миронов мгукнув і довго не зводив очей в Давидового обличчя, потім спитав: що ж там у них в Обухівці за свавілля та за безладдя? (І „свавілля“ й „безладдя“—підкреслено в нього). Давидові одразу від самої інтонації його голосу отало якось не по собі, і він уже відчув, що не скаже як думав: щиро по-товариському. Він помхмуривсь і став розповідати про сход, про Матюшину потітку й мордобій, про історію з наймичкою. Миронов, здавалось, уважно слухав його, а як скінчав Давид, затягся цигаркою й спитав ні з того, ні з сього:

— Ви от що, товаришу, краще скажіть: в дев'ятнадцятому році, до Червоної армії, де ви були?

— До приходу денікінців—дома, а потім—в лісі, в повстанчеському загоні.

— А Кушніренко теж там був?

— Був і Кушніренко тоді.

Ще мгукнув Миронов і мовчав. Довга павза. Чути було в коридорі гомін та верещали двері на блокові.

Миронов перлий озався:

— Це все, що ви мали до мене?—і, одклавши квитка, взяв олівець і схилився над папером. Давид сналахнув.

— Товаришу, я жду, що ви ще скажете? Невже й цього вам іще мало: на сході, перед цілою громадою, чоловіка за те, що голосував проти голови сільради, партієць б'є в кров обличчя — мало? Хватає й намагається з'валтувати дівчину начальника, міліції, добре, що вивалась — і це мало? Село затуркане, темне, в хаті-читальні досвітки. Ночами п'яний розгул із Матюхою на чолі. Я оці дні ходжу, як сам не свій. Іноді просто не віриться, що це дійсність, а так — немов заснув і душить кошмар. Я пішов сюди, думав порадується із товаришами. Щось треба зробити! Жити ж не можна!

Мионов трохи пождав, поки Давид заспокоївся, і сказав тоді на диво байдужо:

— Це все буде в партосередку обговорюватись. Да, Обухівка — бандитське село, темне. Хто ж винен? Що Матюха п'є, про це ми знаємо, і знає парком. П'є, та розуму не пропиває: недарма ж два роки обирають на голову. І якимось зовсім не може припустити, щоб він... та ще на сході. Сахновський позапартійний — хай буде відомо йому. А потім — „намагання з'валтувати“: це таке розтяжне поняття.

І взагалі його, Мионова, дивує: на селі праці для партійця — непочатий край. На селі — кооперація, КВД, культосвітня робота. А він із такими дрібницями.

Давид оторопілий дивився на нього й довго мовчав. Хотів щось сказати та втримавсь. Тільки закусив губу до болю, підвівся. Довго надівав будьоновку на голову. Ще стояв і думав: не вірилось, що от треба повернутись і вийти. Секретар уважно дивився в папери, немов не помічав, чи Давид тут, чи вже вийшов. А як простяг той руку за партквитком, раптом підвів обличчя й сказав:

— Ні, товаришу, квиток хай залишиться в мене.

— Нехай.

Надворі, як зійшов з ганку, став під мрякою й досі опарашений. Думав: „що таке? Чи надло, чи в одній банді?“ Але потім поволі одходив, тільки настроїв такий же безпросвітавий та сажкий був. Схедив потім на пошту, вкинув листа в редакцію газети „Голос Праці“ й передплатив газету на 3 місяці для хати-читальні на ті гроші, що зібрано було тоді ж у неділю. Трохи полегшало й надійніше стало.

Годинник на пошті показував пів на другу. Давид довго не сарився вже, улаштував іще деякі свої справи й рушив додому.

Як і тоді, вранці, мрячило й тоскно гудів над головою телефонний дріт на одній ноті. А в грудях у царубка немов теж натягнуто струну одиноку й брєніла вона тоскно й боляче.

Так усю дорогу. У Михайлівських хуторах смеркати Давидові стало. Вже де-не-де світилось по хатах. А як за хугір вийшов, зовсім чорно стало — ні дороги не видно, ні степу. Все небо крізь мряку й рідлі злилось, змішалось в чорву густу й липку квашу. Гудів дріт. І було, що дріт обривався, тихо тоді, тільки ноги в грязюці чвакали,

Потім, чутн ногами стало, почалися піски... Це шельюги вже. З обох боків дороги в темряві тьмяно плямили на сірому піску кущі, кучугури. І зовсім близько чорніла смуга соснової посадки.

Поминув хрест край дороги—колись при депікінцях тут розстріляно кілька селян, як гнали їх на Щербанівку. Згадав, як Зінька вчора. І раптом одчув у собі таку смертельну тоску, мов серце хто взяв і здавив у холодній слизькій руді, аж пальці в нього погрузали.

— Уб'ють, сукини сини. Десь підслідять отак і вб'ють. Ну, й хай. Хіба й раніш не дивився він смерті сміливо в самі очі: до стінки становили... Що наше життя, кожного з нас, перед тією радістю великою людства, що ради неї кидали матерів, жінок, дітей і йшли з гвинтівками, обшарпані, упроголодь, щоб, може, віколи не вернутися. Падали в крові тисячі без вагавня, бо буде ж радість і тим, кого покинули, і тим, хто буде ще приходити в життя. А що їм тільки мить одну, що тільки крилом черкнула... А хіба радість чи й саме життя виміряється часом! Мить, чи день, чи роки!

З-за шельюгів блиснула жовтенька крапка, ще—ще шельюгам край. І просто вниз, від гору, у долині—Обухівка, немов хтось жменем сів нув зерно золотаве в чорну ріллю.

XIII

Після Щербанівки Давид став мовчазний і задуманий. Перші дні був нікуди й з дому не виходив. Цорався по господарству, з батьком у клуні зерно точили на решето на продаж: в неділю це ярмарок у Щербанівці, думають коняку купувати. Або, як у хаті, сідав за варстат. Лядою гупав, кидав човник, а десь думками не тут, не біля ткання. І бувало—як цівку витче вже й нову закладе, а сидить задуманий, мов забув, що далі робити.

Спятає матя з-за прядки:

-- Що, цівок немає? Ану, Докійко, кинь свою кужельницю, насучи. Докійка, дуже адизована, поводила худу чи плеченятками:

— Та цівок же там повна підрешітка.

І Давид кидався:

— Що таке? А, ні, цівки ще є,—і знов гуп-гуп лядою: машинально по самими руками, ногами підніжки перебривав, а в голові не ткав.

Чорт його знає, чи не дивинути йому просто самому в повіт? Хоч і завтра вранці на станцію? Але що ж,—ну поїде він з голими руками, без ніякого матеріалу. Та ще й квиток зостався в Миронова. Ні, вже пожде, як там „Голос Праці“. Першу замітку вже досі мають, а другу ось через декілька днів одержать. Підоче ще, а тоді бачитиме.

Приходив Тихін. Висняв знадвору з собою з-під мряки гострий паз овечої вовни, в довгому сіриці з відлогою, нап'ятою на голову. Біла порога відлогу скидав і здоровкався до всіх глухо, а тоді сідав біля Давида на лаві. Мовчав, не питав нічого, тільки цильно дивився на товариша. Давид поклав човника.

— Нічого, брат, Тихоне, не виходив.

Хвнтнув Тихін головою. Так я, мовляв, і знав, і похнюпивсь. Давид бадьоренько:

— Та не хили ти голову так, Тихоне. Вийшло так якось по дурному,—і він розповідав, що голова саме поїхав був кудись, не вдалось перебалакаля, а в партосередкові... Вже й дома Давид думав-думав про того тов. Миронова. Головне, що ніяк в нього наче й нічого, не сплякав жодних сумнівів, ну а на балачку, чорт його знає: таке версе та все око шурить подозріло. Де був під революцію—питає, квитка забрав на щось. Вже думав Давид: саме перед тм начміліці сидів у нього, може, напхнував. Тихін погодився: могло й це бути. Може, політику яку задумали. Ех, і трудно ж тягатись з ними! Як ото було колись в багатим позиватися. А ще ж і народ у них в Обухівці. Вже чув, балакають: „знов пишуть на землеустрій, знов хунтя збиратимуть. Одні піджились, а це ще Давидові на коня треба“.

Давидові кров прилила до обляччя.

— І хай би це куркулі крикали. А то ж сами неможлики деякі. З несознательних.

Він витяг з-за пазухи аркуш, згорнений учетверо і подав Давидові. Це тих, що списували в земельні громади: на виселок уже 23 душі записалось, у колектив теж на виселок в економію 7 душ, більш сибіряки. Приходив ще Клим сибіряк, що в хуторі в коваля живе, хотів дуже Давида бачити, аж до вечора сидів. Якось, пробі, справа є, і теж згоден у колектив, і коваль, Зінчич батько, пробі, запишеться. Отже, можна рахувати вже дев'ять родин. А таких, що востануться тут, а хочать землевлаштування, хіба яких дворів з півсотні, що напроти йдуть.

Давид радий.

— Бач, а ми голови похнютили. На цю неділю обов'язково треба буде, да на цю неділю ж ярмарок—пороз'їдяться. На он ту неділю, або й серед тижня—сход. З району покличемо, щоб наші воротиї не вірвали. Та вже тоді приговора сами пропихатимемо, назірці йтимемо за ним, щоб знов не провалився крізь землю.

Тихін сидів похнюпившиє, потім підвів голову, а очі ще на долівці, немов такі важкі, що ніяк не підніме. Кашляв довго, далі відхнув і глянув на товарнша.

— Трудно, Давиде!—потім пошепки:—і бачу я так, що без крові не обійдеться. В кооперативі вчора дядьки були завелися. Гнидич сини обидва, як хмара, а нічого—мовчать; то ж хитрі. Хуторян за себе, мабуть, думають нацькувати. Цілий день учора з Тягнирядном по слободі шлялися. Навпівсь у Гниди. А в кооперативі як був завівся в наших: „Я, каже, тюрма не боюсь. За банду дали десять, а одсидів тільки два та й на волі ще два посидю. А землю своєю не один живіт наб'ю, як колись предкомісарам за роверстку зернох набравли“.

Гуркотіли в тиші прядки. Христя тихенько, без слів, співала над гребенем. Давид поклав на плече Тихонові руку й сказав зворушено, а твердо:

— Да, трудно, Тихоне. Я думав і вчора, як ішов із Щербанівки стам шелюгами... Може й уб'ють, падлюки. Ну, що ж, не стане мене, тебе, Тихоне, аби тільки не дарма, аби зробили своє,—люди житимуть.

Тихін мовчав. Потім підвівся, худий і незграбний, як дихав у тиші, хрипіло в грудях, і сказав лише: „да“. Потім, сьогодні ж нехай Давид заходить до нього ввечері: може, посходяться. Тепер увечері по хатах біля припічка на соломі цілі мітинги.

І затім пішов Тихін.

Як всуєніло, що ткати не видно вже, Давид виліз із-за варетата, і, взявши на полиці зшиток, сів до вікна близьенько й почав щось у ньому писати: якісь цифри, вираховував щось. Прядки обидві стихли, й мати вже сіяла боршно на лаві на галушки, а Христя поросяті лагодила.

Прийшов із школи Петрик, і за ним Зінька зайшла в хату. Петрик повісив торбинку на коникові й тихенько, дух затаївши, щоб не заважати Давидові, глянув, що той у зшитковій пише. Давид його хрупав олівцем легенько з усміхом у лоб. Хлопцеве обличчя так і розвлось в усмішці: як хрупнув—значить можна до нього. Підійшла нька й сіла на лаві поруч.

— Чи в тебе вже й так синець ось під оком, — помітив Давид бите око в братухи,—де це ти нагуляв собі?

Мати:—Хіба вони вчуться в школу ходять? Ні уроків же їм тепер ніяких не задають. Гарюють та синці один одному набивають.

— А, ви помієте! Це врок малювання в нас був.

— Ах ти, сукни сину,—мати роблено з серцем ударила руками об поля, дивилась на сина й не могла не всміхнутись,—так мати ото вже така дурна в тебе стала, що й не поміла нічого. А ви молоді та розумні! Що ж то тобі хтось синьою фарбою око підмалював?

Докійка сміється. Петрик тільки глянув на неї звисока: що це воно помімає. Почав розповідати:

— То, значить, так було: малює він, коли підходить Ганна Йванівна, по зшитках дивиться. Підійшла до нього: що це ти малюєш? А він їй: „коліктив“.—„Який коліктив“? І приєкіналась до нього: де бачив то що. Ніде, кажу, не бачив, а ми організуємо, ми, селяни. Тут і стовпилися школярі. А в мене двір, будівлі всякі намальовані, і за двором жнуть саме усі гуртом, трахгором.

Валька лавушників: „не пройдють номер, земля закріпљона“, а далі палець устромив у каламар та й мазнув по малюнкові. Ох, я ж його я-ак мазну в ухо, аж стовбула став із парти. А Ганна Йванівна „хіба так можна“?—А що ж воно... собаче!

Так у тебе ж синці!—сміялися в хаті.

— Це вже потім, із-за вугла. Це й кожному так можна. На перемінці набіг із своїми та й дав ото. Ну, та й ми ж із хлопцями їм

надавали. Оце після вроків аж за млини гнали кілками. Кишенків Іван і чобота в грязюці загубив, а ми знайшли та на млин закинули.

Мати хитала головою й журила сина:

— Хіба ж можна отак робити! Що ж із вас буде, як повиростате. Оди ось дітьми вже воєтесьь. Гай-гай, діти!

— А що ж він чорнилом замазав!— „Земля закрєплѣна“!

Це твердження Петрикові, видимо, чомусь було,—може, що з Вальчиних вуст, таке ж протилежне. Та ще їх не бити! Потім хлопень згадав раптом, що їсти ж йому хотілося. Взяв на столі під скатертинною хлібину житню й довго возжався біля неї, а так одломив добрий шма-туряку й ну його вмнати.

Мати:

— Та хоч би ж олією помастив он у миснику в риночці, ти, гай-ламако!

Петрик слухняний—за мить уже біля мисника.

— Тут, мамо, пірце саме.

— Значить, нема, дитино. Підожди, ось галушок наваримо. Пшенячі сьогодні.

Мати совала сито по ночвах і хиталась поstattю, мов журилася. Дитині шматка хліба нема чим помастити. Три роки ось на корівку віяк не вберуться. Тоді ж як збули під голод. Телечка є, думала корови з неї діждати. А це ж на коня треба. І Христа-ж: який не принесла карбованець усе туди. Що треба хоч би ж кохточку ситцеву дівчині. Мерля, гибіла ж на тих буряках, боса-босісінька. А вже найгірша старій печаль, як на Давида гляне. Гострі материні очі, чуйні вуха: то десь уривок слова упав, то десь підмітила, як рухнулась риска на обличчі—і вже в серці материнім тривога. На фронті ж був, два роки звістки не чути було—боліла й сохла. Прийшов додому, і тут неспо-кій, щось є, чує серце. Тільки ховають од матери. Од вікна щось опитав Давид Зіньку. Чуйно насторожила вухо мати.

— Ні, ще нічого не помічала,—стиха говорила Зінька.—я, як тільки що буде, зараз прибіжу.

О, вона тепер очей з них не зводить, хіба вже не знати як ховати-муться. А тоді що вже боялась після тієї ночі: думала, прежене Матюха. Коли ж ні. Тільки поїдом їсть, слова не скаже без образи. Та вже терпить. Як буває коли че пече, мовчять, мов у рот води на-бере, бо немов та відішле додому.

Зовсім стемніло в хаті. Тільки од печи, що Христа підпалили в ній солому, подало світло червонясте й мінливе, грало на матері, на лаві проти печи. Розпустилося трохи й у млі: стала вона прозоріша й чітко в ній виступав тепер силует Зіньчин, із схиленою головою. Підвела голову й до Давида повернулася. Сказала тихо, мов мариле:

— До строку ж це їй два тижні. Знов піде на хутір, аж до весни, доки не найме хто. А може й не найматиметься вже. Приходив оце вчора дядько Клим, записавсь у Тихона й батька записав. А це сю ніч

і в сні вона бачила: наче в дворі бур'яну вже немає, розчищено, і сохи вже наші закопують.

— Тебе, Давиде, погано бачила уві сні. Ну то просто, що я боюся та що думаю все.

— А ти не думай нічого.

— Як воно само думається.

Дівчина притихла, притих і Давид. Може, сутіні хатні нагадали давні сні сутіні воряних ночей. Як жита буйні в степу шелестіли, в межі сидять вони, а колосся над головами. І дивились очі замарено Зівчанин в зоряне небо, а хлопець дивився в її замарені очі...

Раптом кинулася дівчина й схопилася з лави. Ой, що ж ще й їй дома буде. Ще біля печі. Христя схватила за полу, хвилинку ще з нею пошумувались.

Давид задуманий у сутініх сидів біля вікна. І було, як колись прокинувся юнацький запал і завзяття. „Брехня! Ми ще поборемось!“ На далеких гонах в уяві виступала мрія улюблена неясними образами сонячно-барвистих плям. Як на полотні в маляра-футуриста. Потім перед нею стали очі—не заступили, бо прозорі. Тільки заграло крізь них веселкове оте, що в даліні...

XIV

Даї йшли за днями по довгих павзах осінніх, беззоряних. Осіялоє лясня вже геть чисто з дерев. Поламокали од дощів і мов нижче пованвисали стріхи. Розгасли вулиці й дороги в степ. Осінь. Хто обравсь і в кого ще смугами руділи облоги в степу на чорному тлі чужих ріль—однаково висяювали полички плугів і ховали по повітках до весни. Вся робота тепер у дворі. Мужики порались коло худоби, „до вма приводили“ хліб: по клувах віяли, точили на решетах, трієрували. Цілими днями з ранку до ночі надворі. Ото хіба й у хаті, як їсть. А тільки встане з-за столика, і цигарки не скурять, мерщій за шапку. Бо в хаті ж і дихати важко: ще не звикли легсі після терького степового повітря до пороху в мичок, до чадного з печи плиткового духу. Та й кутюрма ж у хаті—справжня текстильна фабрика. Як тільки витоплять жінки, мерщій за прядки сідають. Прядуть на прядках молодичі й дівчата, баби на веретенах. А є ще в хаті ткач—дід сивий,—то в нехитру мелодію прядок ще й варстат, немов турецький барабан, гукає і човник по основі кларнетом: сюр, сюр... Тоді й онукам робота є: цівки сукати. Так в ранку до вечора, а ще й після вечері сиділи допізна.

Але мужики тікали вчорами з дому.

— Хоч би ж он шугульку змотав,—скаже невдоволено жінка.

— Хай удосвіта,—пахне на порозі цигаркою й—або сюди через тин, або туди—до сусідів.

Тихій казав, то й правда: вчорами тепер по хатах справжні мітинги. Як було колись попервах революції. Цілі вечори, довгі ж, осіані,

гомоніли мужики про землю, про місцеву владу, про новини: у сторожа сільради хтось за тютюн газети шмат дістав, хтовна колишня, бо саме одірвано заголовок,—ну, а вже ж не торішня. Але гомовили найбільш про своє найближче, найболючіше—про землю. Ще говорили, правда, біля привічка, в колі одноступів, під шум прядок, і то на двері поглядаючи. Бо так і шмигають Матюшини полягачі. Ньюшать Хіба ж не було Юхимові Колодці: отак у хаті зібралися ввечері, а вранці в сільраду Матюха викликав, і вже все знає, що й говорилося. Пяку набив, ще хотів і в Щербанівку в міліцію спровадити, та випрохався.

— Яке диво, що Колодці пяку набив!—стріли цю звістку мужики,—схоче—й тобі і мені наб'є! Бо він у власті й зна, що куди ти на нього жалитимешся, як скрізь отаке—партія у власті.

— Не скрізь таке! То ми дороги не знаємо. А він і користується нашою темнотою, мовляв, хоч і зашуться мазкою, то тільки рукавом утреться. А от не бійсь, чого він ось Давида Мотузки не вдаре!? Що той же прямо в вічі йому правду ріже. Як отоді й на сході: „падлюка ти“,—каже. І їхні діла всякі темні розкривав. Що оце означає?

— Да!

Обухівці просто не знали, що й думати. Говорили різно. Що буцім-то партійний він та через те Матюха й терпить йому, чого нікому іншому „ні в жизнь“ не стерпів би. Говорили, що то „політика свого роду“, а що за політика, ніхто докладно не міг і сам собі в'ясувати. Головне, що сумнівів та підозрінь Давид з його щирою неприхованою ненавистю до Матюшиної компанії пі в кого не викликав. Сперш, правда, були думки всякі, як тільки він прибув. Бо з листів ще довідалися, що в партії й що десь служив політруком. І хоч знали Давида ще змалку й усю родину Мотузки, як чесну й порядну, але—хто ж його знає? За революцію ціла Росія одмінилася, а за людей що й говорити. Хіба не було, що до революції чоловік—так со'ї, п'яничка був, наймит, пропачний чоловік,—от хоч би й того ж Колодку взяти, а тепер—хлібороб справжній: коняка, корова. 7 десяти засіву що-року й самогону в рот не бере. І знов же взяти Матюху—бив буржуїв, за бідицьку владу йшов, а тепер... То отак Давид, може?

Але перші зустрічі та розмови з ним не аби-як приємно здивували обухівців. Він був звичайнісінький Давид Мотузка. Як і тоді під революцію ще: гарячий і вдумливий. Розпитувався за жаття, розповідав багацько. Голос у нього рівніший став і твердй. І весь змужив. Ходив він у шинелі неперешитій салдатеській і хоч партійний, а без нагана за поясом. На другий же ранок уже з батьком жито домолочував. А вечорами з селянами гомонів: розумний, начитаний. На вулиці, на гулях віхто ні разу не бачив. „Сурйозний чоловік“—подумали мужики. Потім далі, отоді в млині й на сході, якомсь аж вуха били його сміливі слова, голосно названі імення: „Матюха, Гнида“, що їх обухівці казали пошепки, а то ж: „тов. президент, Яків Гаврилович“.

і не дай бо—проти хоч слово. Кожушний Тихін он спробував же: хт зна, чи й до весни дотягне. І як тоді на сході Давид виступив, об хівці затаїли дихання й ждали в тривогою, що буде. Не зайняв. І була така незвичайна подія, що цілі дні по тому балачок було і селу. Висловлювались всякі догадки, пригадувались найменші деталі як затрусився Матюха, а з передніх парт начеб-то чули, як аж з бами він заскриготів. А, бач, не вдарив! Що воно означає? Не інак як злякався. Навіть безнадійно переконані в неустрашимості Матюшиний, а ті лише здвигали плечима. Але всі відчували: в повіт носилась тривога, і окремі слова, кинуті десь у кооперативі чи біля мляна кимсь із „тих“, відчували, що тиша то перед бурею.

Тягнуврядно, ось уже кілька день не вихміляючись, гуляє в парку Обухівці, з Гвидою водиться по селу.

А вчора Давид вібрався до Тихона. Ніч була вже, і чорна та вогняна. Влімали вогниці по селу. З-за повітки два чоловічі голоси п'яно горланяли. А тільки Давид за двір вийшов, назустріч дві постаті обнявшись плели кренделі по грязюці ногами, а голосами п'яними у вітану ніч:

З своєї верної ватагою повду
І разрушу хоч сто городов...

— Хто йде!—одхилився раптом один до тину. Голос незнайомий. Давид мовчки пройшов побіля них.

— Хто? Я питаю,—грізно й наголос на „я“.

Давид уже поминув їх. А ззаду матюки, немов грязюки в обидві жмені брав і жбурляв у свину. Потім тріснув кілок із тину. Давид зупинивсь і оглянувся. Видно, кілок „падлючий“ попався: під тиноч у грязюці вже борсалось оте грізне „я“. І матюкалося. Другий сопів мабуть, рятував того. Довго там возжались. Аж біля Тихонового двору Давид уже був, то чув—почвалані через вулицю просто в Гвидин двір.

А потім, пізно, вже вночі, в хаті в Тихона було повно людей. Які нагло: грах-даєнь!.. і посипались склянки, а цеглини шмат як-як ввгроз дядькові Гордієві в голову: трохи рикшетом пішов об рямю і гепнув просто в коло на долівку. Всі кинулись сполохані. Вибігли надвір. Тихін із сокарою, ну надворі темно. По селу гвалтували скляки. Нікого ні в дворі не знайшли, ні в городі, ні близько на вулиці. Ішла тільки челядь із піснями та гуками по вулиці. Але всі знали що не чяє ж, як їхнє діло.

І сьогодні Давид у сільраду заходив. Питав Матюхи: що це за тиша по свободі в них шалається п'яний. На нього, на Давида, вчора на щось кілок йому знадобився—з ліси ламав. А вчора вночі хтось висадив вікно в Кожушного. І вже кому більш, саме отаких це хлюстів робота. Матюха був не п'яний, а тільки сердитий дуже. Очима гляну червоними на Мстузку й бровами ворухнув. Сказав, пильно дивлячись на парубка:

— Значить, заробив кілка, якщо ламають із тину! А вікон не стережу я. Може, ви й самі ось скоро один одному шибки гамселитимете та кілками голови провалювати будете! А я при чому тут?

Потім по павзі—в габінеті нікого не було більш, перехилився через стіл і сказав із притиском і пошепки. В голосі чулась погроза й застереження.

Мотузко, ти мені оті свої штуки покинь! Поки не пізно. А то не погнівайся! Я знаю все, що ти надумав. Ну, знай: надумав уже і я тобі! Плакати будеш, та пізно. Іди, не розстроюй мене!..—і вже потім услід Давидові кинув, так, щоб у розчинені двері й народ чув, що був у сільраді:—Та збори мені оті прекрати! Бо як наскочу колись... Може, ви самогон там гоните, а може, й іще що там? Знов крадіжки по селу стали проявляться.

Давид зупинивсь, оглянувся на Матюху й спитав з іронією, теж голосно, щоб усі чули:

— Ти, мабуть, тов. Матюхо, забуваш, — він показав на стіну, то не Микола II, то Ленін. А що до крадіжок, то... ти ж голова. Мабуть тобі ж відомо не тільки, в кого вкрадено, а й хто вкрав.

— Ще виявляємо—хто!—також роздільно і з притиском сказав Матюха, не зводячи з Матюхи очей.

... З цього дня ні в Мотузки, ні в Кожушного уже не збиралися. Не злякались Матюхи, звичайно, але що-дня ж вікон стеклити не будеш. Та й потім, на Давидову думку, час уже покинути біля припічка гнутися, час вийти на ширшу дорогу. А тому треба із „запілля“ свого в хату-читальню вилазити. Товариші погодилися.

— Тільки-ж у нас і хата-читальня...

Яким сплунув і нічого більше не сказав.

XV

В центрі села од майдану, де церква, і через вулицю од школи стояла велика обшарпана хага, з ганком на вулицю й під бляхою. Колись це була монополька. Але що лишилося од неї, колишньої привадної шлюхи, повної хмелю й продажних чарів фальшивих, коли ще в неї в ногах валялись мужики в блювоті! Дощі осінні, завірюхи оббивали її, і ніхто не мавав ран. Як болячки розкидало по ній—навколо вікон, біля ганку, а внизу, над фундаментом, навіть знати було плетінь. Бляха фарбувалася колись: старожили, може, і пам'ятають іще, і, може, в кого в пам'яті іще восталося, якою саме фарбою, але зараз ніяким дослідженням цього не встановити. Ганок прогнав, і вистрпало вітрами химерне різьблення на дашку.

Тепер—це хата-читальня.

Вдень вона тупо дивиться на вигін каламутними вікнами, з побитими шибками. І ні одна думка за цілий день у ній не ворухнеться. Во з ранку до ночі на дверях висить замок. На двох вікнах од краю—занавіски бідецькі, і мршаво зеленіють у цвіточниках на лугах

калачики й зрочки. То бібліотекар колінний живе на тій п-
вній. Ще за часів „просвіти“ бібліотекарем був, а зараз не те,
завідатель хати-читальні, просто, „некая дробь“. І служить за
кажчика в кооперативі. Але й ключ од хати-читальні в нього
після вечора, як замкали хлопці хату, клали ключа, де умовлял
а ранком, як випускала курей із горнища Ганна Йванівна, жічка
бібліотекарева—учителька, то й брала в кешеню. Це й все.

На ганку, де хата-читальня, бібліотекареві кури понахохлюва-
застягли, може в мріях чи в дрімоті. Отут вони й живуть, па-
ленькому ганковому горнищі. І як було тут затишно раніш, до
ще! Тоді так було спокійно всею ніч, бо сюди ніхто ні ногою.
поросло було піддашшя зеленню, а з-під сходів прогнилих ва-
два сопячники маленькі випнулися і вже ціли були, та бібліот-
рева коза згривла. А в осени почалась тривога. Що-вечора гу-
ноги по піддашшю, хряпали дверима, шум, галас. І, врешті, в о-
ніч отак під шум та під спів дівочий на горнище до них дві
простяглися із розтепірченими пальцями і вже схопили були возу-
та криком одчайним якоесь врятували. А що цю ніч буде? Це ж в
ішній—з хатян.

Вечеріло вже. Півень злетів на конов'яз і прокричав через в-
своїм приятелям „на-добраніч“, а тоді запрохав дам на сідало.

І вже чули далі кризь дрімоту—з ночі залунали голоси, жар-
дзвінкий дівочий сміх. З обох країв села й через вогін валила молодь
вечками. Загупали на піддашші чобітьми і з шумом ввалились у х-

Коли Давид з Якимом підходили до ганку, з усіх чотирьох в-
бліді смуги світла на вулиці малеча втоптувала в грязюку—ї-
пускали в хату. А за вікнами ж клетотів шум, співали, снов-
маячили проти вікон рухливі постаті.

— Хведоре, підсади! А тоді я тебе.

І припадали до шибок цікавими зірками очима.

— От, їй бо, ваш Іван, Хведоре, Ганку обняв, цілує!

— Та бре?

— От, їй же бо! Диви, ще цілує!—аж захлинався якийсь

ближче обличчям, аж ніс розплющував об шибку, припав до н-
Перше, що Давидові вдарило в очі, коли одхилили двері—гу-
сивий туман тютюновий, що так і колихавсь над головами хвп-
Кризь його сивий серпанок виступали два дівочі раки попід ст-
на ослонах—співали щось про милого в далекій дорозі. Під др-
стіною юрба хлопців, а на столі, саме під портретом Шевченка,
ником брудним обвішеним і в павутині, сидів якийсь довгов-
царубіфко, і на коліна до нього пикою в поли юпки схилився х-
а руку назад поклав собі. Над головами в тумані блиснула рук-
усього розмаху—аж той угнувся, впала йому на долоню. Підвів о-
чя—знати не вперше схплювся й підводивсь, бо аж скривлене в-
хоч і весело, наче очима пробіг по юрбі, обернувся,

— Тії!

— Лягай!—хором юрба аж ревнула весело. Нагнув хтось голову й придавив. Той довгов'язий знов йому полами обкутав голову. А згаду вже аж товпляться в юрбі:—я, я...—Лусь, трах!

Давид похитав головою. А Яким сказав.

— Оце, як бачиш.

— Да, роботи буде чимало. Ну, а зате й знай же, Якиме,—і нагло глянув захоплено на товариша й додав,—дивись, як ото блищать очі! Сукняні діти! І це ж у поляпаса грають. А як втягти їх у життя, а як одкрити їм світа—хоч би газету ось швидче вписали. Не так це блищатимуть очі! Це, брат, як дважди два! Треба тільки зуміти.

Спитав, чи є бібліотека. Є. Яким повів у темний коридорчик, а потім у розчинені двері в темну кімнату. Ще з порога чиркнув сірника Яким.

— Оце шахви наші.

Щось кинулось під стіною—і метельнула спідницею й білою пеленою. Похилившись поправляла на голові розбите під хусткою волосся. А він нагнувся і довго шукав шапку під ослоном. Сірник погас. Тоді повв вих у двері шмигнула й загубилась у шумливій юрбі. Яким баламуту того взяв у роботу.

— Це, браток мій, нікуди не годиться. Що ви—злучатися сюди ходите? Для цього місця скрізь хватає, з хати-читальні нічого робити заведеніє,—казав він хмуро, чиркаючи сірник за сірником перед самим обличчям білявого парубійка,—отак і знай. А в стінну газету попадеш, це я ввіряю тебе, і твоєї любезної не помилуюмо.

Давид підійшов до шахви й крізь розбите скло дивився на полиці, завалені розтріпаними книжками. Взяв був одну—в ніє ударив пах старого залежалого паперу, змішаний із пилом. В куточках, понад полицями, навіть знати було кружево павутинце. Поклав Давид книжку—Лєскова якийсь том. Яким стукнув щиколотком по дверцях другої шахви.

— І тут же книжок повно. Це генеральшині. Бібліотека добра, одним словом, тільки що більше все романічеські та вірші, а щоб мушкетерської книжки, трудно вибрати. Так їх і беруть—це на заголовок дивиться, а пальцями лапа: який папір, чи не дуже товстий. А зараз і зовсім не видають книжок, бо не вертають.

За стіною, за шахвою, б'єнькнула гітара й тихо соп'яло:

Нічка розсипала зорі сріблястії,

Ось вони в річці на дні...

Яким ще чиркнув сірника.

— А стіни!—похитав Давид головою.

Глямили вони болячками, мабуть, ще після „просвіти“ немазані. В кутках із стелі висало павутиння, а один куток аж чорний був од вогкості й знизу навіть поцьвів. Під луткою обвалено було.

— Ремонту треба, та й доброго.

— О, це ми зробимо, це пусте,—сказав Яким, кинувши порожию па-
з-під сірників у куток і повертаючись до дверей,—от [із челяддю
аби справу владнати. Бо досі хто з мужиків хоч раз сюди захо-
та оцю картину бачив, уже ти його й на налігачі не затиєш сю

— Та з молоддю якось ми владнаємо,—сказав Давид.

У великій хаті, як вернулися, і досі хлопці „в поляпаса“ гра-
І стояли біля вікна гуртом поважніші, курили й нудьгуючи спльо-
вали. Туман іще згустів. А десь у ньому бродила, як місячної по-
дівчата із співами—шукали когось. І наче десь далеко-далеко, а
під стіною, стиха співали.

Біля самих дверей Гордіїв Костя замахнувся рукою, гепнув
долоні й одвернувся до Якіма. Обличчя стомлене й уже без запал-
а в голосі чулась тоска.

— Хоч би ти, Якіме, був прийшов із гармонією.

— Не до гармонії мені тепер,—одмахнувся Яким. Спитав потім,
вони ще довго будуть в оцю дурницю грати. Костя здвигнув плечима—
а хто ж його знає? А за плече тоді рукою хтось схватив його
і тягнуть і реготять—вгадано Костю. Але він тільки сплюнув кри-
зуби й вилаявся з нудьгою.

— І ще вам не остобісіло!

Хтось сперечався. Довгов'язий хлопчина сплигнув із столу й те-
не схотів уже більш. Коло розірвалося. Хто одійшов до дівчат. С
вікна підступились хлопці до Давида і сказав Остап Ївжин удвоє
усміхнувшись, а невесело:

— Оце в нас, Давиде, така хата-читальня.

— Вачу, поганувата!

Яким уже посеред хати стоїть і руку підняв.

— Товариші, увага! Дівчата, киньте, доспіваєте потім!

Всі повернулися до нього. Шум затих. Дівчата ще співали, а п
тім обірвали не разом, нерівно спів. В однім кутку ще захлинала
якась сміхом, немов од лискоту. Костя подався наперед крок і кив
через голови:

— А ну там,—не налискоталися ще? Замокни!

— А то що?—підвіся Книшенко й глянув спідлоба.

— Побачиш що!

— Ов-ва!

Од стіни одхилився тоді кремезний чорнявою парубок, Колодч
Гарасько, суворий на вигляд.

— Ну й замовкни! А то посадимо! Кажі, Якіме.

— Не дуже лиш сажай!—озвався з-під стіни й Гниденко Фил
білобрисий. Яким мовчки зміряв поглядом із ніг до голови його
одірвавшись потім, гукнув:

— От що, товариші! Завтра всі дівчата, що співають у хорі і т
взагалі, котрі сознательні, зранку хай сюди збираються, діло е
саме ж мучениці якоїсь завтра, прости вседно не будете ж. Та за

тій із дому щітків, а, може, в кого масянка є,—то й масянки по грудці. Чи невже ж ми отак цілу осінь та зиму в оцьому бараконі тифозному й будемо пропадати?

Та й взагалі—це вже до всіх—і хлопцям, і дівчатам—що з нього тільки промовець кепський: не висловить так, як то думає ясно, ну гак, як уміє—час уже їм, молоді, в нове життя входити. То колись батькам їхнім за молодости, як життя було не їхнє, а чуже, як була тільки праця в три поти влітку, а взимку безділля, куди ж було вести їм силу, за зиму нагуляну молоду? На досвітеві! В поляпасах репалась долоні (були не так, як ми!). Од реготу, співів шибки бряжчали, а, як гасили світло, дівчат любили дуже до самого світу. Де ж було силу дівати, ніде?—аж до нових наймів по весні. А їм, оцим Костям, Остапам, Галькам та Марусям аби була сила: нове життя їхнє перед ними. Що його ж треба самим їм своїми руками та своєю головою організувати. На це треба уважно дивитись, треба газети, книжки читати, лекції всякі. Не без того, щоб коли й погуляти, погарювати—на те молодість. Але ж не так, як оце. Не це—те! Бо хіба хоч раз, нехай признаються по правді, верталися звідціль додому, і щоб на душі було гарно? Він-же, Яким, по собі знає: було, іде сюди, бо тягне і хочеться чогось, сам гаразд не знаєш чого. А тільки прийдеш, не те щось, бо поляпаси ж, дурниці... Аж сум тебе візьме!

— Так от ми й хочемо,—закінчив Яким,—хоч помацки, а щоб „те“ нам було. Про це вже Давид подбас. Газету ж виписали, а завтра... та й із хлопців приходьте ж хто,—там чи кобилицю принести, ганок полагодити.

Костя захоплено:

— О, за нами остановки не буде!

І ще хтось:

— Ми будемо:

І гамір, галас знявся в хаті. Дзвінкими голосами дівчата вприступ пішли на Якіма: ще раз—що ж їм брати з дому кожній? Що масянки—знають, а й на шпарування ж глини десь треба. А кобилиць не менш двох. Щоб хлопці ж десь добули.

— Та хай сосни в посадці наламають!—гукнула якась. Півнівська Галька пальцем колупала вже стіну біля вікна, так цілий шмат глини й одпав. Кричала до дівчат:

— Ой, матінко ж моя! Та ви подивіться!

Як гуси на вигоні—клекіт голосів.

Христя стрибнула на стіл і з Шевченка зняла рушник та як труоне ним—пил із нього хмарою. Згорнула його—завтра випере.

— Да,—ізнов Яким,—у кого портрети в революційних діячів, то приносьте. А в тебе,—до Давида звернувся,—ми Леніна поки-що за-реквізуємо.

Давид хитнув мовчки головою. А очі захоплено й радісно на молодь.

На другий день, ще бовкало на дзвіниці, баби обухівські счили, йдучи до церкви, як біля хати-читальні метушилася молодь. І нащось стояли дві кобиліці біля ганку. Стукав молоток і дзвняло сокира на самому ганкові—то хлопці піддашня та сходи лагодили. На вулиці стояла юрбою дівчата з торбинками через плечі—у школи йшли та по дорозі загавилися. З хати на ганок вибігла дівка в сави-

... біля хати-читальні метушилася
молодь

вали на ганок, а як котрої—то не хотіли навмисне: це з тих бідових дуже: „Хай лиш опробує, куди воно баба сама без мужика годиться“. Ту дівчата тоді—подавали їй руки й хлопцям „утирали носа“.

— А що? куди годяться?

— А ось і тітка Марія до нас!—Христя весело.

У чорній юбці, розетібнена, в квітчастій невеличкій хустці на голові підійшла Марія, розчервоніла з ходу й весела. Руки дівчата їй простягли, вона схопила одну своєю, а другою колону ганкову обхватила, ногу високо на піддашня та тільки—гоп! вже на помості каблуками стукнула.

В хаті—гармидер, як і в під мазку: стіни голі, вже й Шевченка стояв на вікні. Посеред хати, на столі,—куца юпок, теплих хусток навалена. Дівчата обстругували стіни,—які в долу, які в кобилі-

сорочці, і підтикана аж до колін спідниця в неї.

— Косте, принеси оцю кобиліцю!

Костя на землі щось біля сходів возжався. Підняв на Христю голову.

— А сама ти не зволила устати?—і сміється, бо скінці ж прийнято.

— А ти ж бачиш.

— Я всадю!

— А, бісе, ти! тобі аба!

Костя знизав сміється, а очі несамохіть так і припали до Христі. Потім одірвався, кинув сокиру й подав дівчині кобиліцю на ганок. Вибігла ще Галька з хати. Взяли з Христею й понесли в двері.

Дехто з хлопців пішли по сосну, аж за шельги, і посадку. Дівчата ще надходили. Хлопці їх всаджу-

угорі. Одна місця посеред хати, просто на підлозі, глину з кізяком на шпарування. Біля одного вікна Яким замазку заміслював.

Марія весело як зайшла:

— Добридень вам, дівчатка!—а тоді крутнулась на каблучці, як дівка, і очима по хаті. Юшка їй на однім плечі вже, а не скидала. Мов аж задумалась на хвилику. Потім витягла з кешені шітку, поклала на лутці й до Якіма з жартом, а все немов замислена:

— А ти один, сердечний, тут із дівчатами. Як візьмуть тебе в роботу!

— Гукатиму товариша, нехай рятує,—в тон відповів Яким і справді погукав:—Давиде! чи ти там ще живий?

Озався Давид десь аж із тієї кімнати хлухо. В Марії якось сама юшка в плеча впала. Кинула на стіл її, на купу дівчачої одежі. Спідвицю підткнула, рукава по лікті засукала й хустку квітчасту—по зеленому полі червоні квітки—назад крайками запляла. Ще покрутнулась по хаті, на стіни роздивляючись.

— Отам, отам, Хрнсте, гарненько стружи. Отак!

Гупнув цілий шмат сухої глини.

— Мазати так мазати! це ж ми не найнялися, а собі мажемо.

Марія ще все не бралась до роботи; це ж, мабуть, і скрізь мазать, і в тих хатах?

— Та там Давид саме з книжками заходився,—сказала котрась із дівчат.

— Так хіба ж не можна, щоб і стругати разом?

Вона крутнулась і вийшла в коридорчик, а на порозі в ту хатину, де шахви, стала й мовчала хвилинку, дивлячись на Давида, що на підлозі нагнувся над розкиданими книжками. Аж поки той голову звів. Тоді очима обдала й, поздоровкавшись, привітно підійшла й присіла біля нього.

Усе ти в книжками, Давиде!—і мов задумалась. А потім діловино,—от що: вона думає отут мазати, чи не заважатиме? Власне, не мазатиме зараз, а тільки поструже. Давид сказав, що аби глиною не обляпала книжок, а то хоч і нехай. Тим паче, що тут ще як мороки з книжками, хоч би до вечора вправився. Аж голова трохи поболить—усе ж нахлянешся.

Це як казав, саме звів голову й глянув на молодницю. Стрілвся очима й мов сплуталась поглядами. Давид перший свій одзвів. А Марія відхинула і спершилася об його плече рукою, важко підволася. Давид ще вслід їй:

— Тяхін пішов на Огірівку?

— Пішов,—сказала, не зводячи з парубка очей, з порога вже. І все стояла. Потім на очі, як очерет од вітру, схилились чорні вії. Що глянула примружено. І враз в обличчя (зже не сховав молодниця) вдала кров румянцем. Ну, й хай! Ще навіть крок ступила до Давида з порога.

— То що, Давиде?

— Та... нічого.

Марія вдвигнула коромислами брів і повернулася, потім вишла пружко вигнувшись в стани,—знала, що дивиться.

Давид чвиркнув із досадою крізь зуби і знов схилився над книжками. Одбирав, які годящі, які переплітати, які на горіще, а думає, і як він, що забув сказати Тихонові (пішов на Огірівку це, لابد у сестри покрівля на повітчині впала, а вдова—сини ще млоді—ну й пішов ладу дати!). Це ж можна б було до Огіря хоч хлопцям котромусь збігати: в Ілька, в наймита, пробі, щось за лист ціквий є,—казала Зінька“. Ще думав: „ну, ато ж зна Тихін, що з хуторянами незаможниками балакати, вже ж прийдуть, розпитуватимуться. Мабуть, Огіренко з Тягнирядном таку там агітацію ведуть. Авжеж на сході, як доведеться, то й хуторян треба, бо однієї ж громади“.

Книжки все попадалися більш белетристичні російських класиків, де що із українських. Це просвітянська книгозбірня: Кащенкоє баракло, „Історія України“ Грушевського, п'єси,—чимало було книжок але „мужицької книжки“, як казав Яким, ще тільки жмут невеличкі навідбирав: це по сільському господарству, „Рілля“—часопис з 1910 рік і декілька брошурок із популярних видань.

Внесла Марія з Галькою кобилицю в кімнату. Поставили під стіною від вікна і Марія, скинувши чоботи, полізла на неї. Галька пішла собі—сама тут уже без неї вправиться. Заскребла ножом по стіні, заспівала тихо, без слів, якусь веселеньку мелодію. А Давид зразу ж став думати чомусь за неї. Власне, хіба він не бачить її наскрізь? І оту хустку квітчасту й сорочку з веселими дівочькими уставками хіба не задля нього наділа? Не мазати йшла? А дивиться як! Ще й там, бувало, як прийде до них, коли не гляне, на собі її погляд шиймає.

По спині грудочка глини, ув горошинку завбільшки—груп!—Звів голову—на дивиться, струже. То так видно з-під ножа одскочило. Але раптом нагнула голову й з-під руки—зирк, лукаво й з усміхом. І, чортота молодця! Підткалася як, аж одне коліно видно. І чоботи навмисне то скинула. Давид похмуривсь і пильно став роздивлятися на заголовок книжки. І дивно—не прочитає заголовка: літери якось переплутались, і кров залила обличчя. От встав би він і тільки глянув би на неї та покликав: „Маріє!“, як простягла б руки з кобилиці і з одкритими очима затуманеними впала б йому на груди. А, чортівня! очі знизу вже широко одкриті, як колєсь, в оту ніч проти місяця.

Згадав Давид щось із тої ночі, тоді біля двору, хотів спитати, та не пустив себе. Марія спитала. Сперш обірвала спів, а потім мовчала хвилинку і, врешті, вся повернулася до парубка і з журую:

— Чого ти, Давиде, як тільки ми вдвох застанемось, не знайдеш і слова для мене? Чи думаєш: „а, що там із бабою говорити?“ І мораж чи сердишся на мене?

Обличчя в неї було розгублено-сумне, як у дітей буває. Давид глянув на неї і здвигнув плечима. Чого б він мав на неї сердитись? Ну так-таки, подумала б, чого?

— А я не знаю!—сказала жінка задумано.

Дураця. Що дивує вона його деколи своєю поведінкою, то це в, цього він не сховає. І, що аж боляче йому стане іноді за неї, це теж в. От хоча б перше взяти, як і в млина ото колісь їхали з нею та біля воріт уже стояли. Щось балакали про Тихона, що лікуватись йому треба. Вона ще журилась, пробі—хліба жаліє, лікарям; „ну, те полотно ж в мене“, казала. А потім од'їхала й сказала щось.

Павза. Марія пильно дивилась на парубка й немов дихання затаїла. За стіною співали стіха дівчата. Давид задумався на хвилину—нащо він це? А потім звів раптом голову й доказав:

— ...Я не розчув тоді та й гукнув: „що ти кажеш?“, а ти Маріє. засміялась і кинула: „було б слухати!“ Це й усе. Дрібниця ваче. Але й того вечора, й потім іноді, коли згадував, думав багацько: „що то мені було б слухати?“ І, знаєш, Маріє, іноді погано про тебе думав. Бо якось диким здавалося і не вірилось просто, що так могло бути: журилась, а через хвилину—сміх. Два роки з Тихоном вижили душа в душу. Та хоч би навіть і ні.

Павза.

— Що ж ти погане думав, Давиде?

— Думав, що од наших воріт, де ми журилися за Тихона, що кров'ю харкає, десять сажнів ти од'їхала та й сміялася. А потім, як і до вас заходив. Думав, що ото Тихів такий смутний став.

В голосі Давидовім жінці вчулася немов зневага до неї. Аж вчервопіла, і груди хвильніше задихали. Чи не вважає він, бува, її за якусь... так це каже: „і до вас як заходив“. Мов і не знати, що. Чи думає, що так і до всіх вона, як до нього, хто б не зайшов,—весела, місця собі не знайде в хаті...

— Ех, Давиде!—віднула тільки й замовкла. Уже напружено скребла стіну. Потім злізла з кобилниці сама, хоч і хиталась кобилниця. Перетягла її на друге місце й знову сама злізла. Не сказала Давидові, щоб хоч подержав. І спідницю нижче цей край обмикнула.

Зайшов Яким і з дівчат якась. Якимові лівійки треба, десь там у шахві шибку обрізати. Веселий був. Кинув із жартом:

— Ов, глядіть, коли б ви не намазали вдвох нічого!

А дівчина ота спитала:

— Тітко Маріє, чи сюди кізяка в глину не треба більш?—і покачала в жмені глини кавалок, що принесла на ввір. Марія подивилась, поміняла в пучці.

— Ні, гарна ж глина,—сказала,—уже шпаруєте?

— Оце починаємо.

Потім услід уже їй гукнула Марія:

— Нехай би сюди яка прийшла,—і зукоса глянула на Давида. І па-

рубом сприснув очима з книжки й щось подумав. Та дівчина облезла кімнату очима—пробі, як тут і повернутись вдвох ніяк буде. Марія на це нічого не сказала, мовчки одвернулася і почала старанно стругати стіну ножем. Але весь час була насторожена й ловила чулки вухом шелестіння сторінок і жадно ждала чогось.

По довгому напруженому мовчанні Давид озвався першим. Може, він Марію образив, хай не сердиться: він зовсім цього не хотів, як говорив те. Може і казати не треба було. Бо людні всієї дуранці може здатися. Та ще як отак, два тижні тільки знаючи хоч і її, Марію. І нехай не думає, що весь час він отак за неї тільки й думав. Ні, не тільки так.

Він підвівся, з шахви дістав іше з полниці оберемок книжок і поклав на підлогу. Перебрані поклав у шахву. Тоді знов сів до книжок і, витягнувши кіпсета, зібрався закурити. Не було папірця. Рука простяглася до книжки, що розтріпана лежала в купі, заготовленій на горішце. Але не вирвав. Сходив до Якима й за хвилику вернувся, уже крутячи на ході цигарку. Потім як сів, Марія не втерпіла вже.

— Як же ти ще думаєш за мене?

Парубок зиркнув сірника, прикурив цигарку і, смачно затягнись, пихнув синім димом. Крізь дим дивився на молодицю; прямино вразило його: коліна вже не видно було з-під спідниці, сама уважна, тільки брови злегенька—в печаль.

— Це було вперш по приїзді зараз. Був ото ввечері у вас,—почав Давид і дивився кудись у куток задуманий,—було багато мужиків, і жінки були. Сиділи на полу молодіці. Ми говорили про життя обухівське, радились, що нам робити з Матюшиною компанією. І ти щось сказала була, либонь „папушами“ мужиків обухівських узвала. А тобі хтось із мужиків грубо: „Не твоє, бабське, діло це“. Ти спалахнула вся та як узвала в роботу. Що говорила саме не пригадую. Але так говорила, що аж мужики оторопіли й слухали та тільки очима дупали. А молодиці всі круг тебе аж на полу не вендять, аж очі їм блищать... З дівчатами ти, як дівка: чи пісні заведи, чи пожирувати і з молодицями, як ти заговориш, то всі мовчать.

І змовк Давид, затягнись цигаркою. Марія й не рухнеться на кобиліні. Очей не зводить з парубка, а повні груди під сорочкою відмаються хвильно.

— От я й думаю собі,—знов Давид, а очі захоплено в нього на молодицю,—яка б з тебе, Маріє, та делегатка вийшла б! Залюбуватися тобою!

Дивився поривий на неї. І так ж гарна! Знов заговорив:

У нас і досі мужики про жінок так гадають собі: „дволося довге а розум короткий“. Дуранці! Скільки їх є в партії і на громадській роботі. Селянці що грудно, то правда—хазяйство, біля горшків, над в'язкою з ранку до ночі, діти обліпили, як реп'яхи. А в тебе ж, Маріє, ні дітей нема...—і речом зашепекосно,—Маріє, чого ти?

Головою відвернулася боком до нього і на обличчі в неї біль.

Сказала по павзі:

— Хоч не нагадує, Давиде,—і видавила з мукою,—мені про дітей. От ти кажеш: другу жінку реп'яхами облішили, куди вона? Дурні вони! Та й б, Давиде, хай би їх було в мене не знаю скільки, не реп'я-х, звітовки були б вони в мене! Чи я їх не нагодувала б, чи не обиряла б? І ще б вирвала час на щось інше: чи на сход, чи ще куди. Це ж усе для них; от і школа в нас на зиму необмазана, чи ось ти колектив задумав, для них же це все, для дітей. А як нема... Ми он те літо мазали хату з Тихоном—як і радісно було! Тільки-що побрался. Та й піч, я пічкамак кажу, щоб же тепленька була, й вікна,—щоб же їм ясно! А тепер... Приходю додому—в хаті, як на розпутті, як білина. Та й білина росте—насіння з неї впаде, а на другу весну, хоч і суха, та навколо ж так і пруть із землі зеленіє... А ти, Давиде, як яку радість: „дітей у тебе нема“,—в голосі тихий декір і жура

Давилася на Давида. Така небачена, незнана ще ним і наче зів'яла. Було хвилює й жаль було жінки. То ж іще хвилину тому—в очей аж спалася веселість і сміх—струнка, повногруда, брєніла вся мелодією й сміхом дівочьким. А це немов одразу зів'яла. Давид аж невеселий. А вона—чи що згадала, чи здумала,—раптом, мов ви-линяла з журби та задуми, очима обдала ясно парубка й випнулає грудьми. Палко й наче з викликом:

— Давиде, ну скажи мені: та чи ж я, трясця його знає, не молодича?! Як іду розхрістана, аж вітер до мене в'язне, прямо до грудей, стерво! Чи я не погодую? Та хоч двоє!—Брєніла знов уся, всім тілом пругвим, молодим. А до Давида очі аж палить.

— Слухай, Давиде, подерж кобилиць,—раптом згадала Марія, що мазати ж треба.

Давид підвівся й подержав. Вона, не зводячи з парубка очей, спустила ноги на перекладину, руку гарячу поклала на плече. Як спу-скалась, грудьми аж об нього черкнулася. Очима—в його темні й затихла призивна. Мить, потім одірвалася і сплигнула на землю. Ди-хала важко, а до Давида з мукою:

— Ех, Давиде!

Тоді ж із коридорчика влетіла Галька—буде мазати з тійкою Ма-рією. Почали мазати.

XVII

Закінчили мазку тільки другого дня надвечір.

Обидві хати були вже побілені чепуренько. Вгорі на стінах висіли зелені гірлянди з сосни і через хату попід стелею, навхрест, з кутка в кутку, теж висіли двома пишніми разками, і на них ще правірілі, в червоного палеру було почеплено (так бачили на цурковарні в клубі). На одній стіні в зеленому з сосни вікву висів Шевченко

біленьким рушником обвішений, а на другій стіні, що біля неї стіл стояв великий, Ленів, і теж у вінку зеленому. Був і на ньому черво-ний квітчастий рушник,—котрась із дівчат принесла.

Мили підлогу вже, але ж, як повна хата молоди, ніяк і поверну-тися. Не налюбуються дівчата на білу загишну в зелені хату. У вікна з причілка сонце червоне з заходу кинуло золотавочервоні снопи про-міння, просто через хату, аж на протилежну стіну, мов золотавий колоссям розсипались. І внало колосся червонозолоте кому й на го-лову, у волосі остюками заплуталось.

Дівчата, що мили підлогу, прогонили вже.

— Та йдіть, бо за вами ніяк і нагнутися!

Навшпицьки через помиту смужку з тієї кімнати вийшов Яким.

— Да-да, товариство, хай уже дівчата домивають. Ідіть собі! От у неділю вже на відкритті до півночі сидітимемо.

Юрба помалу танула. Червоне на стінах гаснути стало. Дівчата домчили. Потім ще ганчірки повиполіскували (ще ж пригодяться) й роз-вішали їх на ковов'язі. Повдягались у сінях уже й розходились.

Яким вийшов останній із Давидом і ще з одним парубчаком—Сав-кою, видатним малюром обухівським. Замкнув хату-читальню, а кляв собі в кешеню цюлав.

— Хватить уже анархії!—сказав із приємністю, спускаючись по по-латаних сходах.

Так і пішли втрьох до нього. До неділі вже один день зостався, а стінгазета ще й не почината набіло.

В хаті світилося вже в Карпезок. Біля печі молодіці з вчерею порались. За столом сиділа Явимова сестра Тетяна—школярка—і старанно виводила на великому аркуші бузиновим чорнилом—Давидову передовицю переписувала. Хлопці ж зараз і засіли за стіл. Дістав Яким із-за сволюка в палітурках „Русское Чтеніе“, чорновки дописів і маленьку Тетянинну палітру двадцятикопійочну з аквареллю. Савка з вразу став внаробовувати пензельком фарби. Треба це їм намалювати заголовки газети, малюнки та заставки. Давид почав читати дописи. Добра з них половина були його власні, але були й ще чіісь. Писані чор-нилом і олівцем, усі карячкватими, незграбними начерками. І про що тут не було тільки—про землеустрій і про ліси, про хату-читальню, про Матюху. Були й вірші—свої, Сосюри та Тичини, теж були в Обу-хівці. Навіть фейлетон свого доморослого Остапа Вишні теж був. Роз-повідалося в ньому про якісь дуже темні махінації в якомусь коопе-ративі, в наслідок чого перенеслась ціла діжка вонючих оселедців із Губаренкової лавки в кооператив.

Давид фейлетона похвалив.

— Треба й малюночок сюди дати,—сказав Савці. Той уважно про-читав і собі фейлетона й захоплено відмовив:

— Небезпремінно намалюю! І кооперацію, й Гвнду. А як ото ва-малювати, що воняють оселедці?—аж задумався.

— Хай люди носи поватикають. От і розумій: значить, воляє є дїжн,—сказав Яким.

— А й разда!—зрадів Савка.

Знадвору ввійшов старий Карпенко, батько Якимів. Роздягся, а тоді підсів до хлопців, до столу.

— Що це ви, хлопці, записарювали всі?

— А це ж, тату, стінну газету пишемо,—Тетяна діловито відмовля, не підводячи голови, над аркушем схиленої. І писала далі, слідом за ручкою виводячи й губами слова.

Похитав головою:

— Ой, хлопці, глядіть, щоб ви не написали чого на свою голову!

— Чого це „на свою голову“, дядьку Левонтію?

— Та чув я: Тетяна читала щось про голову там і про кооперацію. Хтось здорово пробирає. Цього ж вони не подарують. І так вовками дивляться.

— Пусте!—сказав Давид,—„вовків боятися, в ліс не ходити“. Скрізь газети стінні є, в яку казарму не зайді, в який робітничий клуб не заглянь, а на селі—в сельбудинок. Це в нас тільки щось за республіка така особлива.

— Та хто ж зна, як воно де? А в нас же, бач!—може, ще й нам, старим, у хаті місця не буде за це?—сказав батько.

— Буде, не журіться, тату!

Батько по тому витягнув випушку з-під полу й почав мовчки мотати півмітка. Хлопці робили своє. Було, що Давид раптом спитав у дядька Левонтія: скільки воно десятин у Рокитньому всієї землі—і Книшевої, і Губаренкової, і інших—огулом. Старий перестав мотати.

— Хіба ви там і про землю пишете?

— А як же? Земельна справа—це в нас зараз найголовніша. Переведемо землеустрій—на ноги станемо, а ні—так і не виліземо із злиднів. Це мені в статтю треба—скільки землі. Про нарізку тут балачка йде на поля, так от по скільки воно в якому кускові?

Дядько Левонтій пильно думав, вираховуючи в голові. Сказав потім:

— Так десятин триста, а може, іриста з гаком. Отак щось.

Давид записав 300. І ще потім питав дядька Левонтія про те, про інше. Карпенко завжди спиняв витушку й відповідав поважно. А потім і мотав, а думка не спала. Ні, ні—та й вставляв і своє слово в балачку до молодих.

Пішов Давид пізно від Якіма.

Дома пряла сама мати на лаві, бо Христа до Гальки Шівнівської на поприхи пішла. Батько чобіг Петрикові лата вбіля лави. Діти вже спали обов.

Пі даючи вечерю синові, мати згадала:

— Була Марія Тихонова. Пробі, щоб небезпримінно до них приїшов. Аж двічі прибігала: зараз звечора й оце тільки-но.

— Не казала, чого?

— Ні, не казала. А тільки небажпремінно щоб прийшов, наказувала. І якась аж наче стривожена.

Мабуть, Тихін вернувся з хуторів. Може, новина яка є, а може, листа приніс,— догадався Давид. Швиденько повечеряв він і вийшов із хати.

XVIII

Біля Книшевих воріт, через улицю од Кожушного двору, стояла купка мужиків. Чути було голос Гниди Якова. Наче йшли це звідкіля та пристояли. Було поночі, але пізнав Давида Яків, бо змовк і ждав, поки той перелізе через перелаз у Тихонів двір, а тоді знов забалакав. Чув Давид тільки уривки: „...губа не дурна... хай, сволоч...“

XIX

В хаті світилося. Хоча вікна були позатуляні матками, та не щільно пристали до вікон, і видно було згори вузьенькі смужечки світла. Двері сінешні були не засунені. А в хату, як зайшов Давид, од столу ступила крок Марія до дверей йому назустріч і спинилася серед хати схвильована й наче розгублена. Рожева нова ситцева кохтина, зшита за останньою обухівською модою, туго обтягла її повні груди, і в дві коси волосся заплетене обвивало голову красуні двома гадюками. Очі чорні німо дивились на Давида й винувато й радісно. Враз ворухнувся в них острах.

Давид ступив з порога і, оглянувши хату, спинивсь на молодичі довгим поглядом. Мовчали обоє. Тільки очі чорні кликали в себе та груди під кохтиною—хвильно. Парубок мовчки надів скинуту шапку. А погляду ніяк не одірве. Марія кинулась крок ще до нього. Очі вже близько, і чує Давид з розтулених уст гаряче дихання. І одне лише слово палко і з благанням:

— Давиде!

Той напруживсь і вирвав погляд свій з її очей. Був одхиливсь. І раптом ступив крок і сів важко на лаву, одкинувшись головою до стіни. Ще довго мовчали. Давид перший провів долонею по чолу знизу до шапки, жбурнув шапку на лаву й спитав, хмуρο дивлячись на неї:

— Чого тобі, Маріє, треба від мене?

Марія підійшла, тиха й сторожка, до нього й сіла поруч на лаві. Дивилась кудись через хату вивернутими в себе очима.

— Тільки не сердься, Давиде!—глянула з благанням.

— Ну, що таке?

Марія помовчала хвилину. Зідхнула з хлипом, глибоко втягаючи повітря в себе, як діти, буває, після плачу, і заговорила тихо, сумно дивлячись у куток і не бачачи нічого.

Хотіла побалакати з ним, порадитись. Нікого ж у неї з родини

немає. Хай тільки не сердиться, хоч часинку. Вона знає, що він подумав, як узнав, що прибігала за ним,—думав, що Тихін прийшов. Ні, Тихін, може, ще прийде. Ще ж не як пізно... Що вона меле? Тихін тільки завтра прийде.

Голос у неї чужий якийсь Давидові—бреніли вчора в ньому такі ще сумні ноти, там, в хаті-читальні, але так незвичайно було чути його від жінки—завжди ж, як втіленій сміх, і слова якісь, нечуті ще від неї. Вона збивалась: то говорила не те, що хотіла, то пропустила таке ж важне, що неодмінно треба було сказати, то обривалась і довго мовчала.

— Я слухаю,—казав тоді Давид. Молодиця кидалась, пригадувала вголос, про що ж вона саме,—і говорила ще:

— Ти, Давиде, мене тільки зрозумій. Не подумай погано за мене,—хвилювалась,—я надумала...—Вона замислилась, а потім з болем видавила:—Я покину Тихона.

Павза. Очіма припала пильно, щоб же ні як рисочка здвигнеться не пропустити, Давидові брови зійшлися: зморшка глибша стала між ними. Він її підняв і спитав пильно:

— Чого це?

Марія мовчала поникло. І враз рухнулась до парубка, обличчя зайнялось, і заговорила палко поривна. В словах бренив іще жаль. Хіба це життя їй із ним? У хаті цій, як у труні вона. Це не всігди так було, але давно, хто-зна й відколи. І отоді, як Давид уперше в них був. Нехай не дума (знов похилилась) погано за неї: що й заміж вийшла без любови за Тихона. Що як весела та сміється, то вже й якась, не знати яка вже. То в неї вдача.

І ще як дівкою була—бідні, без батьків змалечку зосталася. А глянути на неї, немов і не знати, в якому щасті живе: весела, а на вулиці без неї й не співн. Але щоб хто сказав погане за неї—ніхто! До заміжжя й не знала нікого. Хлопці юрбою за нею бігали, а вона однаково сміється на гулях до всіх. Було й біля перелазу. Але щоб повела в комору з перелазу якого, ніхто не похвастає. До світу блукали місячними ночами поза хатою, викликали гуками, а вона на полу в хаті—хоч і не спиться їй, ну й не виходила ж.

І було—в он ту весну в сусідів у них, на хуторах, плотникували з Обухівки, і Тихін з ними—хату будували. Так і побачились. У неділю й він на гулі виходив. І до нього Марія привітала й сміється. А він—мов то не до нього. Потім не сміялась уже. До всіх іще—хоч і не так, як раніш, а до нього вже—ні. І стріне—слова не знайде й не насміє яюсь. А він тихий, поважний, і балачки в нього не про пусте, як в інших хлопців. І з нею—гарно. Ночами стала думати за нього... Яюсь уже перед літом, як хату вже кінчали, він уранці зайшов до них—на вгороді полола саме,—та й каже:

— „Запала ти, Маріє, в душу мені. Як підеш за мене, буду сватати“. Так і побралися. Жив він ще в хаті старій, мати старенька була в нього. Любо жили. Оцю нову хату в те літо мали. І що тоді думалось...

А тепер—як у труні...

Вона похилилась головою й хитала тихо нею. Немов біля ніг у неї позривані, пов'ялі надії лежали, а вона то над ними в задумі та в журі схилялася. Давид теж дивився в землю і мовчав. Перша Марія звела голову й мов з жалем та з болем:

— Що ж ти мені скажеш, Давиде?—спитала й не зводила очей.

— Да,—потім по павзі сказав Давид,—трудно мені що-небудь казати: чужа душа—темний ліс. Коли це з жиру, не хочу й говорити. А коли ні, то теж, тобі видніше, Маріє. А те скажу тільки: хіба лиш у дітей, у наших власних—радість наша. А в кого нема? а в кого вмерли? а хто ніколи не одружився? Да, коли б от немов сталося—всі діти вмерли за одну ніч на всій земній кулі, і за одну ніч усі жінки безплідніли б, я б, мабуть, на ранок пустив би собі кулю в голову. І, може, це не тільки б я. Бо життя б загубило тоді для нас свою даль. Ми б спинилися над прірвою, що в ню обірвалися всі дороги. Але ж—повен світ дітей.

Давид, хоч казав це, а чув, що цям її не втішити. В неї обличчя мов висічене із каменю—ні рсочка й не рухнулася. Тоді сказав іще:

— Та хіба й не було, Маріє, так: немає, немає дітей і рік, і два, і більш, а потім підуть діти.

Навіть хотів усмішкою трохи їй сум розвіяти: у приклад навіть „пристарілих“ Акима та Ганну біблійських. Але ж і пожалів зараз за свій жарт: ще нижче схилялась вона головою. У думці їй і досі ще немов звучала Давидова річ—„немов би всі жінки безплідніли“. На „всі“, аж притиснув він.

Чи не думає, часом, що то вона?

І сказала Марія:

— Вже й до бабів ходила, і в дохторші була,—всі кажуть, усім здорова, а то—чоловік.

Давид помовчав. Потім за Тихона говорити став.—Саме це ж хорий він, а вона б покинула його. Як же він сам бурлакою zostався б? Ні звирити, ні випрати нікому. Про серце вже й не балакає Давид. Хіба легко?—два роки жили, любились.

— А! та хіба ж я винна!?—аж в розпачі гихо сплеснула руками,—і Тихін хіба не зрозумів, що серцю, хоч і скажеш, не послухає. Я ж знаю Тихона: ну, він пожуриться, трохи похмурий буде... Він же сам знає. А хіба ми ворогами б розійшлись? Та я прибіжу до нього вранці та й витоплю й оберу, поки одужає... Жениться—удову з дітьми візьме.

Давид пильно дивиться на неї не без хвилювання. Він розгадав якось одразу всю її. Ще як сказала: „вранці прибіжу та й витоплю

боку? Звідки прибіжить? Десь близько думав бути. Звісь. А за руку Марія схватила й благала—хвилиночку ще. Не будуть уже про це. І Тихона, коли так хоче Давид, не покине вона, тільки посиде хай.

Очі такі в неї благаючі й гарячі. Аж і Давидові зайнялося обличчя червоно.

— Ну, що тобі?—аж кинув зі зла, не так на неї, як на себе: відчув, що слабе.

— Тебе, Давиде!—палко пошепки Марія,—я не буду кидати Тихона, житиму з ним. Він і не знатиме нічого. І дитина буде—не знатиме, думатиме, що його. Давиде, любий, нічого мені: тільки тебе!—і линула до нього—саме втілене в жінку благання й хотіння його.

— Пусти, Маріє!—Давид звільнився і хвильний пройшовся по хаті до полу, назад. Марія за ним тиха до полу прийшла. Стрілилась, розминулася. Потім спинився раптом, обернувся до молодиці і сказав:

— От що. Якби ми, Маріє, з тобою в табуні бродили, тоді б і це балакали. А то ми живемо в громаді людській. А це—куди як складніша штука. Отже, теж давай оцю балачку залишимо!

Хіба він сховає від неї? Іноді й чорт-зна що в нього отак шарпонується до неї. Це не є розпушта. Коли двоє тіл молодих, здорових прагнуть до злиття, це ж—природно. Але... багато тих але: і чуття в людини складніші, як у табуні. От сказати—що б тоді Тихін? Чи хоче вона, щоб і в вічі один одному не дивилися. І так їх жменя, та й ті щоб перегризлися, як собаки. Та й потім—хіба тільки в цьому житті? Казав же він учора...

— Давиде, ти повіриш мені,—подалась до нього жінка,—от завтра б я почула під серцем у себе,—уже б і завтра ти мене не пізнав би. Ну коли ж я гляну на оцю хату-пустку, душа в мене пустою стає.

Тиха Марія й зажурена. Простягла руки, на плечі поклала парубкові. І він не прийняв їх. Вже як сквознули з пліч та за голову міцно схватили, а тілом усім—колінами, грудима хвильна до нього притулилась, і з уст розкритих гаряче дихання вдарило в лице,—тоді рвонув руки її, стиснув до нестями в своїх руках і з болем одірвав її від себе й незручно пхнув. Марія похитнулась і боком ударилась об піл. Аж застогнала—та не від цього болю.

Давид широкими кроками підійшов до лави, згріб шапку і, не надиваючи її, не оглядаючись, вийшов із хати. Як двері грюкнули, Марія ще кинулась очима. Об зачинені двері очі вдарилась і впали додолу. Зів'яла вся одразу якось. Груди її важко здіймались, і тисла тісна кохтинна. Вона стягла її з себе, розірвавши під рукавом, і кинула недалеко на лаву; впала додолу кохтинка рожева. Жінка спустила неміцно руки низько межі колін і головою аж до колін похилилась.

Кинулась, як удруге рипнули двері. Глянула вже втомна, і враз на обличчі вже несподівана радість виступила червоно. Із полу не встала, а так і ждала, сидючи на постелі, і прихнула з придушеним диханням.

Давид кинув на лаву шапку і, не підходячи близько, сказав спокійний, але хмурний.

— Нас хтось, Маріє, заціпнув.

Нічого не сказала. Обличчя—як висічене—ні рисочка на ньому не рухнулася. А тільки відразу вся зблідла. Спустила голову на коліна. Давид мовчав. Потім міркував уголос:

— Ну, що ж це? Вікна ж не виривати. Доведеться до ранку пробути. От такий жаль: хоч би було роботу з дому взяти.—В кошени полапав: не було нічого, викинув дома все з кошені. Чи спати мститися?

Він скинув шинелю й помостив її на лаві до покутя. Тоді встала з полу Марія. Підійшла мовчки до нього, шинелю прийняла й повісила на стовпі під сволюком. Взяла потім з полу Тихонів кожух і помостила в боки на лаві, і подушку перебила пухкенько—поклала в голову, застелила рядном. І так же мовчки пройшла до полу й сіла знов у ногах на постелі:

На сволюці Давид тимчасом якусь книжку забачив. Дістав—аж воно його ж, Давидів, „Земельний кодекс“, що Тихін узяв почитати. Читаний уже, перчитаний Давидом, але він узяв таки. Тоді ліг. Ні, підвівся ще й скинув чоботи, присунув лямпу собі на край столу й тоді вже ліг, не роздягаючись. Ще підвівся на лікоть.

— Лягай уже й ти, Маріє,—сказав, як тільки міг, ласкаво,—пізно вже.

Голос його Марію зогрів—тільки зідхнула. Потім устала, під комном у макітрі помішала опару й, сівши знову на під, спустила руки на скриню, що біля полу стояла, а на руки поклати голову.

Так довго сиділа. І думала вона в цю самотню ніч про щастя своє, таке-ж просте й не хитре, що здавалось таким близьким, що ждала його з часинки на часинку. І думала про Тихона ще. Схудлий, хмурний стояв він перед нею, нелюбий. Здавив рукою груди й довго кашляв, потім харкав із кров'ю й давився на неї змученим поглядом. Уперш сьогодні до нього в Марії не було жалю. І вперше думка прийшла, стала за спинною й щось сказала над ухо стиха—жінка аж кинулась і одхилилась од неї.

Тихо в хаті. Не шархав сторінками Давид.

Марія підійшла до нього—спить він. Прийняла з грудей книжку, поклати на стіл. Дивилась довго на його мужнє вродливе й сумне віснє обличчя. Потім прикрутила лямпу й підійшла до полу, до взізм'ятої постелі, такою біленькою на сьогодні рядиною застеленої, і лягла тиха на неї янць.

... Прокинувся вранці Давид од голосів у хаті. Вже розвиднялося. Біля ночов на лаві сіяла борошно Марія. А жіночий голос—з-за столу не видно Давидові чий—схвальновано говорив:

— Та хоч буди його вже! Поки раніш, менш людей хоч бачитиме, менш язиками здескатпнуть.

— Хай плешуть люди,— сказала Марія,— мені байдуже. Може, і ти, Казяно, думаєш, що в нас що було з ним? Аж нічого ісінько!

Видно Давидові тепер—жінка та одійшла трохи од столу й за сніжкою Марії неймовірно хитнула головою, а усмішка така в неї: мовляв,—найдн дурнішу!“ А сказала:

— І таке! чого б я думала?— і зразу ж заспівала,—ой, ніколи ж, Давай сито та побіжу вже. Марія дістала на гвіздочку під полицею густе сито й дала їй. Та крутнулася і вибігла з хати.

Давид підвівсь.

— Значить, радіо заведене?— сказав з усміхом. І Марія з тихим усміхом подивилась на нього довгим утомним поглядом. І вся була бліда й змарніла за ніч; не знати: чи хоч на часинку очі за цю ніч змержила.

XX

Того ж дня і облетіла, як радіохвилями, всю Обухівку сенсація: „Давида сю ніч із Марією застали на місці“. Говорили жінки про це, біля колодязів зібравшись, вибігши з хати горщик з тину зняти та через тин Параску забачивши... Факт із кожним новим етапом із уст в уха обростав, набрав соку з жіночих буйних уявлень, грав, переливався барвами. Говорили й мужики. Ці не смакували подробиць, як жінки, а розглядали факт у самій його істотності. Немало мудрих музичних сентенцій з приводу цього вилилось із-під вусів і з голих ротів, що на них іще й „молоко материне не обсохло“.

... Надвечір біля кооперативу стояли купою дядьки. Спершу говорили про поважні справи. Поки не вгледів хтось Тихона: виткнувся із-за школи й пішов по вулиці з сокирою на руді. (З хуторів, знати, з роботи).

Як порівнявся з мужиками, поздоровкався. Хтось відмовив йому, хтось—ні. А Гвида вищиривсь із глумливим сміхом і гинув у спину йому:

— Ей, ти, швидше хоч чапай! На гаряче саме попадеш!

Сміх. Молодий Книшенко додав іще:

— Мабуть, і досі в хаті смалятиною воняє!

Сміх.

Тихін оглянувся: так, на нього всі дивляться й регочуть. Подуріди, чи п'яні? Тільки щелепами ворухнув із ненавистю Тихін і пішов. Тоді хтось в юрбі зацікавився раптом:

— А як воно Тихін на це подивиться?

Гвида немов цього тільки й ждав.

— Не знаєте Тихона хіба?— сказав повагом і певно,— він тільки, збоку дивитись тихий собі та сумирний, а ну ж лишень рознали його... В такому болоті, недурно-ж сказано, чорти тільки водяться. Попам'ятасте мене, скажете: брехав Яків, якщо між ними не прозвіде яка драма! Ото он пішов із сокирою: що, думаєте, не підстерже колись

та не розкроїть башки суперникові?! Ревність це, брат, теж, можна сказати, з чоловіка може звіря зробити!

І ще хтось:

— А дуже просто! Хіба ж у Щербанівці не зарубав один сокирою обох: застав на місці!

— Отже ж! Побачите тоді!

...Як проходив побіля Півненка, той ворота справляв, гукнув на Тихона:

— Це з хуторів?

— З хуторів.

— Ну, що ж там хуторяни?

Півненко поклав пилку і, дивлячись на Тихона, витяг кісета й став закурювати. Тихін підійшов до нього. Ветромив сокиру в дриветню й закурих із його кісета. Тоді розповідав:—Що ж хуторяни? Не всі й хуторяни однієї думки: куркулі—то вже, звісно, за них і мови немає. В Огря все зборища збираються. А неможлики—у кого як земля. Є й з неможликих ті, що земля близько—і не нагадує їм краще. А є згодні. Він оце аж два вечори з ними гомонів. Заспокоїв їх—вони думали, що обухівці аж під самі хутори гадають землі собі. Є такі, що й на виселок згодні вийти.

— Е, буде тяганини! Це нічого й казати!—мовив Півненко понуро,—що ти хотів, Тихоне, як сила така проти!

— Сила їх, якщо як, то ось де!—лягнув Кожушний по кешей завзято й дивився на товариша хитрувато примруженими очима, думаєш, як власть, так на них і управи немає? Ні, брат! радянська влада—це влада наша, правильна!—Спитав, чи Давида не бачив він, то ж то дома. І підвівся.

Півненко микнув якомсь, потім сказав, що дома, бачив. А Тихонові дивно відразу стало: на нього той глянув і немов зняковів, потім одвів погляд.

— Чого ти?

— Та... нехай сам узнаєш.

Тихін пильно глянув на нього й занепокоївсь.

— Та що там-бо, Андрію?!

Тому ніяково було. Він мнявся й то дивився на Тихона, то одво див очі в бік. Врешті, наважився, важко зліз очима з товаришевого обличчя і, впершись ними в руду стіну повітчини, оббиту дощами, видавив із себе:

— Та по селу балакають: пробі сю ніч застали його в теб з Марією, чи щоб-то,

Тихін аж кинувся. Обличчя важко звів з нерухомих на ньому очима, глибоко запалими, брови впали на очі. І остовпів. Потім—в руках ще куріла цигарка—підніс до вусів і затаєся жадно нею раз, удруге, аж обсмалило вуси. Тоді кинув—зашкварчала вона на мерзлій землі. А враз схватився за груди рукою, закашляв довго і з хрипом. Потім вихаркався з кров'ю, мовчки рухнувся неграбний і пішов.

Гукнув Півненко вже вслід йому:

— Візьми сокиру, забудь!

Ваніс за ворота й віддав йому. А Тихін не взяв її під пахву й на місце не скинув. Ніс у руці за топориче. Повз Мотузичи двір, як проходив, і не глянув.

А на його подвір'ї було пусто, як через перелаз переступив. У вєчірніх сутінях дивилась невесела хата темними вікнами—ще не світилося. В хліві кувікало поросля, а в розчинені двері конюшні чути було Марїн гівно-ласкавий голос на коня. Видно, мішку мішала, а він ліз.

— Тпру! Ай-бо який ти! Дам ось! І...стерво!—чути було, як полясала по шні.

Тихін похмурився. Так, голос той її, такий любий та знайомий, і шарпонував йому в грудях. Аж як живе глянуло в мислі обличчя з по душки дружинине рожеве, й очі з тихим соромом і з коханням до нього. „І, стерво!“—і сама лице, і обличчя ховає йому в груди... Щось обірвалося усередні в Тихона й наче в безодню впало, і обличчя з очима ласкавими, і немов за ними й він обірвався і посунувся униз, у ту безодню. А це хто пройшов через подвір'я, хто зайшов у хату й став, як стовп? Немов і не він це.

Потім вивув сокиру під лаву й іще стояв у полушубку і в шапці посеред хати. Пройшовся важкими кроками, мов розмірюючи долівку ними, до полу. Упав на подушки погляд,—одвернувся. Пройшовся до столу й довго стояв біля нього пониклий. Потім сів на лаві й голову важку, що як не розвалиться від думок та од болю, обхватив руками, як обручами.

Як довго так сидів, чи він знає? Пролетіло в уяві за оцей час життя. Як парубком іще плотникував на хуторах і вперше стрів: Як мазали хату свою вже. Як зустрівся із Давидом радієно! І давні-давні спогади вставали про ще юнацькі дні: у якономії за погоничів, в лісі, в повстанцях... Марили про який світ хороший! У Тихона нова хата, а кидати думав і з Давидом та з іншими обухівцями в Ганівську екопомію, в комуни. Згадалося, тоді хтось із мужиків обухівських крикав: „І в комуні: хто буде потом обливатися, а другий за начальника, жир вагуляє та тільки бабів портитиме“. Чи думалося отоді... Згадав про лист у кешені й про газету. З якою радістю ніс додому й дорогою все мацав: чи не випало. А тепер—мов то шмат цигаркового паперу. Згадав, що Марія благала колись його, щоб курити покинув: у грудях у нього болять же. Тепер не скаже. Ех ти, життя!.. Ніяк не задуться! І він закашлявся довго і з болем. Тоді підвів голову.

В хаті зовсім уже поночі стало. Під вікном протупали швидко ноги чийсь по мерзлій землі. Грюкнули двері сінешні, потім хатні рипнули. Увійшла Марія. Зараз біля помийниці на лаві взяла кухоль і обхлюпувала руки, а тоді крутнулась, біля кочерг на гвіздочку ганчірку зняла і терла мовчки руки. Тихона не бачила, видно. І, як ганчірку вже вішала, відхнула вголос чогось важко. Потім обернулась.

— Ох! хто бо це?—аж злякалась і хвильно ступила крок, вдвинулась у стіні на постать,—чи це ти, Тихоне!

І чув Тихін, як важко вона задихала. Стояла все. Раптом крутнулась, згадала, що світло засвітити треба. Шарила сірників на карнизі, а пияк не знайде,—де вона заділа їх? Так і не знайшла. Хоч і чув Тихін, як шерхнула було пачка під її руками на карнизі. Ну хай, це світло, вона ось поросяті тільки винесе.

Повночі біля помийниці налагодила йому в цеберку й понесла. У Тихона в ухах лунав іде її голос стримано-хвильний. Угадував, яке в неї було оце обличчя: мабуть, розгублене й зчервоніле, бо побоялася й світла засвітити. Знову схилився головою. І чи довго, чи скоро,—вдруге рипнули двері, і на цеберці дужка брязнула біля помийниці.

Тепер Марія зараз підійшла до печі й узяла сірники з карниза. Потім узяла лампу на передпичному вікні й підійшла з нею до столу. Тихін спитав, пильно на неї дивлячись:

— Тобі сірники? Чи ти вже знайшла пачку. Де вона була?

— У запічку. Мабуть, ще як топнула, то вкинула.

І саме сірника чиркнула—обличчя, як висічене. Тихін тоді з боєм скривив губи з огидою в привирливу усмішку й підвівся з лави. Скинув полушубок, кинув на лаві і шапку. Сів біля лави на стільці. І вже по тому ні питав у неї ні про що, ні озивався.

Марія помітила це й насторожилась. Може, сказав уже хто йому. Почувала, що й їй якось треба сказати за те, але не знала як. Уже скільки часу він у хаті, й вона не говорила ще, хіба отак—мов тільки оце здумала? Ні, чув, що обірветься, що скаже не так, як хоче. І не знала: чи в жартом це сказати, чи з серцем. А! і чого вона отоді зараз, як поросяті мішала, та не наважилась, і поночі-ж хаті було. А, може, то так він, наморився ж? Чи в хуторах що недобре почув?

Мовчання гнітло, і вона так, аби що сказати:

— Кончили ж повітку Химці?

Тихін хмуро такнув по лаві. А перш, ніж сказав це, подумав із злістю: „Понравилось! Ще б рада з дому чоловіка геть адихатися“. Закурив і втягався пожадно скаженим самосадом. Кашляв глухо й довго з хрипом і харкав з боєм та злістю на долівку. Вечеряти він не хоче. І ми в голову теж. Марія подивилась на нього довгим поглядом. Що це з ним сьогодні? Штучно-здивована здвигнула плечима.

— Ще ніколи такий не був!

— Да, не був,—кинув цигарку й знову замовк. Згодом сказав:—
Постели мені, ляжу я.

Марія метнулась від печі й на полу, як завжди, постелила для двох. Аж наче зраділа: мо, й справді не знає нічого? Може, так задедужав? Тихін, не роздягаючись, ліг на постіль у чоботіх на полу з краю. Одну руку під голову заклав, а другою долонею закрити очі й затих.

Ще довго Марія по хаті вешталась. Підбивала тісто в макітрі, по-

дзася біля печі. Але й вона — ні вечеряти не сіла, ні чавуна вокро-
пом з печі не висувала — не мгла в той вечір і вона голови.

Була тривожна ще, а десь за самім дні в грудіх уже ключилась ра-
доть. Увесь цілий день сьгодні, як тільки Давид пішов, був він
у мислі в неї, з мислу не йшов. Як живий, стояв перед нею, любий
до нестями. І в очах у нього — хіба ж не бачила Марія, що в нього
в очіх? Як отоді, біля полу, обхватила за голову, так стиснув руки йї
і ввесь тремтів, і ввесь линув до неї. А! вона знає, чого він не взяв
її. Лунають у вухах і досі його речі в ту ніч: „коли б ми з тобою
в табуні бродили, ми б і не балакали про це“. Думала, ждала — зду-
пнить в обіймах. „А ми в громаді... Чи хочеш, щоб, як собаки, пере-
грізлися...“ О, вона знає: усе то Тихін! Все через нього. І вперше в ту
ніч думала без жалюзя й ого — хорого. Навіть хотілось, щоб швидче...
А потім і вдень знов думала за Тихона. З тривогою ждала, коли по-
вернеться, бо ще сама не знала, як його стріне. Може, як стане перед
очима, тихий і змарнілий, з позападалими очима, з хрипом у грудіх,
може, буде його жаль. Удень вона сама себе не знала: і жаль було,
але якось по-дивному — і жаль, і ні. Як смикала солому, на розверне-
ний прикидок подивилась і подумала з сумом за Тихона. В конюшні,
як коня лякала ласкаво по шиї: „хто вже тобою оратиме, немов Ти-
хін...“. І не подумала, відхнула з сумом. А з-за коневої голови в тем-
ряві конюшні аж мов учулося — „стій!“ — голос любий і з-за коневої
голови його лобі обличчя: держить за повіддя в руці коня — новий
хазяїн. Але все ж була хвиляна й ждала чоловіка з тривогою. І тоді,
в хату як зайшла... А зараз — ні вже. Оце дивиться — лежить він на
полу нерухомо, й нічого в неї до нього немає. Хоч би отак і вмер.
Десь тільки глибоко — тихий-тихий жаль.

Не скоро вже чув Тихін, як вийшла вона в сінні й засунула двері.
Ждав принишклій, з закритими очима, і було хвиляно. Але ось чує —
підійшла до полу, кинула якусь одежину в ногах у нього на віл,
тоді дмухнула на лямпу й тиха лягла впоперек полу головою до
стіни, у нього в ногах. У Тихона ще обірвалося щось, і він в-остатнє
подумав: „так, все правда“. Довго лежав нерухомий у тій самій позі
і в думках невеселих.

Марія, може, вже спала. Може, вже й північ, чи вже й до світу
близько. Тихін закурив помаци в темряві й ще думав. А як кинув
докурену цигарку додолу: „отак і я, як оця цигарка докурена: тлію
в одбитих печінками. Нікому непотрібний тепер! Ба — рідний това-
риш... рідна жінка... Ну й пехай!“ А він — недокурок. І стало відразу
якось дивно байдуже. І втома, мов теплим важким ліжником, укрила
... „А Марія в ногах і, мабуть, розкрита ж?“

Він звівся в темряві, вдивляючись у білу постать Маріїну в ногах.
Злости вже не було. Була така надзвичайна тиша в душі. Мовчав
хвилинку, потім стиха:

— Маріє, чого ти там лягла?

Жінка не обзивалася, хоч і знає же він що вона не спить. А може, спить? Він підліз на колінях до неї і тихо в темряві провів їй по обличчі долонею. Чув—об долонею черкнули, тріпнулись вії. Вона звелася і кинула неспокійно з неприхованою огидою:

— Не здумай ще лізти до мене! Геть-бо!

Тихонові кров ударила в лице й розлилась по ньому. Чути, захрипіло дужче в грудях—нагадало йому... Звідкілясь ізвиву в груди з боєм ударило. Він ще помовчав. Враз прихилився до неї близько зі скривленим обличчям і процідив крізь зуби:

— У, ти ж курви шмат! Думаєш—лізу?!

Марію одкинуло назад нечутою ще нею від нього такою страшною лайкою. Швидко їй важко дихала, нестямно дивлячись на нього в темряву. І з темряви їй до очей наближались великі чорні западини Тихонових.

— Ти думаєш, що я не знаю нічого! Я знаю все!

Одхилилася ще Марія, і голос зриваючись:

— Що ж ти знаєш?

— Усе!

Павза.

— Ну й знай!—ображено, тремтячи, сказала й наче з викликом. А відхилилася ще—боялась, що вдарить. Аж зовсім лігма горілиць, спираючись на одкинені назад руки. Тихін близько над нею. Хоч ніч, а баче кожну риску на її напруженому обличчі. І все воно таке чуже й таке знайоме. В груди хлинуло, мов прорвало загатку, незване ще ніколи до неї чуття, негарне: до своєї жінки в першу ніч по її зраді, в першу ніч, як одіпхнула. Гидке, а не може. Уже схватив за голі плечі. Одвела руки. А він схватив її, не тямлячи сам того:

— Раз ти шлюха, лягай сюди!

Марія шарпнулася й гаряче вдарила його в лице. Кинулась із полу, та рука—хап її за руку, а друга, розтопірчена, в груди Марію вдарила, аж їй дихання забило, по голові... і упала з полу—і долі ще...

Хіба він зна, що було долі? От сидить на лаві ро християний, важко дихаючи, з пониклою головою. За вікном уночі - з пісню молодь пове двір. За повітку зайшли, видно, бо тихше пісня. І стихла. Чути стало, як на долівці біля полу в темряві щось билосся біле, розпатлане й тихо стогнало.

XXI

Тільки стало на світ благословлятися, ще інші хати сонно пляміли темними вікнами (бо неділя ж, і вдосвіта не вставали), а в Мотузок у хаті вже всі були на ногах. Батько взутий уже, шось за пакуночок, в папір загорнений, бережно поклав у спідню кешеню бокову в піджаці. Христя сказала:

— Та ховай гаразд! Бо тепер на ярмарки такі митці в міста наїздять, що не вчуєтесь, як і витягнуть.

— В мене не витягнуть. — сказав батько певно, але ще й поверх
дівка помацав рукою гроші. Удяг зверху юпку суконну й підпере-
зався туго ремінцем. На шию башлик старенький. Мати скибку хліба
в хустеньку ганчірку загорнула й поклала йому у відлогу башли-
вку. Ще щось хотіла сказати, та чи не насміє? А врешті наважилась.

— Може, гроші зостануться, набери ти Христі хоч аби-що на кох-
тву Дівка ж таки!

А Христя вчервонівши:

— Та, мамо, хоч би на коляку хватило! — хоч і знати було по очіх,
аж же й хотілося їй на кохточку ситцю веселенького. Як ото Галька
Півнівська набрала собі в кооперативі. Батько сказав:

— Нехай уже колись. Як трохи на ноги станемо.

Він узяв за тм у кочергах батіжок і пішов із хату. І всі пішли
проводити його. Навіть діти побігли босі й розхристані.

— А, лишенько! Ну куди ви голісінькі? — завернула їх мати бута
строгенько, та згадала щось і подумала: „хав, і дітім треба“, і вже
ласкаво їм — хоч у черевки поветупайте, вспієте!

Докізка вернулась, а Петрик тільки матері „такнув“ і підскоком
босий по білому морозі вже аж біля загону.

У загоні батько налігав телицю на вривок і вивів. Біла колодязя
зарипів звід, витяг у корито Давид свіженької. Напилась трохи. А мати
підійшла до неї й тихо гладила її рукою. Два роки ж жила в них
з теляти ще од Ганнної корови. Два роки доглядала, раділа її росто-
ві — корівка, думала, буде...

— Хоч не продавай же, старий, рівникам. Продай у двір якому
дядькові. Скажеш: з-під корови економічеської, з-під німка.

Батько:

— Продам — хто купить. Ну, помагав бо, — цьвохнув батіжком і повів
із двору. Ще й за ворота вийшла мати. На дорогу, мерзлу грудкува-
ту, ще не наковчує, сохотала головою:

— Як вона й дійде до тої Щербанівки. Ніде ж не була ще в да-
лекій дорозі...

Як зайшла в хату, Христя вже розпалювала в печі. Почала й стара
на борщ лагодити. Давид сидів кінець столу, рився в квіжках і ви-
писував якісь цифри, помітки на клаттик паперу (мав же сьогодні в
хаті-читальні робити доповідь про міжнародній стан, то й вибирав
цифри й складав конспекта). На виступ свій він дивився й ставився
до нього як-найуважніше. Бо, зумів зацікавити з першого разу, тоді
йже — півділа. Тому так і рився старанно в квіжках, забувши про все
навколо. І, як розвиднилося вже зовсім та потягли лампу, тільки
повернувся й підсів до вікна й знов за своє.

Вже аж коли то вигопили, та мати сказала:

— Ось годі вже тобі, Давиде! Усе в твоїх квіжках. І як воно го-
лова не заболить стільки читати. Може, вже обідати будемо?

— Хоч і обідати.

Всі були дома, бо в церкву від них ніхто ж не ходив: „безбожники“. Ще мати хоч у піст таки говіє, раз і Докійку зведе. А вже старий та молоді—навіть нащо Петрик, а й той: „наряд затемнюєть тільки церквами тими“. Мати похитає, було, головою, пожуриць нежурно сина, а сама: „бог його святий знає!“ В кутку, як ще 30 літ тому, висить „Спас“ і „Матір божа“—благословення. Од часу полиняли, зчорніли вони, й тьмяно виступають їх сумні обличчя. Скільки... безчисла хвилин, як усі злиті в одну,—цілий рік із свого півеїку, ні на мить не одхеляючись, промолила їх, згорнувши в покорі натружені руки. І що ж дали вони? Поки вже діти, махнувши рукою на них, та не пішли сами... І тепер, хоч молилась стара, та не до них, не до „богів“, а до тих згаслих у минулому болів і мук, і надій, що десятками літ пізніми вечорами, ранніми ранками з очей своїх укрापляла в зчорнілі дошки. Може, тому й обличчя на них такі рідкі й сумні їй?..

Обідали—саме люди з церкви рушили. Знати: це ще не скоро зберуться в хату-читальню. Поки пообідають, поки спочине, може, якийсь. Але Давид зараз же, вставши з-за столу, почав збиратися. Треба йому затим ще до Тихона зайти. Ну, а Христа до дівчат забіжить—запаулась. І разом вийшла.

XXII

У Кужушного в дворі перше, що кинулось Давидові, це—в хліві кубикало на весь свій голос порося, а з загородь через хвіртку дивилась тоскними очима корова, потім витягла шию й ревла, аж сумно. Чи голодна, чи не наповна. Двері сінешні стояли відчинені й хатні тільки прихилоні, а не на заціпці.

А як зайшов,—посеред хати стояв Тихін у полушубку, розетібневий і без шапки. На Давидове „здрастуй“ відповів глухо, мов то в пустій хаті луна від Давидового ж голоса. Потім узяв шавку з лави й рушив до дверей пова парубка, на нього й не глянувши.

Давидові у вічі це квалулось. Він узяв Тихона за рукав і спитив. Той не вирвав руки.

— Що з тобою, Тихоне?

Тихін глянув хмуро на товариша й одвів погляд—упав десь у куток біля помийниці. Давид нильно, з неспокоєм дивився на нього: аблідий, і ще мов дужче запали очі. В хаті нікого більш не було. Сверкнула догадка. А як швидко Давид оглянув хату, побачив постіль, розкидану на полу, збиту солому біля полу, вже певно й з тривогою казав Тихонові:

— Ти адурів, Тихоне! Бив Марію, мабуть?

Тихін важко глянув на Давида хмурими очима, і в них блиснула й до нього зненависть.

— Ну?

Давид журно хитнув головою,

Тоді Тихія вирвав руку й пішов до дверей. А вслід йому Давид

велько:

— Та, Тихоне! Брехні ти повірив ого!

Тихія спанився біля порога й пильно глянув з-під лоба. Давид подався до нього й заговорив, сумовито й гаряче цивлячись на нього очима. І не думав і не гадав ніколи він, що Тихія отаким легковірним; хтось белькнув дурним язиком, а він уже й глузд загубив. Ну заціпило явесь падло їх позавчора увечері. Але ж чи має він його, Давада, за товариша, чи слово для нього його, Давидове, не холова? То заї чув: вона отам на полу всю ніч спала, а він отут на лаві. І в мислі в нього не було.

На його обличчя довго й пильно дививсь Тихія. Чи чув що, бо ввесь був в очіх, жадно ловив, як ворушились Давидові уста, рвучи слова, як погляд одвертий і ясний і трохи з докором ливсь теплим промінням крізь його очі аж в груди. Чув, як оттавало серце. І перше, чим тукнуло, ламаючи рівний ритм, це—радістю, що глянула з очей заवालх. Мов би загубленого безвісти товариша раптом зустрів, і про загублену (літа тому, а може, одву ніч) безвісти любу дружину звістку приїє він: що жива, що любить. Раптом вдригнулись риси й застигли в невимовній муці, а з грудей глухо і з стогоном вирвалося:

— Що ж я вробив?

Чом він, Давид, учора ввечері—де він був? Як тут у хаті їх було двос та третій, сатана, підійшов із-за спини й над ухом прихилився. А до неї підбіг, мабуть, та цитьнув.

— Ну, вже ж Марія кавала, невже ти їй не повірив?—Давид це.

Тихія замислився, згадав Марію вчора. Ще підозріло глянув на товариша. Ні, Давид не бреше. Так, як брешуть або ховають щось, не дивляться ясно. І він розповів Давидові про все, як було вчора.

Найперше—це така б, злавалося, дурниця, сирніки шукала на карнизі, щоб засвітити, не знайшла. А чув же, як шерхнула пачкою. Це щоб не світити їй. Нащо це було їй треба? Ще Тихія задумався. Давид його заспокоював. Казав, що, може, й хвилювалась молодця. Це просто у вдачі людини.

— А ти її, бачу, Тихоне, бив! Та й бив, знаю ж! Де це вона?

Тихія повик головою. Не знає Тихія, де вона це. Вночі вчора, знає ще, бив на полу, і як же він бив її! Скотини не бив отак зроду. Потім упала додолу вона, долі—не знає вже. Так ще, як сниться йому, що сидів він уночі, а вона билась на соломі й стогнала. А коли встала? де поділась?—не знає. Може, саме тоді, як, на стіл упавши головою, лежав... і до самого світу отак. А глянув—не було вже. А це ще й з хати не виходив. Та почув уже—корова реве: ні давано ж у нього ще нікому, ні наповано?

— Та це що, Тихоне! От що з нею еталося?

— Піду, може, простати! Ну як же розум загубив!—сказав Тихія. А вона, мабуть, у сестри Лукії: на тім краї села живе. Якщо в сестри,

то добре. А треба сходити та розказати їй усе. Це сьогодні ж і треба буде зробити.

— Ну, а на хуторах же, що там?—по невеличкій павзі спитав Давид. Тихін ще якийсь час дивився тупо в простір, бо голос Давида хоч і вирвав його з того іншого світу, але ще погляд був там. Не скоро й зусиллям він витяг його звідти й перевів на товариша. Поволі прояснювався. І врешті, навіть усмішка ворухнулась під невеликими руськими вусами.

— Та в хуторах добре, Давиде! І гостинець тобі є.

Він розстібнув полущубок і витяг із бокової кешені з піджака кліфтончасті палітурочки від записної книжки, дістав звідти „учотну карточку“ на коня, а з неї вже клаптик паперу, згорнений учетверо. Подав Давидові мовчки, тільки очима пильно дививсь трохи примружено. То був лист Кушніренків з допру.

Давид жадно вп'явся в нього від слова до слова. Хмурний, потім аж блиснули очі.

— Тихоне! Та сукин же ти кот! Ти знавш, що це ти приніс?

Тихін примружено й з усміхом, і мовчить навмисне.

— Оце, брат, їм—капут! Оце та виточка, що до клубка доведе: тут і Фінагента, що вбито, згадує, і коні... Прізвище одірване саме Кушніренкове—скурич Ілько, видно. Ну, то, брат, на те й научна експертиза є. Ті визнають, хто писав.

— Казав, щоб нікому, — таємно й хмуρο сказав Тихін.

— Ну, ясно!

Давид мовчки й бережно сховав листа аж під шинелю, аж у спідню кешеню піджака й весело тоді Тихона по плечі вдарив.

— Тепер живемо, Тихоне!

Ну, а тепер же що?—скотину нагодують та й у читальню? Ні, ще Кожушний з кешені витяг газету. На хуторах дістав.

Оце до речі! За яке ж число?—найперше кинувся Давид, але Тихін сказав:

— Не туди, Давиде, дивився. Дивись он там, де селянське життя.

Давид перегорнув газету й глянув на ту сторінку, що Тихін вказав. І враз аж загорівся від радості, від несподіваної: в газеті було видруковано його першого дописа, що вкинув на пошті ще зараз по приїзді. Говорилось стисло в ньому про життя в глухій Обухівці, за паровий млин, що в КНС Матюха з компанією відвоював. Про п'янство голови й про п'яний розгул. Все було надруковане, від слова до слова. Давид, хапаючись, ковтаючи слова, перечитав усе, потім одірвав очі й на товариша радий і зчервонілий глянув.

— Сьогодні й прочитаємо!—сказав весело, —хай знають, що не в нетрях десь живемо, а в радянській республіці!

Тихін закашлявся тоді і, може, через те не сказав нічого.

Потім удвох вони подавали худобі. Ще порося кувікало, як уже були до воріт підійшли. Тихін вернувся в хату й через хвилину, ви-

віє йому у чеберці. Схаживує потім на руки з корита біля колодязя
і догнав Давида вже на вулиці. Той піджидав і, ще ждучи, сміявся
вже чогось. А як підійшов ближче Тихін, сказав веселенько й не
луже:

— А в тебе вже, Тихоне, й пика в дерті! Це ж іще тільки поро-
саті внісі!

— Та невже й на морді є?—Тихін витер пьку заполюю полушубка,
а тоді відхнув, уронив невесело:

— Ех, як-як, то не тільки пика в дерті буде, а й голова в тісті!..
Йшли потім і мовчали.

XXIII

І просто на вулиці, біля хати-читальні й на ганку вже людей
було чимало. Більш молодь. На вистрочені узорні груди святкових
юпок повиставляли дукачі дівчата, а з-під квітчастих хусток маківі-
ють обличчя на сонячному морозі. Хлопці з-під шапок повипускали
кучері. Шумовиння, сміх, голоси... А над усім—насіням, як кінники
в траві, тріскотять. І на землю лущиння цвітом білим сиплется.

Біля ганку стояв гурт чоловіків-бородачів. Саме дядько Гордій
щось у колі їх промовляв. А скоро вгледів Давида з Тихоном, як ті
підійшли, спершу швидко був глянув на обох і чомусь зрадів. Ска-
зав весело.

— Ну, брат Давиде хоч стіни розпихай! Уже ж і в хаті повно!

Хтось із мужиків застеріг дядька Гордія в жарг:

— Хоч не лякай, Гордію. А то вчора ремонт зробили, а ти вже й
стіни розпихати? Ще одкинуться!

— І начальство тут, прийти зволило,—стиха й навмисно важко,
мов не сказав, а викорчував із себе молодший Півненко й хитнув го-
ловою на ганок, де на лавці сиділи: Гнида Яків, Книш, лавушник і
інші з їхньої компанії. Стояв на ганку й Тягнирядно з здоровенним
костурякою в руді. Матюхи тільки не було.

— Що ж, прийшли,—хай послухають,—сказав Давид,—тим паче,
що для декого й послухати буде що!

— Може, є що?

За Давида Тихін відповів, стояв ближче до Чумака:

— Є, в газеті, в „Голосі Праці“ пропечатали за них.

Мужики зацікавились. Але Давид сказав, що заразом хай уже про-
читає в хаті. Тоді запихали дужче цигарками, докурювали й потім
повалили за Давидом та за Чумаком, потовпились через закруження
ганок у хату.

Яків Гнида вслід їм, струснувши лущиння з полушубка на по-
міст, кинув в насмішкою:

— О, культпросвет пошвендяв!

Але це було зовні. А глибше десь—сперш дивування, далі аж не
спокій ворухнувся: бачив, що вдвох прийшли з Тихоном і це—вкупі.

Що за чортовиння отаке! Невже й баба не помагас? А план же його як тепер буде? Він так у задумі й підвівся й з Книшем, Тягнирядном та з іншими пішов за ними в двері. Чув він, що газету стігну якусь будуть зачитувати, ну, треба й йому: „Може, доведеться й закрити цю лавочку“.

В хаті не як було й повно ще. То дядько Гордій просто недоцінив її місткості: ще двічі по стільці народу можна б було впхнути, як грохи позсовувати оті купки, старанно розмащовані по статах. Мужики, жінки, що розташувалися побіля вікон, немов на сонці грітись поставали, по ослонах. І тут, як і надворі, лували насіння, курились дим уже коромислом, і балакали шумно. І що приємно вразило Давида, те, що були в хаті й бородачі й жінки літві. Хоч не багато, хоч з набідовіших, але ж це вперше. От з краю, на ослоні, з Христею та з Зівьєю, сидить і Півнівська невістка, жінка Андрійова, і Іва-вдова.

Як зайшли чоловіки, всіхнулася Півнівська їм нааустріч:

— Чи ви не виганяти нас, бабів, лізете?

— О, таких молодичь тільки подавай нам!—хтось із мужиків теж посело. А дядько Гордій поважно до жінок сниха:

— Тільки ж ви глядіть тут, не вухами ж ляпати прийшли. Голосуватимемо чи що, глядіть же й ви!

— Та вжеж!

На Зівьку влав Давидів погляд. Він усміхнувся їй з вітанням, а вона ясно обдала очима парубка, потім всіхнулася тихо, немов а журюю. Потім очі задумаві стали. Давид іще пробіг очима по товці. І ген на ослоні купка жінок: стара Карпенчиха, ще якісь. А між них, як між колоссям стяглим квітки, дівчата. В Сарвісних хустках, які в стрічках червоних. Шум у хаті, присне сміх дівочий, і над усім, як і там, надворі, мов коники в траві, насінням тріскотять, і лущиння на поміст білим цвітом сиплется.

Під стіною на ослоні, поруч із Нюркою, прибраною й нафарбованою—„на повному фасоні“, сиділа... Давид аж очима кліпнув Ні, вона, Марія. У великій хустці картатій, видно, в сестриній, бо Давид ні разу її в такій не бачив, трохи бліда, й з глибоко заваленими очима. Вона штучно весело й жваво говорила з сестрою Лукією та з Пюркою, а очима все на двері. І знати—аж од дверей ніс на собі Давид її погляд, а це тільки вловив. І щось було в ньому, від чого парубок здвигнувся і швидко відвів очі.

На вільному ослоні з краю сів, а далі залізли: дядько Гордій, Півненко, ще мужики. Тихів біля Давида сів. В проході попід стіною до найкрайнього вікна, що близько столу, підійшов Гнида й сів на лугні. Заготив полу полушубка і з штанів дістав сонячника, став лущати. Книш сів на передньому ослоні, де вже весело гуторили лавушничкова Паша, Ганна Іванівна і ще дехто з обухівської інтелігенції. Тягнирядно стаяв із своїм костюмом, до стіни прахилившася,

неподалеку від Гниди, здоровенне, як не до стелі, одоробло. В двері ще чути було, валила молодь. Шумно, весело. Шустро понід руками шпиряла малеча, пролазила наперед і розташовувалася на підлозі, аж декого до самих віжок столу приперли.

Гнида був визвіривсь на них: „к чорту звідци!“ Були й кавулись які вже. Але ззаду голос твердий, дядьків Гордійів:

— Хай і дітя! Сидіть, хлопці!

З другої хати виніс Яким на руках, як скатертину білу, великий аркуш розгорнений і поклав на столі. Край один звис—видає на ньому червоно намальоване щось і написано. „Газета“—пролопотіло по товві. А серед малечі—рух, подались обличчями до столу.

— Що воно так?—питався якийсь.

— Хіба ти не бачиш!—другий, Петрик Мотузчин,—то ж сонце намальовано, що воно сходить. Це наші хлопці газету зробили.

Яким, урочистий сьогодні, гукнув на хористів. Вибирались із товпи, з коридорчика повалили хлопці, дівчата й шикувались, сплітались у вінок за столом. У двері знадвору ще валили.

До Тихона Давид прихилився і стиха сказав щось. Той рвачко повернувся, глянув по хаті через голови, знайшов. І довго дивився на неї. Щось саме говорила з молодцями й сміялась. І хоч він і бачив, що сміялась вона штучно, але ж сміялась, але ж прийшла... Стріліся поглядами, в очах її блиснула зненависть. Тихін одвів свої від неї і виустив додолу собі на чоботи. І вже по тому й чув усе й бачив, як крізь туман, мов то десь далеко, і шум, і голоси. Лише, як фаркнув хор дуже, а все навкруг рухнулось і завмерло, і Тихін підвівся. Очі на Якова саме впали. „От сволоч же така: і в лутки не встав і шапки не скинув!“ Потім, як стих уже хор, всі сіли, а щось говорив Яким. Знов кинувся од голосу, хапко кинутого кимсь спереду:

— Гнида Яків!—це поспішав Книш чергу захопити кандидатом своїм у президію.

Записав Яким. Але Гнида лише оком обвів збори і вже знав, що провалять, бо ж народу з його табору була тільки купка. Тому й зняв свою кандидатуру, мовляв:

— Не желаю, бо це зібрання якесь підозрительне!

Яким із виразом великого задоволення закреслив його прізвище. Навіть олівця був послинив—забув, що хемічний.

Назвали ще ймення: Чумак Гордій, Мотузка Давид, Кожушний. З хору хтось із молодих жіночих голосів:

— Ївга Сіренко!

Десь ззаду рух. Оглянулись обличчя з усміхом. На лутці Гнида видерився і Тягнирядно зареготавсь на всю хату. А ззаду з ослону, не підводячись і збентежено, Ївга сказала:

— Ну що ж це, не можна й між люди жінці поткнутися! Сміх якій!—а в хор комусь, бо не пізнала:—а вам стидно з старої жінки сміятися!

Виткнулась Зінька з-за дівчат і, трошки ачервоніла, тітці Ївзі сказала:

— Та я, от їй-право, без сміху!

— Іди, Ївго, тепер же равноправі! Уже чоловіки ж тепер і жінок не мають повного права бити!—щирив Гнида зуби. І хтось із жінок уговоряв: чого не посидиш, мовляв, яке й страшне. Але Ївга розсердилась.

— Іді, як ти розумна!

— Півненко Химка!—тоді гукнув хтось із мужиків,—не доки ж будемо справді возжатися!..

Ще когось назвали. Але то вже так, знали всі, що як трьох треба, то й пройдуть усі три перші, вся дійсність обухівська за це свідчила. Ні, на цей раз Чумак і Давид пройшли, Кожушного провалили, бо хотілось Химку багатом провести, а Христа з Зінькою в хоріві справжню агітацію передвиборчу провели.

Зайняли місця: Гордій посередині, Химка, соромлячись і рожева, пройшла під реготом Тягнирядна та Гниди й ніяково сіла й дуже рівно на стільці, не насміюючись глянути на людей. Гордій підбадьорив її: „чого ти“, мовляв, „сидиш, як та квочка на крапанках? Сміливіш треба!“ В Химки ще більший рум'янець.

Оголосив голова—Гордій—повістку денну: доповідь Мотузки Давида про міжнародній стан, читання стінної газети, і ще є газета з міста, то прочитають, дещо є цікаве й для них, обухівців. Далі оглянув пильно збори.

— Давайте покинемо лускати насіння, бо нічого й не буде чути.

Хто зам'явся, хто покинув лускати. Навіть Гнида Яків струснув із полушубка лущивня уважний—як же, мовляв, голови та не слухати,—а потім демонстративно ще одкинув запалу й витяг повну жменю, Тягниряднові подав, набрав собі й ще перевів із руки в руку, губами дмухаючи. Став знов лузати, тільки ще пильніш та завзятіше.

Гордій похмурився, а лише те сказав, що—звісно, хто не сознательний, хай луска. І курить треба покинути, а то й задушитися можна. Потім до Давида хитнув головою. Той підвіся, обвів очима захоплено обличчя молоді і в бородах, і біля столу дівчат. Став говорити.

Спершу трошки про хату-читальню; нащо вона, та що в ній робити. Далі зв'язано від цього й до огляду міжнароднього, як і внутрішнього стану країни перейшов. Говорив гарно, голосно, не швидко і вилітаючи в мову живі барвисті образи. Чужих слів уникав, а як траплялися які: „консерватори“, „бюджет“, кожне з'ясував. Найдовше зупинився був на відродженні Союзу; на зростові продукції—і в індустрії й у сільському господарстві. Наводив цифри, щоб порівняти з довіськовим рівнем та з 21 роком. Дуже великі числа, як мільйони, задля наочности перетворював на живі образи. От скажімо: хліба стільки-то мільйонів зібрани, це он скільки вагонів повнісіньких, це, як на душу поділити, он по скільки впаде...

Слухали уважні, навіть сонях по-малу-малу сами якось забували, що він є в кешені. І, хоч тьмяні, родились образи: якоїсь Англії, що ворожа до них, Америки—„золотого дна“, що капітал з неї (теж тьмяний образ) простягає пазурі на всю капіталістичну Європу. І все ж робилося аж спокійніш: не в ладу, значить, і вони, буржуї, живуть! А то ж зовсім було про війну балакали. Бадьоріш ставало: якщо то правда, що каже, справи добрі! І можна й вірити: от прод-податок же полегшав, де на кого й зовсім нема—пригадувалось. Очі, чим-далі довірливіш дивились на Давида, і вуха уважніше слухали. Думали: „а що ж, і дуже просто, може, й правда, що матерія скоро подешевшає, що переселенський фонд який є, що кредит відкрили для бідноти“.

Як закінчив Давид, посипались запитання. Знати по них було, яка цікавість у селян про життя, не лише їхнє, обухівське, а про життя ген там, на далеких гонах. Але ж який і туман та темрява. Хтось запитував, чи правда, що буцім-то Троцький утік в Англію. Ні, Троцький не втік і не думав втікати,—на Кавказі лікується. Питали: через що матерія така дорога, а хліб дешевий отакій? Як живуть робітники—може, бачив, як був по містах. Хтось снитав навіть незадоволено, що це за правила такі: присуджувати дівкам за байстрят? І інші, багато інших.

Давид на всі відповідав уважно. І, як уже було останнє, відчув трохи втому й винив води. Потім спустив очі на газету, що на столі лежала, й ще казав так:

— А тепер, коли ми глянули на життя ширше, на життя цілої країни й побачили, як росте вона та розвивається, наче з бруньки, в нове щасливе життя, давайте згадаймо, як ми живемо. Чи й ми так? Адже ми, наша Обухівка, одна з мільйонів отих клітинок, що з них складається республіка. А її життя мусить бути нашим життям, а наше—її.

Це перед ним на столі стінна газета, самими ними—хлопцями—й писана. В ній намагались одбити життя, яким воно є: гарне, погане, в ній пробують і думки подати, як зробити, щоб вийшло на краще.

В хаті всі притихли. Чути було ззаду голоси:

— Не вставай! Чого там не бачив! Вухами слухайте!

Дітвора біля столу—аж роти пороззявляли, зацікавлені. І навіть Гвида покинув лускати.

Найперше зачитав Давид „Як нам із землею бути?“—це коротенька спроба розв'язати найбільчіше питання обухівське—невпорядковане землекористування. Мужики пильно слухали: все в діло писане було: і земля правильно показана по клинах, і план хороший землевлаштування. Одним словом, чого б і краще, та... Тільки махали рукою: хіба ж у них цього можна добитись? Все ж пробували! Чи ще хунтів треба кому? Чи... Он уже Тихін добився ж землі, як-як не видно піде вже навкі на свою норму... Це все поміж себе стиха, не заважаючи читати Давидові. Далі було про ліси, про кооперацію...

Гнида, як тільки почув слово „кооператив“, аж кинувся й насто-роживсь. А говорилося не про його кооператив, а взагалі, за якийсь, що стоїть на майдані, а через улицу, навпроти, приватна крамниця з зеленими дверима. От уже Гнида з Губаренком зглянулись. Про оселедці вонючі писалось далі.

У хаті сміх: догадались. Гнида сплигнув, як ошпарений, з вікна.

— Це що таке за насмішка?! — і підступивсь до столу. Чумак лідвієсь.

— Яка ж це насмішка? Як у нашому кооперативі ніколи не було вонючих оселедців зроду, то чого ж і гарячитися? Це, може, десь було. Де правління, може, з лавушником—родичі або покумалися.

По хаті ще дужчий сміх—знати, куди Гордій стріляє: в Губаренка ж та Гнида й кумував оце в-осени. Спалахнули, як полум'ям, обличчя й кумів. Хотів Яків порвати газету, але Гордій заслонив і одвів його руку. Подавсь Тягнирядно. Тоді ж з ослону встав і підійшов ближче Кожушний Тихів, хмурний і рішучий, і Півненко біля стіни вже став, і ще дехто напоготові. А Давид глянув гостро на Гниду й сказав йому:

— Ти заспокойся, Гнидо! Це ще тільки вонючі оселедці. А я ось найду тобі ще краще щось та прочитаю, з „Голоса Праці“. Дай ось тільку стінку газету дочитаємо.

Ці слова на Якова, як холодний душ на голову: він притих одразу й одійшов до вікна.

— Ану, читай,—вже аж там опанував собою й таки вищеривсь хоч і невесело. Потім, як уже Давид читав далі за якихось дівчат, що до баби Упирки ходять виворожувати долю собі, та крадуть полотна в матерів—їй носять, а вечорами деколи, як Хома первака націде (це в Упирки наймит—приймак до дочки вдови Векли), ціле заведеніє одкривається; ще це прослухав Яків, а тоді підкивав брата Фильку й щось над вухо йому сказав. Той зараз і поліз у товні до дверей, а ззаду тоді голос хрипкуватий, як буває після кашлю, жіночий:

— Це безобразя! Я буду жалітися!—Нюрка бабуню свою одстоювала.

— А що неправда?—хтось.

— На тебе ще жалітися треба! Чортяка тебе з „Пальмири“ при-таскав сюди! Дівчат наших скушавш!

Закликав до порядку голова, бо ще не вся ж газета. Ще віршиє один був, була й байка—це хтось підслухав, як уночі через улицу обшарпана школа їхня з церквою балакала. Школа питала сумно: „Чого ти й ледача й з тебе користи людям ніякої, а пофарбована, а я дітой до ума доводю, а, бач, обшарпана яка“. Не знати потім, чи автор не зміг за церкву відповісти, чи сама церква закомпилла губу й не схотіла з обшарпаною сусідкою балакати, а тільки тим і закін-чилось: вийшов сторож дід Сохрон і бовкнув годину. Церква позіх-нула й стала дрімати. А школа ще довго з сумом дивилась на темні стріхи й думала: „де ж правда в світі“?..

І врешті заклик—„Пишіть усі в стінну газету“.

На цьому газета й скінчилася. По хаті загомоніли—ділилися вра-
жіннями, дітлахи аж на стіл дрались: якийсь малюнок побачили ці-
кавий. Петрик аж головою крутив—ой, мовляв, і намальовано ж фар-
бами великими, здорово намальовано! Потім поволі стихати стало в
хаті й стихло. Бо знов витяг Давид з кешені аркуш. Яків насторо-
жився, а Давид знов перш, ніж читати, коротенько сказав:

— Це ми своє життя бачили, обухівське: темне, глухе і до безкінця
погане. Але не скрізь же таке. Він зачитає ось, не вибираючи з газети,
про життя інших сіл, та й хай подивляться. Що це й не за горами ж.
От в с. Ковалівці, це як на город їхати, 40 верстов звідци, прова-
диться землеустрій, і переходять на многопілля. В якійсь Гарбузівці
школу одремонтували. В м. Сорочинцях комуна „Маяк“ пустила всі
три млини водяні на Пелі, що до того стояли. Ну, а це десь, правда,
й на їхню Обухівку схоже, п'яний голова сільради зайшов на деле-
гатські збори селянок і став крити матом усіх. Ще десь школа забез-
печена паливом на зиму й одремонтвана.

— А ось і в нас,—сказав Давид,—пишуть у газеті, щоб ко ми
тільки знали, а всі, хто читає, вся Україна.

Він почав читати.

— „Глухе село Обухівка, Щербанівського району...“—але й змовк
бо враз, мов хтось штовхнув із сіней, колихнувся від дверей натопи і
в хату влетів грізний Матюха. На ньому шапка кудлата була збита
на потилицю, пика червона: ось-ось, здавалося, репне на ній шкіра й
кров бризне й обляпає всіх. Геть з опаскою одхилились од нього й
давали дорогу. Віля першого ослону став і, забачивши, що в руках
Давида не „контр-революція“, а справжня друкована газета, мовчки
дививсь, хоч і грізне та з-під лоба. Вся постать говорила німо: „Ану-ну,
чим ви тут займаєтесь!“ Яків прихилився до нього й почав щось го-
ворити. І з ослону Книш глянув на нього й похитав головою. Мотузка
пождав, поки затихли всі, і знов почав:

— „Глухе село Обухівка, Щербанівського району. До заліз-
ниці двадцять п'ять верстов, до повітового міста—сімдесят. Колись
і в Обухівці шуміла революція: одібрали землі панські та в
куркулів усієї до трьох тисяч десятин. Та далеко земля, за 10
верстов. Не вхліборобиш на ній, та ще біднякові з шкапцюю.
Де ближче, ті ж куркулі захопили собі. Ще з весни на земле-
устрій зібрались були обухівці, і приговора частина села склала.
Та десь приговора того й вісти немає. Є в Обухівці артіль у
лапках, мошенством млина парового, що в КНС в оренді був,
себе захопили: це—голова сільради Матюха, що голова КНС
Гнида, лавушник Губаренко та куркуль Книш. Деруть з му-
жика хунти дорогого помолу (шість хунтів, тільки стогно, а
вови наживаються). А влада спить в Обухівці. Ва ні, то спить
сільрада з замкненими дверима з ранку до ночі. А голова її з

ранку до ночі п'є. не вихмеляється з компанією. Б'є пики мужикам, як справжній „держиморда“, а його підручним—на все права й воля. Доки ж це буде?

— Це й усе,—сказав Давид і поклав газету.

У хаті й досі тиша, і дихання затаїли сотні грудей. Матюха, мов остопів,—стояв, не рухався. Чи це йому сниться? Ворухнувся рукою—ворухнулась. Ні, він не спить. А то Давид щось говорить... І враз очунив Матюха, знов до обличчя хлинула кров, і він рвачко подався до столу й крикнув хрипло:

— А! так ти власть підривати! Хто тобі розрешав?!—і грізно насувався на Давида. Той схвилюваний, але твердо odmовив:

— Читати орган губвиконкому та губпаркому—на це дозволу від тебе, Матюхо, мені не питати!

Матюха смикнувся, але щось мов за заполи його схватило й не пустило вдарити в першу ж мить. І мить як пролетіла ця, одразу відчув, що за цю мить згубив себе: народ же, чують же, бачать. Треба вдарити, а не зведе руки: страшно. Тоді в гніві тріснув головою й кулаком грізно посварився:

— Ну ти ж гляди! Знай!—і швидко одвернувся, а на Гниду та на Тягнирядна теж гнівно—ходім!

Товпа захвилювалась і почала й собі вилитись у двері.

Найостанні вийшли Давид з товаришами.

XXIV

Хоч мужики й казали Давидові: „Ой, щось буде! Стережися, Давиде! бо хіба ж він не бачить, що як так, то й царетванню його край прийде?!“—але Давид із захопленням і радо дивився на мужичі обличчя, що на них в очі кризь забитість та заляканість і щось нове виступало, якась надія. Це ж на їх власних очі Матюха—грим та блискавка на Обухівці, ба на весь Щербанівський район колесь, що матері дітей замість вовком та ним лякають: „цить, он пресідатель іде!“—це ж він сьогодні на людях оторопілий стояв перед Давидом, а вдарити не посмів. І тоді на сході—пригадувалось. Ні, значить, і він то лише для них був цар і бог. Не наривався ні на кого, а, бач, наривався... І в газеті здорово пропечатано. Селяни кожен своїми очима дивився, як там написано: „Матюха п'є, гуляє“. І за млина парового й за Гниду. Це ж уся Україна читає. І власть вища знатиме.

Довго не розходились біля хати-читальні і потім ще купками стояли біля воріт допізна—там-там. Було сьогодні про що говорити. За землю знов тепер жвавіше, сміливіше, і хто навіть учора махав безнадійно рукою, тепер гарячівся.

— Та що ж, справді! Де ми живемо—на планді якійсь, чи в рес-публіці? Людн он бач, а ми що ж—не люди?!

Хтось скаже:

— А що ж ти раніш махав рукою?

— Нема що за раниш згадувати! І це не пізно!

... Уже сутеніло, як Давид із товаришами йшов до свого двору. Ще й на воротіх дядько Гордій застеріг:

— Глядиш ж, Давиде! Бо вони такі, що й нальот на хату зроблять.

І вже хай не виходе нікуди пізно. Як треба буде, до нього зайдуть. Бач, списки треба сьогодні переписати, бо на завтра ж у Щербанівку думає Давид. Теж занесуть із Тихоном. Де той Тихин? Його не було в гурті. А хтось сказав, що бачив—на той куток пішов кудись.

Погомоніли ще й за воротами трохи. Потім розійшлись.

Давидові чомусь так весело. Трохи й тривожно, але то пусте. Ну, що вони йому зроблять? На людей не займуть, а підслідити ввечері—теж чорта з два. За нальот згадав, що Чумак застерігав його, тільки всміхнувся. Ну, а й те подумав: біс їх знає: Тягнирядно і Яків, прада, хлопці—одірви та покинь. Тому, як ішов у хату, взяв вилка-тройчатка й поставив у кочергах. А під лавою сокира—хай тільки потянуться! Батько вже дома був, саме обротьку лагодив біля світла, а бачив, як Давид зайшов. Спитав стривожено:

— Нащо ти, сину, вила в кочерги ставиш?

Давид трохи зам'явся—не хотілось говорити, щоб старих не лякати. Врешті знайшовсь і зовсім мов весело сказав:

— А ви ж коня привели, будем цього вже з вилами стерегти.

Мати аж руки згорнула—як у благанні:

— Не доведи, господи! На цю вже як і трудно стягалися, а не дай бо та й цю заведуть, хоч живий в яму лягай.

Батько сказав хмуро:

— Треба запори поробити,—завтра до коваля сходить. А на цю ніч в яслах ляже.

Так і було: повечеряли, і старий, взявши сіряка, пішов спати.

Приходив Гордій Чумак із своїми списками. Тихона не було. Пробі, і на дім до нього заходив Гордій, та хата защеплена знадвору, і кілочок застромлено. Ще, знати, не приходив. Ну, а як тільки вернеться, повинен би сюди прийти.

Ні, не було Тихона; вже й пізно. Гордій посидів ще трохи, погомоніли з Давидом, а потім пішов. Та ще й знадвору постукав у вікно й сказав Давидові.

— Не сиди отак проти вікна!

Давид сів глибше в куток. Став олівця ножем підстругувати. В хаті вже поклялися спати. Прибігла з вулиці й Христя, рожева й весела. Розповідала із сміхом, яку цікаву пісню хлопці склали, у друге члено стінної газети треба вмістити. Потім одломилла шматочок хліба й вечеряла, борщу їй не хотілося. Трохи дивилась на Давида пильно, тоді задумалась. По павзі сказала стиха:

— Сьогодні Зінька така сумна була. Питала мене, чи правда, що ото балакають?

Парубок хвильний глянув на сестру.

— Що ж ти сказала їй?

Христя повела плечима.

— Сказала, що я не знаю.

Давид задумався. Може, в мислі стала перед ним постать дівчини з великими темними й сумними очима, як отоді в хаті в ту ніч, і за-п'якана. Може, у даліні десь, у давнині, зашелестіли жilta пахущі, буйно-зелені в тривожні м'ячні почі. І зараз на душі в нього так, як тоді—і сумно і радісно. Чує, як молода кров переливається... А в житті—вони. Брови в неї вже не суворі й не напружені, а трошки крайками спустилися, як стомлені крила. Дивиться в зоряне небо задумана, а Давид в її задумані очі...

Низько похилився на руку парубок. І—довго. Але от звів замарене обличчя. На Христю погляд упав ще замарений. Потім ув очі мов щось розцвіло. Він усміхнувся до сестри радісний і весело:

— Ех, Христе! Не знав ти нічого!

... Вже спали всі в хаті, і Христя. А Давид ще довго сидів кінець столу й щось швидко надхненно писав на аркуші великому.

XXV

Устав Давид рано, як і завжди, хоч і за північ ліг. Але в Щербанівку їхати не довелося: ход трохи був несправний, і пшениці треба було доточити, щоб у Щербанівку в заготконтору відвезти та гроші позичені на коня—30 карбованців—оддати Чумакові.

Цей день так і мінув: біля хода до обіду провозжалися, по обіді в клуні точили зерно.

А вранці другого дня вже серед двору стояв викочений ход з-під повітки, і на нього мішки складали.

З хати виїхала мати й гукнула снідати.

Сиділи вже круг столика посеред хати: затірка на снідання була. Як раптом двері одчинилися і в хату увійшов Тихін. Він був іще блідіший, як у неділю, і очі ще глибше позападали. Біля порога зняв шапку й не проходив далі. Вийняв із кешені якийсь аркуш і тоді вже підійшов і поклав на лаві. Довідався, що їде Давид у Щербанівку та й заніс оце.

Старий Мотузка сказав:

— Сідай до нас снідати, Тихоне!

Тихін подякував. Але ж і Давид глянув на нього щиро, із співчуттям і теж кликав. А Христя підвелась і з-під лави стілець витягла, поставила для нього, а з корзинки ложку для нього взяла. Тоді Тихін мовчки поклав шапку на лаві й сів до столика.

Іли якийсь час усі мовчки, не знаходили, про що балакати. Старий Мотузка був похвалився, що коня ж він купив на ярмарку. Тихін байдуже спитав, за скільки та яких літ. Сказав старий Мотузка. Але потім не знав уже більш нічого казати, хоч усі думали про одне. І мати перша, що думала, спитада:

— Може, в тебе, Тихоне, немає дома й хліба печеного? То дамо.
А завтра—хоч сходи, а хоч пошлю Христю та й учинемо.

Тихін сказав, що про хліб не знає він—чи є, чи нема. Знову мати
со павзі спитала:

— А те приходила ж?

— Ні,—сказав Тихін і поклав ложку,—не приходила, і сам ходив
до неї, то не показалась і на очі. І скриня ж іще тут.

Він говорив стиха й важко, мов не слова, а каміння вивертав. І
всі були притихли.

— Хто його знає. Як скрині не бере ще, може, ще й одумається!

Тихін похмурий і задуманий мовив тихо, наче сам собі:

— Е, вже ні! Не одумається! До Упирки вчашає, усе виворожує
пось. А там невдовзі злигається з кимсь...

Давид аж звів голову й ложку поклав. Цікаво йому, що то за
Упирка в них.

— Баба собі така, ніяк її трясця не вхватить!—знехотя сказав
батько,—знахурка. Вже не одну дівку та молодницю спортила. А було,
що й на той світ заганяла. Живе в дочки удови, Векли, на тім кутку
села. Самогонщиця Векла, Хома—біженець у неї за апаратчика, не то
пріймак, не то наймит. Та й живуть так: самогон та ворожіння. Мо-
рочать народ!

— Не кажи так, старий. То баба знающа,—сказала мати,—хіба як
і ми пішли до неї з Мокриною за коні тоді, хіба не вгадала? „І не
шукайте“, сказала, „не знайдете коней“. А вкрали—випало на картах—
проїжджі якісь, наче б цигани. Випав і недалекий один, хто видавав
ім. „І повели на схід сонця, туди й шукайте“—казала.

Ватько аж плюнув роздратовано й підвівся від столу.

— От іще дурна така, а й стара вже. „На схід сонця“,—перекри-
вив він жінку й ще сплюнув,—а найшли де Гордієвого коня? На схід
совця? Як у Ярьськах, це ж зовсім у другий бік. Та ти й те знай ще,
що в неї й притон отих самих конокрадів. Хома ж перший. А Кушні-
ренко, як був, і днював, і ночував же там. І ці ж, наші, туди вча-
щають. Ти от що, сину,—звернувся він до Тихона,—як до Упирки вже
вчашає, а тобі й на очі вже не показується, плюнь та й з голови ви-
кинь. Не варта вона, щоб за неї й думати. Та й... дітей же у вас
немає.

Тихін похилився головою.

— Я вже все передумав! Не думаю вже!

А надворі, як Давид виїздив із двору, йшов задуманий поруч із
ним, держачись за ручицю, казав:

— Справляйся ж там та вертайся, Давиде, будем за діло братися.
То ще берігся, було задля кого, чи хоч думає, що було. А тепер—
уб'ють, туди й дорога. А правди ми таки повинні добитися! Хоч не
собі, може, то людям!

Давид бадьорив:

— де й ми подіваємось, з людьми будемо! Бувай здоров!

... І ще в степу за селом все думав за Тихона, і скніло серце за нього. Потім поволи—день-же такий ясний та сонячний і повітря морозне терпкувате—проясніло і в думках. Веселіш уже думав про Тихона: „А, що там над собою крикати!“ Торкнув гніду веселенько віжками—підтюпачили. Дививсь на зелені лани, на сиву в дальні смугу лісу поза Пелом і спогади налінували... Завів тихо пісню давню, колишню партизанську.

А вертався пізно вже—у шелогах саме сонце зайшло. Наче ніде ж і не барився: у райвиконкомі знов не застав голови—поїхав кудись на торги, на пошті теж тільки листа до газети, до „Голос Праці“ здав заказним. Ото в заготконторі трохн. Ну, зате впорожні їхав—продав хліб.

— Ньо, гніда! Недалеко вже!—підтюпачили. І в'їхали в село, тільки світло посвітили.

Давид випряг коняку. В хаті чути гунав варстат. Поставив потім у конюшні її і їсти вже дав. А це прутом залізним переп'яв двері і загвинчував ключем, як раптом з городу з-за хати вибігла постать із сунінів і шмигнула повз вікон. На розі спинилась, видно, Давида побачила й підійшла до нього. Зінька це. Оддыхалась і сказала охвильовано й пошепки:

— Давиде, ой, щось лихе вони задумали!

Парубок подався до неї, а вона, хапаючись, розповідала:

— Ілько прибігав верхи, оце вже як смеркло. Матюха й вечеряти погннув, зараз же поїхав. Якова взяв із собою на хутір. Ілько лише й успів у сніх шепнути, що лихе щось. Начальник міліції приїхав, в Огиря зараз, а це послали сюди за Матюхою. І куркулів-хуторян в Огиря зборище було.

Давид занепокоївся. А Зінька змовкла, а потім з благанням:

— Давиде, ну втечи куди-небудь, хоч на оці дні! Хоч у наших, в економії, переховайся!

Давид думав.

Ні, ховатись чого ж йому? Цю ніч все одно нічого вони не встигнуть зробити. А вдень теж нічого не зроблять. А за той день побачить він. Як-як, то, може, і доведеться втекти з Обухівки. Не ховатись, а тепер у нього є в руках. Просто в місто, в газету чи до прокурора.

— Ой, коли б же то, Давиде, не пізно було!—стривожилась Зінька й дивилась на нього знизу, трохн закинувши голову. А очі проти зір блискучі.—Я так, Давиде, боюся. Ще й Матюха з неділі такий сердитий оце став, як вовк. Все думаю, боюся, а що, як прожене. Тоді ж я не знатиму, не прибіжу вже.

Потім задумані очі відвела, а не вронила. Бачить Давид, як у них дві зірки впали. Може, вгадав, може, ні. Але він прихилився до неї близько обличчям і говорив палко:

— Зінько, не треба отак! Все буде гарно! Він це згадав чомусь, як журавлі колись летіли, а в дворі вечорами австрійки полонені... Вона ж не забула? Співали, бувало, журавлиної. І дядя Стах... Пригадує ж вона, як, бувало, він гарно говорив, як збирались у них у хаті: про революцію, про майбутнє... Він у нього, в Давида, ніколи з думки не їде, де він? „Не буде пана! Отут у дворі наймити колишні сами жи-

— Ой, коли б же то, Давиде, не пізно було!

тнуть. І буде все ваше—земля, і худоба, і будівлі. І де оце дім, збудуйте ще доми і сад насадите більший...“ Коли він, Давид, і зараз думає про колектив, так жаль дяді Стаха, що його немає. І Катрі... Один тільки Ясь маленький від них...

Обов задумані.

— А ти, Зінько, будеш! І колись іще, як на фронті думав за життя, коли в уяві ставало воно нове й радісне, отам, в економічеських бур'янах, приходила ти, Зінько, з далекого минулого. З отих життів зелених, в оті буйні зоряні ночі. Ти ж не забула?

Очі в неї замарені, а не суворі й не тривожні вже. Близьчать проти вір. Тільки брови крайками вниз, як крила стомлені. Давид довго

дивився в її очі: все ближче, ближче...—і раптом дихання затаїв, здригнувся і впав в її очі...

А за хвилинку вже від воріт щось стига кинула Зінька, він по розчув. Але щось таке радісне! І побігла на городи в ніч. Давид стояв і вслід їй не одірветься. І як уже стихло, а не хотілось у хату йти. Ніч така ж зоряна й прозора. Хотілось, як колись у ночі оті, як житами брів, розкинути широко руки й йти кудись, і співати всіма грудьми пісню бунтарську... Щоб аж ніч слухала, щоб аж слухали зорі.

XXVI

Ілько не знав нічого. Відчував, що задумали щось лихе, що вої були стурбовані. Хіба ще коли був отакій і Данило розпатланий і стривожений, як вибіг сам надвір до Ілька та послав в Обухівку за Матюхою? Але що їх отак збентежило, не знав. Листа запечатаного побоявся тоді ж розкрити, бо помітять, а зараз аж жалкував: щось непевне задумали.

Одкнившись тулубом назад на коневі, щоб не так трусило без сідла на рисі, він увесь час сторожко прислухався назад. Але тільки й чути було—фиркав кінь іззаду й гуркотіла по накоченій дорозі Матюшина нова бричґа.

Ні слова ще од самої Обухівки Ілько не вловив—в бричці мовчали обидва, і, як оглядався, бачив дві цяточки блискучі цигарок у темряві.

В Рокитному, як в'їхали в глибоку балку, трохи затих гуркіт коліс—стишилися. І вперш Матюха щось нерозборливо спитав чи казав Гниді. Той відповів:

— Да, пменно!

Ілько нап'яв поводи й ще дужче одкинувся на коневі й вухо чуйніш насторожив. Знов говорив Матюха:

— Що казав же—не воловодься з ним! Так ні, якісь плани дурацькі задумав! А тепер, може, такого вже накоїв... Дурно Льонька не тривожився б! Може таке...—і далі не чув Ілько, бо знов чути—стьобнули батоґом і ззаду загуркотіли колеса, хоч і було ще під гору. Торкнув парубок свого коня ногами й догадався: про Давида мова йшла.

До хутора вже більш не стишувались. Аж деколи Ілько вскач мав пускати свого коня, коли ззаду Матюшин вороний наїдав. Од вербичок в дороги на толоку з'їхали. Із темряви виступили чорні плями будівель: велика хата в садку з освітленими вікнами, дві рублені комори, довжелезна повітка й загони. Загавкали люто собаки й кинулись до воріт.

Тільки з брички сплигнув Матюха й кинув віжки наймитові.

— Не випрягай же, до ясел постав!—і пішли з Яковом у хату.

В кухні поралась наймичка біля печі. Огириха з невісткою за столом вареники ліпили—чепурними біленькими трикутничками розкладали на ситі. Щось гомоніли з рижим міліціонером, що сидів у шинелі на лаві од столу.

Матюха поздоровкався за руку в обома жінками й хитнув на одхилі двері в Удальню. мовляв—там? Огириха сказала, що там усі й що ждуть уже.

Як роздягавсь і вішав кожуха на вішалці біля дверей у світлицю, чув у нещільно причинені двері—брязкали остроги Льончині, а Огир старій важко й по агом, мов волами їхав, говорив:

— Через оте ж і занепадає релігія. Куди вже хоч і наш о. Євлам-пій годяться? Старій уже. А тепер не те життя. Треба щоб і в політці добре розбирався, бо на самих заповідях не заїдеш далеко. А й ма ж іще хороші! Коли вже ми, хазяїни та пуд той боїмось одірвати, що ж кенесе вже годі. Ми повинні всім приклад подавати. А вже ж дром хто схоче—це ж і не сам він привіде, а ще ж і півчі, душ, ма-буть, на двадцять.

Матюха згадав, що на неділю в Обухівку автокефального попа за-грозали. Аж похмурився:

„Тут щі напасті ніяк не здихавшся, а вони про попів звайшли час“—думав хмуру й витяг з полушубка наган і поклав у кешеню.

Зайшли в світлицю. Їх там уже ждали всі. Данило аж із стульця схватився зраділий. Він був розгублений, і завжди чепурно причесана „полька“ була розтріпана. Круг столу сиділо кілька хуторян. По хаті ходив схвильовано, заклавши руки в кешені червоного галіфе, начміліції—дзенькав острогами. А Тягнирядно тупо дивився під ноги йому й думав: „хароші сапоги в Льонки—шаврові“. І думав, як і в нього колись були отакі, це як у банді Христового був. А це ж у допрі більше двох років—опустився зовсім. Треба поправляти діла.

Матюха перший підійшов до начміліції й пошепки та стривожено гвтав:

— Ну, що там таке, Льонько?

Той глянув на нього й кліпнув білявими віями.

— Да, брат!.. ось узнавш!

Кивнув погляд на Огиренка, на старого Огиря й на хуторян. Хазяїн догадався й підвівся важко з стульця й чоловікам хитнув головою.

— Не будемо заважати молодям. Ходімо в ту хату, люди добрі, ще побалакаємо.

Всі мовчки вийшли—залишились тільки молоді. Як зачинились двері—знов Матюха перший нетерплячий і збентежений:

— Ну, та що ж у вас там скоїлось таке?

Сахновський підійшов тоді до столу, помадав у френчеві, витяг шапірець якійсь і сказав:

— А те скоїлось, що один дурило з тюрми написав, а другий ли-та не знищив. От і понюхайте тепер, чим всо пахне!

Матюха й Гнида оторопіли й, не кліпаючи очима, дивились на начміліції. Огиренко похмуривсь і зчервонів, не звати чи ображений, и винуватий. Підійшов Тягнирядно важко до столу. Сахновський глянувся на двері й розповідав:

— На пошті сьогодні листа перехватив—казаний в „Голос Праці“. Писа... ну, багато там усячини писе, а наприкінці про коноградство, про фінагента...

Хто аблід. Всі загалі дихання. А начміліці помовчав трохи й говорив далі:

— „Прокуратура, зверни свою увагу. А ми й матеріалець деякий припасли: лист одного конокрада з допору до своїх товаришів“. Оце й усе! Хватить вам?—грізно обвів він очима,—ні, друзя! Якщо так ми будемо й надалі вухами ляцати, то не зчумось, як нао усіх к чергу перешльопують! Чи думаєш,—повернувся він до Матюхи,—подивляться на тебе, що ти партійний? Ще гірш тобі буде! А ти з ним возжаєшся!

— Та це ж оце трепло!—на Якова він гнівно глянув,—все плани у нього не висіли. Із-за якогось гада, та хочеш всіх в тюрму запровадити!—Потім на Данюшу виркнув аж червоними баньками,—і, дурак ти! Ще зараз тоді казав за оцей лист. Як ти голови своєї в чорта не загубиш?!

Данюша червоний і спізнаний витерся хусточкою й повів розгублено плечима.

— Ну, хто-зна як воно вишло!

Та він і зараз ніяк до розуму не добере—хто б таки його міг? Знає напевно, що дома десь витрусив. Бо ввечері приходила Кушніренкова жінка й принесла його. Данюша в піджак поклав. Вдень же нікуди не виходив з двору, а кинувся на другий ранок, саме мати їхати зібралася в Обухівку, передати Матюсі хотів—лап,—немає. Думав, Ілько, може, знайшов. Казав тому, обіщав, як знайде та не скурять—проби розписка якась,—карбованець дасть.

— Дурак!—„карбованець дам“! Та він реготався з тебе. Думаєш, він дуже в тебе благонадійний? Подай сюди Ілька!

Огпренко вийшов за Ільком, але в хаті його не було, послав найничку надвір за ним, щоб а раз-же, „на носках“, був.

За тим стали радитись. Що лист у Мотузки, це,—„хварт“—як казав Матюха. І що його треба вирвати у нього—це теж „хварт“. Потому, що хоч і ліквідувати його самого, а лист, чорт його знає, може, й не в нього вже, може, комуось і передав—мало хіба їх: Тихін. Яків...—як білємо на оці. Чули ж, може й Данюша й Сахговський, що в них у неділю було. І досі ще Матюха не отямився. На всю губерню острамили, партком уже знає, мабуть. Ніяк не можна й дня довше ждати. З Яковом вони балакали—надумали, як це зробити, щоб і їх збавитися та разом і себе „ребілітрувати“. А тільки Лгонці доведеться поработати.

Ілько зайшов.

— Кликати мене?—спитав і стояв без шапки, а ще в юці драпів біля порога, підозріло й трохи стурбовано дивлячись на них. І не в Данюша чогось спитав це, а немов чув,—на Матюху грузного дивиться.

Той підвівся і, мов зовсім спокійно, мовчки пройшовся по хаті побіля Ілька. Начміліці сказав суверо до наймита:

— А підійди ближче!

Ілько полався нерішуче до столу й знов став.

— Ти батрак? В спілці „Всеробземліс“ состоїш?—спитав, аби що спитати начміліці, потім сприснув очима з нього на Матюху, що саме за спиною в Ілька спився, та—морг!—Тільки хотів парубок щось одмовити, як Матюшина важка долоня з усього розмаху у висок його—трах! Аж поточився сердега й з хлипом схватився за висок. І поки не стямився, Матюха тоді швидко до нього обличчям до самого обличчя й швидко спитав:

— Де листа дів? Не бреш, я знаю!

Ілько ввесь похолонув, тільки й горіло лице. А в голові, як блискавка—„як він узнав?“ І хоч був опарашений несподіваним ударом, але відчув,—не можна, ні за що не можна казати!—Так і одмовив:

— Який лист? Я й не бачив ніякого листа.

— Ах, ти ж байстрюк! Не бачив?—Матюха вп'явся поглядом в Ількові засльовені очі,—а Давидові хто дав? Сам мені показував.

Ілько здивований здвигнув плечима: ніякого Давида він і не бачив зроду й не знає.

Матюха думав—коли це Ілько був в Обухівці за оці тижні. Згадав—тоді ж перед тою неділю привозив Огириху. І сказав навмання, хоч певним голосом:

— А як приїздив отоді, привозив матір? Думаєш не знаю? Ви ж бачились тоді з ним?

Ілько вже сміливіш:

— Та я його зроду не бачив. А тоді, як приїздив—хай і люди скажуть. Я просто з двору й додому поїхав.—Це як сказав, подумав: „бреше, не знає! Ну, чорта з два!“

Між тим, Матюха ввесь спалахнув.

— Та вже ж і не святий дух йому звістив. Ти, видно, хлопча, ні в кого це в руках не був, та й маніжися. У мене ти заговорив. Де лист?—знов присікався до наймита й ударив в обличчя. Хлопець зігнувся, але мовчав. І як пішла вже кров носом, мовчки втирав зашкарбулою долонею й не дивився вже ні на кого, а додолу.

Матюха сатанів. Скривавлене обличчя хлопцеве й з очей страх будили в ньому гостре чуття звірничої ярости й хмільної насолоди. Од того завшеного обличчя, од відчуття своєї необмеженої сили й влади над ним піздрі роздувалися в нього й, здавалося, ловили пожадно пах теплої крові. Потім він на Тягнирядна хитнув головою. Той підійшов до Ілька—здоровенний проти нього, як вил.

— Бери його!

Матюха за цим словом витяг з кешені пагана й рушив до дверей.

— Та хоч на ці двері, а то люди ж там,—сказав неспокійно Огиренко. Матюха матюкнувся, але вернувся і пішов за Давидом у другу

— На пошті сьогодні листа перехватив—казаний в „Голос Праці“. Писа... ну, багато там усячини писе, а наприкінці про коноградство, про фінагента...

Хто аблід. Всі загалі дихання. А начміліці помовчав трохи й говорив далі:

— „Прокуратура, зверни свою увагу. А ми й матеріалець деякий припасли: лист одного конокрада з допору до своїх товаришів“. Оце й усе! Хватить вам?— грізно обвів він очима,—ні, друзя! Якщо так ми будемо й надалі вухами ляцати, то не зчумось, як нао усіх к чергу перешльопують! Чи думаєш,—повернувся він до Матюхи,—подивляється на тебе, що ти партійний? Ще гірш тобі буде! А ти з ним возжаєшся!

— Та це ж оце трепло!—на Якова він гнівно глянув,—все плани у нього не висіли. Із-за якогось гада, та хочеш всіх в тюрму запровадити!—Потім на Данюшу виркнув аж червоними баньками,—і, дурак ти! Ще зараз тоді казав за оцей лист. Як ти голови своєї в чорта не загубиш?!

Данюша червоний і спізнаний витерся хусточкою й повів розгублено плечима.

— Ну, хто-зна як воно вишло!

Та він і зараз ніяк до розуму не добере—хто б таки його міг? Знає напевно, що дома десь витрусив. Бо ввечері приходила Кушніренкова жінка й принесла його. Данюша в піджак поклав. Вдень же нікуди не виходив з двору, а кинувся на другий ранок, саме мати їхати зібралася в Обухівку, передати Матюсі хотів—лап,—немає. Думав, Ілько, може, знайшов. Казав тому, обіщав, як знайде та не скурять—проби розписка якась,—карбованець дасть.

— Дурак!—„карбованець дам“! Та він реготався з тебе. Думаєш, він дуже в тебе благонадійний? Подай сюди Ілька!

Огпренко вийшов за Ільком, але в хаті його не було, послав найничку надвір за ним, щоб а раз-же, „на носках“, був.

За тим стали радитись. Що лист у Мотузки, це,—„хварт“—як казав Матюха. І що його треба вирвати у нього—це теж „хварт“. Потому, що хоч і ліквідувати його самого, а лист, чорт його знає, може, й не в нього вже, може, комуось і передав—мало хіба їх: Тихін. Яків...—як білємо на оці. Чули ж, може й Данюша й Сахговський, що в них у неділю було. І досі ще Матюха не отямився. На всю губерню острамили, партком уже знає, мабуть. Ніяк не можна й дня довше ждати. З Яковом вони балакали—надумали, як це зробити, щоб і їх збавитися та разом і себе „ребілітрувати“. А тільки Лгонці доведеться поработати.

Ілько зайшов.

— Кликати мене?—спитав і стояв без шапки, а ще в юці драпів біля порога, підозріло й трохи стурбовано дивлячись на них. І не в Данюша чогось спитав це, а немов чув,—на Матюху грузного дивиться.

Той підвівся і, мов зовсім спокійно, мовчки пройшовся по хаті побіля Ілька. Начміліці сказав суверо до наймита:

— А підійди ближче!

Ілько полався нерішуче до столу й знов став.

— Ти батрак? В спілці „Всеробземліс“ состоїш?—спитав, аби що спитати начміліці, потім сприснув очима з нього на Матюху, що саме за спиною в Ілька спився, та—морг!—Тільки хотів парубок щось одмовити, як Матюшина важка долоня з усього розмаху у висок його—трах! Аж поточився сердега й з хлипом схватився за висок. І поки не стямився, Матюха тоді швидко до нього обличчям до самого обличчя й швидко спитав:

— Де листа дів? Не бреш, я знаю!

Ілько ввесь похолонув, тільки й горіло лице. А в голові, як блискавка—„як він узнав?“ І хоч був опарашений несподіваним ударом, але відчув,—не можна, ні за що не можна казати!—Так і одмовив:

— Який лист? Я й не бачив ніякого листа.

— Ах, ти ж байстрюк! Не бачив?—Матюха вп'явся поглядом в Ількові засльовені очі,—а Давидові хто дав? Сам мені показував.

Ілько здивований здвигнув плечима: ніякого Давида він і не бачив зроду й не знає.

Матюха думав—коли це Ілько був в Обухівці за оці тижні. Згадав—тоді ж перед тою неділю привозив Огириху. І сказав навмання, хоч певним голосом:

— А як приїздив отоді, привозив матір? Думаєш не знаю? Ви ж бачились тоді з ним?

Ілько вже смілівіш:

— Та я його зроду не бачив. А тоді, як приїздив—хай і люди скажуть. Я просто з двору й додому поїхав.—Це як сказав, подумав: „бреше, не знає! Ну, чорта з два!“

Між тим, Матюха ввесь спалахнув.

— Та вже ж і не святий дух йому звістив. Ти, видно, хлопче, ні в кого це в руках не був, та й маніжися. У мене ти заговорив. Де лист?—знов присікався до наймита й ударив в обличчя. Хлопець зітхав, але мовчав. І як пішла вже кров носом, мовчки втирав зашкарболою долонею й не дивився вже ні на кого, а додолу.

Матюха сатанів. Скривавлене обличчя хлопцеве й з очей страх будили в ньому гостре чуття звірничої ярости й хмільної насолоди. Од того завшеного обличчя, од відчуття своєї необмеженої сили й влади над ним піздрі роздувалися в нього й, здавалося, ловили пожадно пах теплої крові. Потім він на Тягнирядна хитнув головою. Той підійшов до Ілька—здоровенний проти нього, як вил.

— Бери його!

Матюха за цим словом витяг з кешені пагана й рушив до дверей.

— Та хоч на ці двері, а то люди ж там,—сказав неспокійно Огиренко. Матюха матюкнувся, але вернувся і пішов за Давидом у другу

світлицю. Тягнирядно за руку вів Ілька, з світлиці через парадні двері Огіренко виступив на ганок в сад.

Ніч горяна. В лице в саду ввійнуло пахом зжовклого листя й шурпало листя під ногами, як вели. Ілько ступав—аж йому дивно—так легко по листі тому: м'язи напружені й здавалося мимоволі—хотів опинатись, а вони пружко згинали ноги й увесь напружений. Був у руді Тягнирядновій своєю ворухнув, здавив до болю, як у лещатах, той. І тільки хмуру муркнув:

— Ну, ну, я тебе!

І ззаду Матюха:

— Де тут є яма? Або на ріллю веди!

Тягнирядно сказав:

— Та ось за загонами є пильщицька яма.

Вже вели через двір побіля загонів. У загоні саме воли заборжались—це старий підручний—отих, що з ярмарку пригнали, б'є. І пригадалося Ількові одразу, як ще сьогодні гній возив ними на ниву. І гній—хіба тоді так пахнув, як зараз із загонів? А од клуні з ожерев'я медяно пахла свіжа житня солома. Як стерні коліє у давнині, як ще пастушком... І біля машини в це літо пахло отак—носив солому. По якійсь асоціації згадалося—тоді ж під повіткою, як терли прядиво, як же він Зіньці й наказував, щоб нікому ні словечка. Немов передчував тоді, казав і це ж! „узнають—уб'ють“. Аж було боляче на Зіньку чи на кого—і сам не знав. І раптом кинувся—мов думка в середині, як вибухом, шаронула.—Та невже ж уб'ють?

— Ну, ну!—Тягнирядно скрутив руку, аж хрупнула в плечі, і хлопець, зціпивши зуби, глухо застогнав. Ззаду й Матюха ще підбіг і на ході чоботом ударив—аж хлопець як не впав.

Біля пильщицької ями спинилися. Тягнирядно схрестив Ількові руки за спиною й цупко держав їх, заломлюючи до потилиці хлопцеві. Хрупнуло в плечі з невимовним болем, і груди болем шарпнуло, мов розривало їх. Увесь зігнувся, витягнувши ший, обличчям до самих колін. А Матюха в пику ногою.

— Чого ти гнешся? Стань як полагатється!

Тягнирядно смикнув схрещені й заломлені руки донизу. Ілько, аж хляпнувши, з болем, виправився.

— От що, ти...—почав Матюха важко,—тільки ти мені не скажеш по правді про отой лист, так і знай: до ранку загребемо отут у ямі, як собаку! Уже й копиця з'їзд буде стояти назавтра на оцім місці. Так що смотри мені! Де ти дів листа?

У руді в Матюхи хрупнув наган—то курок зведено. В Ілька в голові раптом, як та метелиця, закрутились, завихрились думи, спогади. Мов хто життя його, як на простому папері малюнок фарбами, порвав, пошматував на дрібнісінькі клаптики, змішав і кинув на вітрі. Закрутились, заметелились клаптики—уривки спогадів, тьмяних облич, зустрічей і надій. Ще не впали додолу—крутились, як Матюха знов

ударив у лице, потім іще. Захлинаючись кров'ю, Ілько застогнав і до Матюхи:

— Та, дядьку, товариш голово, за що-ж ви мене б'єте? Я ж не знаю нічого!

Матюха довго й пильно дивився йому в обличчя, а потім одійшов на крок.

— У! гад—вирвалося у нього. Чути було, як тихо спустив курок і почав витирати скривавлену руку об штани.

— Ну, щастя твоє, що ти не знаєш! І намотай собі—знайдеш лясток який, не твч свою морду, а хазяїнам оддай! Княнь його, Оверку, к чоргу! Та виийся ти, сопляк, щоб ні гу-гу вікому! Чув?

На тім Матюха з Тягнирядном і покинули Ілька.

А як зайшли в хату, Сахновський скривив до Матюхи обличчя, ссавав невадоволено:

— Ти знов, Кирюшо, дурницю, мабуть, якусь опоров?

Матюха образився.

— Ніякої дурниці! А допитати треба! Чи як по-твойому?

Він поділився наслідками свого допиту з товаришами. Нічого проби не знав Ілько. Ну, а що ляєт у Давида, про це не може бути й мови—яспо. Огже, до діла тепер. Що з ним робити і як? Гаяти й часинки не можна.

Почали над цим міркувати.

Була зайшла Огириха—вечеряти несла. Але зять так потурив її, що аж на порозі спіткнулася: не до вечері їм тепер!

Морщили лоби й говорили багацько й гаряче. План ухвалили, врешті, Матюшин та Гниднй. План білими нитками шитий, але—хай. Хто там доскіпатася буде. Тут аби як здихатися, то здихатися, а там уже й Льовці робота буде. Ті два не дуже небезпечні. Ну, а Мотузці шлях хіба до шельгів, а далі йому шляху немає. І це небарно. За цю ніч не вспіють—за он ту обов'язково треба. Не доки ж його.

— Да, волинити нема чого,—погодився й начміліці,—а на цей час треба зорко за ним стежити, щоб часом не вшився. І день і ніч ока з нього не спускати. А то—ми й зараз оце сидимо, а він уже, може, й подався куди.

Матюха од самого цього припущення схватився з стульця стурбований і зараз-же почав одягатися. І Яків. З ними й Тягнирядно їхатиме. Почав одягатися і начміліці.

Огиренко Ілька погукав надворі, але він не відзивався. Так і довелось самому та з ризиком міліціонером запрягати коні Льовчині. І сам Матюха свого загнавадв і сіли втрюх у бричку.

Що був гукнув щось Сахновський од порога,—не розчув Матюха й уже не перепитав. Смикнув за віжки—аж вроний хрпнув і об дугу головою вдарився.

А тоді шарпонував з усіх чотирьох і потаскав у розчянені ворота, в чорну ніч.

Марія все ще й досі жила в сестри Лукії.

Після тої ночі про Тихона не могла згадувати, щоб не здвигну- тися од образи та від зненависти до нього. І тоді ще в неділю, як поверталася з сестрою та з Нюркою додому, а Тихін догнав—лише сверкнула на нього гнівно очима, а й словом до нього не обізвалася. І в хаті-читальні годі-ж—знає одна хіба вона та Лукія, який то сміх був у неї та веселість. Бо ніхто ж не бачив тих смяків у неї на спині, на грудях. І тільки Лукія бачила потім, як прийшли вже до- дому—упала на під ниць Марія й ридала, як ще ніколя, мабуть. До самого вечора. І світла не світили в той вечір.

Лукія тішила сестру. Говорала, що життя їхнє ще наладиться, що кого чоловіки не били замолodu?—і проганяли, а потім одійде, ску- чить—сам ще й просити прийде.

Марія аж застогнала годі.

— А, Лукіє! Не того я...

Було поночі в хаті й не бачила Лукія обличчя сестриногo, як те звела його од подушки. По голосу чула лише всю ту журбу, й одчай Маріїн, і по голосу знала, що очі заплакані й скорботні в неї. Казала годі, ламаючи руки:

— Лукіє, ти зрозумій—прийшли вдвох, мов нічого не сталося. Був і глянув та враз і одвів очі. І потім, як говорив він з-за столу, очей же не зводила з нього, а він хоч би раз глянув. Для кого ж я пішла? Для кого смяки забула й сміялась?

Лукія зрозуміла її, аж чомусь зраділа немов.

— Ай, яка ж бо ти дуренька, Маріє,—хаскаво журила й глядила рукою по голові,—чого ж ти раніш не сказала мені, не призналася одразу? І не плакала б оце ти! Хіба ж я не бачила, який Давид був отоді, хіба не знаю, чого такий був? Що прийшли разом з Тихоном— ну, що ж тут таке? Не тільки жінки хитрі, а хитрими й чоловіки бу- вають. Ось поназдивнився—все буде гаразд!

Вона довго ще говорила з сестрою, тіщила її, розповідала випад- ки, подібні до цього, що вона знала їх. І навіть за злого щось не- біжчика замолodu розповіла. А за Давида—правда: куди Тихонові до нього. Та, може, й умре швидко. А чи й ні—і так Давид візьме. Але ж треба часу виждати. Бо все ж таки—товариші вони з Тихоном і за одним ділом ідуть, так зараз одверто не рішиться. Можна буде покн- що й тихенько собі любитися. Чи до них прийде коли увечері...

По павзі задумана казала ще Лукія:

— Хто його знає. І Тихін—дивитися на нього, то хіба до весни до- тягне. Хата ж нова—удвох же мазали, і господарство сповна. Якби вмер, прости господи, краще б було. Ну, а хто-ж його знає?

Того ж вечора були з Марією з баби Упирки. На картах випало:— „ранньою дорогою—радість. Думає за неї тrefовий якийсь та є в

нього ворог—чорвовий король. Зле думав і от—труна випала“. На ко-
роля чорвового кинула баба Упирка—„хороба. Ну, а нічого одужав.
Кацьонний дом, вроді тюрма чи що б то, ранньою дорогою випав.
Яквись обман“.

Марія жадно, не зводячи очей, дивилась в сухе, поморщене облич-
чя столітньої баби, на її запалий беззубий рот—як вона шамкаючи
випускала слова. І кожне слово, як птах, жінці об серце крилами чир-
кав. Ще згадувалося мимоволі, як отоді колісь Лукії ще під війну
германську ворожила Упирка і вгадала ж, що вбито її чоловіка. І ще
кому не ворожила—все вгадувала. От за коні—розповідають же, що
вгадала: буцім-то одну знайдуть у ярмарку на захід сонця, а тих,
хоч шукають нехай, хоч не шукають—на картах випало: пропали.
Тому й жадно ловила молодиця кожне слово, і кожне слово було та-
ке віще й значне. І все—мов у душі побувала в Марії—вгадала.

Думала: „тюрма“? Може, в Давидом що-небудь зроблять. Аж блід-
ла, що заливало лице кров'ю.

А над ухо Векла, дочка бабина, вдова, колишня красуня й „ску-
сителька“, як казали за неї обухівські жінки, а зараз—самогонщиця,
шенюгла молодвиці:

— І дурна будеш, як з ним ти не зійдешся! Давид гарний же який
і... од цього одразу дитина буде—сміялась і говорила їй стиха соро-
ницькі слова, аж Марія зчервоніла,—я бачу! мені ти повір!..

І говорила ще—а! що їй говорити. Житиме раз, і молодість—не
вспіє оглянутись, як уже свиня в волоссі, як ось і в неї.

Ех, що якби їй це, Веклі, таке щастя траплялося, як вона моло-
дою була! Не поливилася б! Стоїть на дорозі—зійди! а ні—турнула б.

З хатини од апарата Хома, приймак Веклїн—біженець, а мужики
чогось „Гришкою Распутїним“ звуть—теж, знати, до карт прислу-
гається.

— Од такого всього жди! Тюрма не дурно випадає—на картах дур-
но не випаде. Ну, що ж—Марію тоді замїж оддамо за трєфового. Ох,
і погуляємо ж!

Марії хвильно й чорвона. А од комода перед люстром і Нюрка ще
загнєвається на вечір та вихвалєється:

— Ну, не я буду, щоб не закрутила йому голови. Хїба вже не
знаю...—і завєла пісню, мабуть, ще з „Пальмири“ привезену...

... Була й на другий день Марія в баби Упирки. І вчора ввечері
допїзна. Коли то Яків з Тягнирядном прийшли, а й ще ж сидїла. Як
додому вернулає, Лукія вже спати поклалася.

А сьогодні це прєяла Марія залумана й стривожена. І все їй чо-
мусь рвалася нїтка. З Лукією майже зовсїм не балакали. Та пробу-
вала, але сестра відповідала їй в неохоту й іноді невпопад. Про
вечір учорашній не розповідала зовсїм. Тїльки все думала щось над
гребенем та все кінця шукала в шпильці.

Так уже надвечір Лукіяна дівка Ониська прийшла з крамниці—не було гаю на вечір, то ходила. Розповідала, що людей багацько в кооперативі. Казав Яків, що матерія подорожчас. Набрив їхній Філька й той другий, жоватий, на костюми собі, найдорожчого. І Векла набрала й собі й Нюрці. Був і Давид з Тихоном з людьми там. Казав—брехня, не подорожчас. Та як зрізалось, було, з Гнидою. І Тихін потім устряв, а Яків на нього: „Чия б гарчала, а вже б твоя мовчала. Під суд тебе треба—жінку он як свою збив! Поневіряться в чужій хаті. А ти, як той барон—другу вже, мабуть, шукаєш. Безневинно понав жінку. Хай он і Давид скаже. Що якийсь дурень защеппув“,—казав, що просила ніби Марія і його, Якова, щоб звести з чоловіком.

Та він радив у суд жалобу подавати, а не миритися.

— А що ж Тихін?—аж затаїла дихання Марія.

— Мовчав Тихін.

І згадалось чомусь ізнов Марії, як вчора—вночі—збігав Яків кудись і приніс... І може ж отаке трапитись, мов навмисне: колись ще дівкою, саме як з Тихоном зустрілися, було в неї на кохточці святеев'ї стак, на сірому полі квіточки рожеві з зелененькими листочками...

Лукія перша по довгій мовчанці сказала:

— Та й правда—доки ж його? Треба скравню забрати, а тоді вже чи в суд, чи куди.

Марія старанно тягла нитку з мячки. Вже сутеніло в хаті. Й сказала вона, не боючись, що на обличчя глянуть, а все ж чомусь хвилью:

— То все дурио! І що ми ото балакали з тобою Лукіє... Тихона я не покину! Сьогодні піду!

Ті дві аж оторопіли. Але ні одна чомусь нічого не знайшла сказати. Тільки вже згодом Лукія задумано мовила:

— Воно й Тихін чоловік нічого. Прожила ж два роки. Й на картах же випало, що хоч і хорий, а видужа.

Тоді ж Марія встала з-за прядки й почала додому збиратись. Але пішла пізніш, як саме нікого в хаті вже не було: Лукія до корови пішла, а Ониська за топлявом.

Напнула сестрину Марія хустку велику картату, у сініх в кошелі взяла свій клуночок захищений, невеличкий, під хустку й схвильована виїшла. І Лукія в загін забула гукнути, що йде вона. Та та сама вже вгледіла й спитала, куди вона?

— А йду ж!—і не оглянулась, і ні слова більш не сказала.

Пішла глухими вулицями низом поза левадами—щоб хоч люди не бачили та не осміяли: іде побита, не клькана до чоловіка. Проти свого двору звернула з улички й через леваду зійшла на свій город. Побачила—топилось у хаті. Аж синилась була й не знала, що ж їй робити: це хтось із чужих є. Але, повагавшись, рушила неспішно до хати.

В хаті світилося вже й видно в передпиччє вікно—огонь в печі палахкотів. З людей нікого не видно, і голосів не чути.

Спечні двері стояли одчинені.

Марія нечутно, як тіль, по під стіною прокралася й шмигнула в снів. А серце їй так заколотилося, аж рукою груди стиснула й мить не звала, що ж їй тепер. Мить така тяжка й довга. Врешті, мов аж здригнулася—поклала клунок у кошіль, що з вівсом стояв у сніях, кинула хустку картату на щось теж на кошіль. Потім оддихалась, немов на гору бігла вона, а не йшла крадучись навшипяках, і одчинила двері.

Тихін в засуканими рукавами по лікті щось місив у ночвах на лаві. Ще й наспівував щось. Як тільки рипнула двері, стих і повернув голову та так і остовпів. І од порога Марія ступила крок та зараз немов угрузла в долівку. Тільки дивилась бліда глибокими западинами очей. А потім ступила ще крок і хвильно, немов жаргуючи й ласкаво до Тихона:

— Ах ти ж, куховарю нещасний отакій!

Тихін почув у її голосі і сум, і жаль, і трохи хвилювання. А обличчя зчервоніло до нього в боїсним усміхом.

— Ну де бо ти взялася?!

Битяг у тісті руки з ночов. На неї радісний дивиться. Що? руки в тісті,—а то б схватив таку любов й таку ждану й неждану.

— Помій он хоч у чавунці,—сказала Марія і вже рукава засукала. Раптом згадала щось—одкотила рукава. Крутнулася по хаті.—Прядка так і стояла не винесена з хати. Марія немов араділа їй, швидко підійшла до неї, покрутила і з сміхом негарним, штучним оглянулася до чоловіка.

— А я думала, що ти вже й прядку мою викинув.

Тихона сміх той аж до чавунця звів. Він подивився пильно на жінку й жаль йому. Хіба він не знає, що не сміх у неї. Ще й не балазали ж вони, ще ж думає, що він і досі не знає, і досі отак за неї думає. А молодиця вже й шпультку зняла, дивилась—так і недопряжена. Потім рвачко шпультку на лутку поставила і знов крутнулася і мов оце тільки згадала:

— Бач, поки це вбута, мишоч треба з горища зняти.—Вона вже ва порозі. А услід Тихін:

— Там же драбина не стоїть гаразд, упадеш. Ось я подержу.

Але Марія поспішно:

— І таке, чого б я впала? Скільки лазила!—А все не йшла чомуоь, сказала,—он краще топлива хай побіжить та внесе швиденько. І ждала, аж поки Тихін одягся, та разом і вийшли з хати.

І коли вернувся Тихін, не було ще Марії в хаті. Він біля припичка кинув в'язку соломи, а носилки вніс у снів. Прислухавсь на горище—не чути нічого. Тоді згадав одразу, яка чудна Марія сьогодні й незвичайна. Догадка страшна блиснула в голові: „... ще ж і верьовка саме на бантині, де сало висіло“. Він швидко підійшов до драбини й гукнув на горище: — Маріє!

Тиха. Швидко по драбині Тихін, а з горнища раптом голос вер-
дито, мов то й не Марії:

— Ну, чого ти лізеш? Чого ти ренетуєш? На ось мички!

Тихін мовчки взяв мички в неї і зліз додолу. Аж івніяковів і за-
догадку оту свою дурацьку: і таке-ж заміє в голову! І за її грубе—
„чого ти лізеш?“ Подержав драбину ще, як злазила, а тоді в хаті
кинув на лаві мички. Марія щось пильно їх розглядала,—аж до
лямпи підійшла, похвалила таки плоскінь свою навмисне голосно,
щоб і чоловік чув. Але й це все якось не по-своєму, мов завчене го-
ворила. Потім укинула в пічурку їх і вже в той вечір за них не
вгадувала й прятти не сіла.

Возжалася з тістом довго. Тихін галушки був собі замісвав. При-
звела їх до діла. Потім учинила на хліб назавтра на раненько. Тихін
на лаві сидів і не зводив із неї очей. І розповів усе він їй. Винився
й клявся, що більш, як хоч пальцем торкне її,—руку собі одрубає.

Марія над діжею схлиплася й не дивилась на нього.

Розповідав, що він—хіба ж знав отаке! Вже як Давид прийшов та
розповів як було. Це дужче Марію цікавило. Аж була щось спятала
в Тихона. І як той відповів, почула гаряче в грудях: „він не сказав
усього Тихонові, що цідувала, що напала на нього, змовчав“.
Зраділа Марія й не того, що Тихін не визнавав про те, а від того, що
Давид змовчав. І далі вже, хоч слухала чоловіка, не чула, бо вся
була десь у іншому світі, де булав она та ще хтось, а Тихона не було.

І після вечері не сіла прятти Марія. Тихін сходив ще до коня,—
вівса йому засипав. А в хату він хустку картату й поклав на столі
її мовчки. І був уже, аж поки й спати лягли, похмурий і винувато-
ласкавий до Марії. Навіть і ліг якось несміливо поруч із нею й довго
її не займав.

Оддалась чоловікові Марія в ту ніч в'яла й нерухома. А вже, як
закурив і кашляти став і на долівку харкати, дивилась широко роз-
критими очима в темряву й думала про карти бабні Упирчії. Ви-
пало, що й хорий, що вджука. І тюрма випала... На цім найдовше
Марія й крутилась, мов у зачарованім колі. Те все вже ж по тому
було, а спершу ж випало. І як випало, ще ж тоді нічого не було і в
мислях не покладала. І бач—раз випало на картах—6. Значить:
правда. І те все: „серце заспокоє трєфовий“—правда.

Але що зараз у жінки з серцем, що його шарпає, як пазурями,—
в кров? І плакала в ту ніч, одвернувшись до стіни й придушуючи
ридання. Але це, як була глуха ніч, як Тихін спав може. І то вже,
може, прокинувся од її хлипання. Рукою провів, як і в ту ніч по
обличчю мокрому від сліз, і схватився раптом до неї стривожений.
Припадав, питався—чого вона? А як вона скаже?! Хіба вона знає?! Тільки
ще дужче плакала й під ласками його сама його голубила: гладила
рукою голову, брала руку його й прикладала собі до очей, до обличчя
тулилась, до його своїм заплаканим і мокрим од сліз.

На ранок, як тільки Тихін одкрив очі, Марія вже поралась у хаті. На столі блимала-догоряла лампа,—що й був же вчора в кооперативі, а гасу забув узяти. За вікнами сіріло вже. А в печі видко топилось, бо на лаві проти печі в діжкі місяць Марія, а на ній червоні плями міватся від полум'я з печі.

Як угледіла Тихона, що той підвіся, перше, що кинулось в очі Марії,—брудна та драна сорочка на ньому. У ту ж суботу не брав він, і досі в тій, що на роботі був. Вона покинула діжу й одною рукою—друга ж у тісті—довго рилася в скрині. Вийняла нову білу сорочку, підштаники й поклала на скрині.

— Візьми сорочку, Тихоне,—сказала сумно, на нього глянувши, і знов стала місяти, а потім ліпати хлібниня. Тихін переодягався біля полу і з Марії очей не зводив. Здумав про плач її вночі: якась вона дивна йому й іще після ночі мов дужче зблідла й запали їй очі. А хліб той місяма, до печі доглядалася, хапаючись, мов би Тихія у дорогу куди виряджався, а хліба в хаті не було, та свішила. Так і здалося на мить Тихонові.—І в будень сорочку білу бере...

Не було гудзика біля коміра. Тихін сказав жінці. Але їй ніколи ж. Ось тільки хліб у піч посаджає.

— Ну, та неспішка,—махнув Тихін рукою, надіваючи полушубка, і вийшов до коня навідатись.

Розвиднялося. Деся за церквою, на тім краї села, гвалтували собаки, і чути було в тихому повітрі далекий і глухий гул голосів, а іноді з нього виривалися крики. Аж до воріт Тихін підійшов і став, прислухався. Бігли по вулиці мужики.

— Не чув, Тихоне, що воно?

— Не чув.

А через вулицю, од колодязя, Книшева невістка з відрами:

— Міліція проскакала. Ходять по селу, трусять самогон, мабуть.

— Такий бв крик ото був!—хтось із мужиків кинув на ході.

А Тихін не пішов. Яке це диво—гвалт в Обухівці. Може, обібрано когось, може, хтось голову когусь проломив сп'яну. Міліція раз проскакала, чого ж туди вже й бігти. Він укинув Усти коневі та корові, а тоді зайшов у хату.

Марія вже посаждала хліб. Зараз знайшла голку й до чоловіка підійшла, щоб гудзичок пришити. Тихін розхрістав полушубка і, як зколола вже Марія якийсь раз, сказав їй:

Щось за гвалт на селі знявся.

Чув, як біля шиї в нього, біля коміра, затремтіли Маріїні руки, і вона віяк не могла цопастися голкою в ушко. І зблідла вся.

— Де? Далеко?—питала стривожена.

— За церквою. Туди, на лавки.

Марії в обличчя вдарила кров, в очі зіниці стали великі, як дві

чарі пасльонини. Але вона вмить кинулась і заховала їх: прихилилась до коміра й довго одкусювала зубами нитку. Потім крутнувшись—ночви прийняла, в ніч заглянула. Там біля печі—в челясті очима й привишкла. А Тихін по звичці сам у цеберку налагодив поросяті й повіс.

Гул тепер ближче було чути. По вулиці з-за церкви валяла товпа. Когось били й вели сюди, видно до сільради. І в кожен двір із товпи одривався гурт чоловіків—мабуть, трус робили по дворах.

Ближче та товпа, і голоси чутіш. В колі в червонім кожушку забачев Тихін без шапки й побитого Якіма. По обличчю текла кров. За що це Якіма? Аж чув, мов одразу тукнуло й заболіло в грудях. Хтось іззаду підбіг і ще вдарив Якіма в голову. Той поточивсь, а й не застогнав. Ззаду в товпі голосила й ламала руки стара Карпечиха. Ще Книш старий ціпком ударив. А товпа голосила, шуміла, гула й сунула-перла собою побитого Якіма—повно вулицею, аж тини ламаючи.

— Товариші! Та що ж таки ви робите?!—крикнув у розпачі Тихін і вибіг за ворота. В шумі потонув його крик. Яків Гнида підбіг захеканий до Тихонового двору й кривнув у товпу:

— До Книша хто-небудь! Ви не обжайтесь, Панас Іванович!—Трусити, так усіх трусити, підряд.

— О, здідай милості!

Убіг у двір Яків, за ним ще душ із десять. Матюха де не взявся в шапці кудлатій на потилиці, з наганом у руді. Червоний і теж захеканий.

— А шукай у цього ще! Друзя ж!

Чоловіки швидко розбрелись по подвір'ю: в конюшню, в повітці плитки розвалили—може, як у Мотузки, в плитках. Штргикали рожами в ожеред соломки, в полову в клуні. Тихін ходив мовчки за людьми по подвір'ю.

— Та що ж таке трапилось?

— Кооператив обікрадено сю ніч. Стіну пробито,—сказав нащоєш пошепк й тривожний Півненко Андрій.

— Ну, видно їхня політика це: в Якіма в полові знайшли тук матерії і ще децо,—не йначе, як підкинено. А в Давида в плитках у повітці п'ять пар вигяжок.

— А деж Давид?—занепокоївсь Тихін.

— Та Давида немає дома.

З городу вертались: не знайшли нічого в Кожушного,

— Хоч би й знайшли,—сказав Тихін,—то знайте, що за двір я не ручусь. Може, за ніч у клюню хто й крадеву коняку поставив. А я ще тільки вийшов оце надвір.

І хтось із мужиків:

— Звичайно. Це й підкинути можна, як алобителі в.

Гнида аж скипів.

— Ич, ви які розумні! А який ж дурило крадене та в скриню покладе?—Зна ж, що труситимуть!

Ще сунув у двір народ. Повз ворота вулицею, скочен на конях, як змії, Филька з Книшенком летіли. Матюха крикнув:

— Віршовку ж узяли? І прямо на стаяцію, —ще доженете!

З Матюшиного двору й Тягнярядю на воронім верхі ваялетів. Замахнув вірвовкою в руки й увірвав жеребця по ребрах і скочки гайнув за тими побіля школи на м'яши і —просто в степ.

Вже до воріт ішли були мужики, як Матюха враз зупинився, мов тільки оце згадав:

— От дураки!—а в хаті ж?

— Та хіба в хаті сховав?—одмахнувся Яків. А проте вернувся немов не з охотою. Вернулись і чоловіки.

Тихін пропустив у сінні всіх. Сам не зайшов у хату. Бачив тільки через голови в розчинені двері—одімкнула скриню Марія. Яків порився в ній і, як уже покинув, щось на ході сказав Марії. А на ній лица немає, як із воску виліплене. В сінні Гнида виїшов, і народ хлинув, із хати. В хижі що шукали—немає нічого.

— Ну, поліз іще на горище,—сказав хмуро Матюха до Півненка. Той поліз по драбині й за ним Яків услід. У сіннях мовчали всі. Чути як глухо гупали по горищі чобітьми над хатою, потім над хижою. На порозі—так хата й стоїть настїж—до одвірка Марія прихилилась, аж мліє. Тихін їй:

— Чого ти злякалась? Нехай шукають!

Матюха од безділля грався наганом: крутне барабав,—а воно задернять. Раптом Гнида з горища зраділо:

— О, хлопці, є!

Всі так і замімили в сіннях. А Яків над дїркою в горищі розв'язав клунок і, придержуючи за один край, кинув униз шмат ситцю. Довгою стьожкою розкрутився і впав він аж до дверей. На сірому полі квіточки рожеві з зелененькими листочками. Тихін мов остовпів. Зблід. Дививсь тупо, не кліпаючи війми, на стьожку ситцю. Кинувсь до дверей хатніх поглядом,—на порозі вже Марії не було,—у глибині хати до стовпа, що під сволоком, прихилилась і головою й постаттю всею. Очима сюди—широко розкритими, немов у божевілляній. Все зрозумів. І вчора увечері все... А ще, як глянув на отой ситець,—чому те згадалося, як не забулося?—Таке було на кохточці в неї ще як була дівкою, а він плотникував на хуторах...

Матюха глухо сказав:

— В'яжіть його!

Тихін сам одкинув руки назад і схрестив їх за спиною.—Да, топер хай в'яжуть. Хоч би ж слово сказав, що чи не він то, чи що. Хоч би своїм: і Півненко й Гордій тут же. Ні слова. Мов не було його зараз у ньому. А так—просто на ногах—його тулуб, голова ще, а в ній усе перешлугає. І ні жалю, ні гніву. Навіть не чув, як скручували руки

вірвочками туго, — чи боліло. Дививсь, не кліпаючи очима, в розчинені двері сіячні, і що бачив він? Кому велід хитав тихо з жуною головою?

Яків зліз із горнища й вібрав матерію. Тоді перекинув із сміхом, з глумом Тихонові через плече, як рупником старостів на весіллі. Довгий іще край, — через друге плече перекинув, навколо шиї обмотав, і ще край по спині спускавсь, аж до п'ят. Одхиливсь і зареготався, а тоді вдарив у лице.

— О, хлопці, в!

— Оце, громадяни, такі ви?! Душить вас сволочів!

— Ведіть! — сказав Матюха.

Всі повалили з дверей за Тихоном. Один Яків найостанній забіг у хату й Марії кинув з порога:

— Все харашо! Вспокойсь! — і грюкнув дверцма. Ні, ще вернувсь таки й зацепив двері з сіней хатні: так вірніш буде.

Віля сільради вся вулиця запружена народом. Як ярмарок. Шум. крики. Голосила жінка, а старий Книш з ґанку до народу річ держав. Та хіба за таким шумом що розбереш. Кричав щось:

— Знистожити таких треба! Це—не мене, не тебе ограбив, а весь народ! Народне ж то, кооперація. На словах партійні, а на ділі—бач... Може то й коні вони водили!?

З товпи аж ревли:

— А хто б же?

— За які то гроші хоч і Мотузка коня вже собі блиснув?!

— Внистожити таких!

Але в товпі це—окремі крики. А вся вона шумувала, глухо гуді й переливалася людьми. Знати було по тому шумовинню, по глухому ропоту, що не гнівом бродила вона, а чимсь іншим. І по обличчях знати—нахмурені вони, очі підозріло, а пошепки хтось комусь: „Не віряться мені, щоб Давид або і Яким“... „Своя політика, хіба не видно?“ „Та що ж народ дивиться!“

— О, ще одного ведуть!—крикнув Книш із ґанку.

Юрба з Тихоном уже звертала з ulиці. Був приснув регіт, але недружно: звідти, од ґанку. Товпа лиш колхнулася і пропустила Тихона, обмотаного в ситець, Матюху й Гниду за ним.

Знов од ґанку крик і регіт:

— Бач, перев'язався, як на весіллі!

— Рота йому ситцем набити!

— Ах, ти ж!..—хтось матюкнувся, і через голову людей з натовпу цеглина важко гупнула Тихона в плечі. Чумак тоді руки звів:

— Та ви ж такі люди! Ну що ж такі ви робите?!

— Замовч!

— Чи ви повірили, що справді злодії перед вами?! Та голову на одруб даю, що це чиста провокація! Чи Тихін? Та він як-як на світ дивиться. За що ж знущаєтесь?! Хіба не знати чия це робота! Тоді ж не добили,—і досі харкає, так це вже...—і не докавав Гордій, бо в ухо з усього маху Матюха вдарив наганом, аж Чумак похитнувся і глухо охиув. Гнида кулаком ще вдарив, і дужі руки схватили й повологли по сходах за Тихоном у сільраду. Ззаду ще крикнув хтось одиноко:

— Та за що ж Гордій?!

— Хто?—гнівно й гостро глянув із ґанку Матюха на гурт од огради, звідки те чулося. А потім поривний збіг по сходах униз до отих чоловіків і став бити Півненка. Згріб і поволік за собою в сільраду.

Натовп затих, але на мить. Знов загув, зашумував. Ще чийсь жіночий крик шарпонував сірий ранок і хтось заголосив. На ґанок вишов знов Матюха й за ним рижий міліціонер у червоній кашкетці з наганом у руці. Мовчки оглянув оком товпу голова, немов когось випукуючи.

Товпа аж завмерла під поглядом страшним. Матюха, знати, вдово-ленній,—затягся, кинув папіросу недбало на ганок і знов пірнув у двері.

Складали протокола.

... І було сонце під обід уже, а народ не розходився. Хтось одхлинув, хтось надійшов. Мужики никли головами й гомоніли отиха. Їх закликали в сільраду,—котрі в понятих, допитували й інших. Жінки божкали, хитали головами журно й тишили стару Карпенчиху, Чумачиху та Півнівських жінок. Стара Карпенчиха невтішна. Уже з клуночком у руці—зараз же в район гватимуть. А її не допускали в сільраду зайти, не прийняли й передати хлібину та білу сорочку синові. Тут же сновигали діти поза огорою, по подвір'ю, а якийсь навіть на тин ізліз і звідти пильно дививсь у вікно в сільраду, час од часу поділяючися з товаришами своїми спостереженнями.

— О, б'є Андрія Півненка!

— Невже б'є?

— От їй-же-бо! Ой, б'є ж!—прямо по голові наганом!

Шум, шумує товпа. Заглушені з сільради крики й стогони рвуться та за шумом не чути надворі. В товпі в деякого в очах і блиск погас, Хтось розповідав, як десь теж отак обібрали кооператив... Про приїзд попа на неділю автокефального... Багато курили й нетерплячо, а хто з цікавістю, а хто й з тривогою поглядали на вулицю до церкви. Книш, палко довівши своїм бесідникам, що всякі оці нові попи — „розврат один“, бо тільки віру підривають,—повіхнув у жменю й теж глянув на вулицю.

— Довго немає. Не видно ще там?

— Та так що не видать!

Між жінками тужила Чумачиха. А стара Карпенчиха підійшла до ганку з клуночком маленьким, підвелася по сходах важко, мов їй було не сім, а сімдесят. Згори їй Яків:

— Одійди, нізя, кажу!

З сільради гукнули імення якесь йому, Гнида появив голосно і знов на товпу пильно з-під нахмурених брів: стереже, ловить кожне слово, кожен рух і думає: „ану, ще хто?“ І під його поглядом, як хто ловив на собі, нишк і одразу відводив свої очі й змовкав.

Нагло хтось од огради з гурту:

— Ведуть!

Товпа так і хлинула на вулицю. Ні, ще не видно, але ведуть знати, бо від церкви летіла зграєю дівчора з криком. З-за школи раптом вилетів верхи на вороному—ні, то гнідий, та тільки мокрий весь і в милі,—Филька. Сплигнув біля ганку, комусь поводи кинув і швидко захеканий збіг по сходах у сільраду.

Товпа гатаїла дихання. І нагло знов, немов із одних грудей, як зідхання, вирвалось:

— Ведуть!

З-за школи вулицею повернули два вершники, і поміж них, усередині й трохи спереду—піший. Тихо посувалися по вулиці. У натовпі—тиша така, аж чути було, як біля огради хрунули заломлені руки чийсь і лихе—„ой, горенько!“ Ближче, уже проти Книшевих воріт,—натовп аж хлипнув, мов то одні груди: вели, а чи Давида—пізнати не можна. Без шапки, обличчя все заюшене кров'ю, і чорне волосся кучеряве злиплось у крові. Шинеля порвана на ньому і теж у крові і в землюці. Заду руки звязані, і од рук—налигач на шю вороному Матюшиному коневі накинута. Знати—й тягли по ріллі, і гнали скочки по ріллях мерзалих, бо чоботи розбиті, а з них не ноги, а шматки м'яса червоного.

— Стой!—смикнув за налигач Тягнирядно.

Слав і стояв поникло. В сільраду його не вели, а Тягнирядно навіть і з коня не злавив. Книщенко сплигнув і до ганку підбіг, але на зустріч уже вивалили всі з сільради: Матюха, два мільціонери, Гнида й ще мужики.

— А, ти вже тут! Що ж—не вдалось утекти?—вищпривсь до нього з невимовною злістю хмільний од перемоги Матюха,—а ти гарячий: мабуть, аж за гашивською економією нагнали?

— Да, зараз за економією,—сказав Тягнирядно.

— Обшукали ж його?

— Обшукали, знайшли ось,—Филька витяг із кешені й подав якісь папери. Матюха передав рижому мільціонерові.

— Та й ведіть, там влада розбере! Щоб тут народ не каламутили, а ти, Давиде, щоб партії не марав.

Давид не втерпів,—звів скривавлене збите обличчя і з червоного очима блиснув:

— Ух, ти ж, пацлюко!

Матюха спалахнув і дуже вдарив Давида в лице. Зойкнула жінка якась.

— Да, тепер бий—я ж звязаний!—сказав з утомою. А в ухах дзенькнуло йому імення—жінка якась сказала: „то ж Зінька!“ Поникнув Давид головою.

З сільради вивели й тих заарештованих: Якіма, Тихона, пов'язаних і теж побитих, дядька Гордія, старого Мотузку і ще чоловік з п'ять.

Давид назустріч їм дивився без здивування, бо ще дорогою з балачок він усе зрозумів і знав уже, що тут коїлось. Тільки болізно скривились губи в нього.

Старого Мотузку відпустили зразу ж. І брали його тільки, як заложника за сина. А всіх останніх вивели на вулицю, вишукували по два; навколо верхами оточили мільціонери, Тягнирядно й Гнида Яків. Усі з наганами в руках. І рушили вулицею.

І тоді знявся плач, і туга велика впала в серце побитим мужикам. Десь-то, мов далеко, кричав Матюха—„разойдись!“ І навіть стрельнув

угору, і гул голосів десь далеко. А в оєрце лиш плач та жіночий стогін падали гострими ножами.

Так—аж за село. І ще степом трохн. Рижий міліціонер крутнув конем і наганом замахав:

— Та раз-зойдсь! стрілятиму,—і пальнув двічі.

Потім—далі, далі, і плач, і тужіння... І стихло. А в тиші просторів степових така тоска Давида обвнула. І всіх, може, бо йшли понуро й не розмовляючи—мовчки. Вже в шелюгах тільки Яким перший—ішов у парі з Давидом.

— Уб'ють, падлюки. Отам, як з Щербанівки виведуть, та в шелюгах. Хіба це їм первина!

Давид сказав:

— Да!—і йшов і мовчав шелюгами. Потім хвильний чомусь зиркнув на верхового збоку й, не зводячи з нього очей, до Якіма стиха:

— Ну, то дурне! Хіба не разом вестимуть або пов'язаних.. Я—Рижого, Тихін—отого, а ти—хто буде там третій. Більш їх не буде як трп. І як тільки—„ложись!“, так і... Я крикну тоді. Передай Тихонові.

Тоді ж за дорогу Давидові вдалось і Чумакові передати, що лвет отой і ще дещо він встиг викинути, під грудку на ріллі заховав. Якби-то знайти їх. Може Зінька?—Зараз там за хутором, од зворіт, на першій ниви в борозні.

... У Щербанівку привели—вечоріло вже, а ще сонце не зайшло.

На вигоні махали крилами вітряки, у вітряках люди з дверей на них дивляться. І так усе звичайно, мов ніде нічого не сталося. Видко, палять цигарки,—димок пихкає, і спльовують. І цікаво їм: що воно? А хтось, може, скаже: „кооператив в Обухівці обікрадено“—і сплюне. А їх же вночі, а може завтра—отам у шелюгах... Тягнирядно прямо ж, як гнали отам ще самого, хотів убити, та Филька одбив: „нехай, ще нужний. Недовго вже—до шелюгів тільки“.

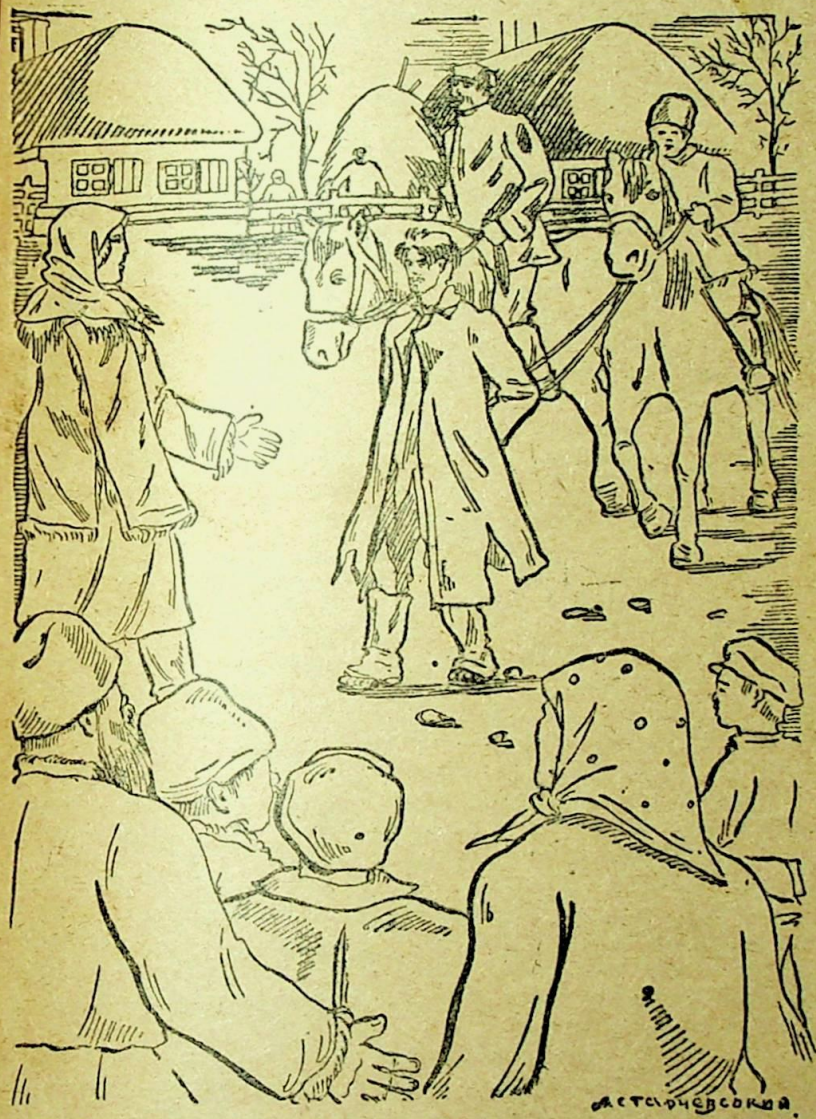
В міліцію, в зруйнований масток на околиці пройшли не вулицею й через базар, а повз гамазей. На одному від базару ще впала Давидові в очі афіша. Сьгодні буде виставлено „Хмара“. І як звернули вже в двір, просто в очі поміж руїн на заході сонце червоно сідало, а в даліні, через долину, далеко-далеко на тлі червоного неба, економія тільки мріє ганівська, і обч з землі, як перст,—димар цегельні.

Давидові спогади з буйних житів зелених, із зоряних літніх почей. Як отоді вели до цегельні, вже до глинищів доводили. А втік тоді. Як вона десь у житі: так пахло ж—і зеленню, і землею, і зорями.

Давид аж втяг ніздрями жадно повітря: пахло й тепер листом зжовклим і старою цеглою руїн. Ех, що на них—на руїнах—думалось!.. Ну, що ж—і без нього...

— Стой!

Із флігеля вийшов начміліції й пильно оглянув заарештованих. Повлізали з коней. Рижий—під козирьок руку й щось говорив начальни-

— Стой! — смикнув за налгач Тягнирядно

кові. Той мовчки уважно його слухав, а врешті сказав— „харащо“! А потім розмістили їх; в арештантську всіх,—лише Давида взяв рижий за руку й повів до флігеля. А там обіч, під садом, льох цегловий. Він одчинив важкі двері, обшиті бляхою, і з самої гори звязаного турнузу по сходах униз—у чорну яму.

XXX

З тої ж ночі й почались допити. З льоху чув Давид: сидів на верхнім сході біля дверей, жадно прислухаючись, що там надворі. Вже знати—ніч. Бо типпа, і в далечі вечірній—глухий гул села. Такий гул, коли вечір осінній зоряний, а по хатах починають світити світло. На подвір'ї тихо. І чув, як грюкнув засув біля арештантської, вели по двору, біля флігеля сякались, тупали ногами на піддашші. Потім зачинилися з рипом двері, і знов стало тихо. Вдарило на дзвінці в дзвін—до вечірні, мабуть.

І може було довго, а може ні. Хіба знати, як швидко пливе ніч, коли отак у льоху побитий і весь у крові, коли тіло нис, а ноги—шматки м'яса червоного—з землею, з піском у ранах, горять як в огні. Коли десь глухо—бо-у, бо-у... як із глибини віків, і співають пісні десь у далній тихо дівчата... А в спогадах—три осени в економії одпоганяв. І скільки вечорів прослухав пісню журавлину австрійків—полонених: „кру, кру...“ А потім давони в кузні, зелені жита й зоряні ночі—скільки він їх перебрів із юнацьким запалом, по пояе у зелених житах! І десь, отоді ж, на межі... „А!“ Підійшла і тихо руки клала на побиту голову Давидові—біль у голові поволі, поволі й затих. І дивилися очі з темряви великі й ясні, а крізь них—на далеких гонах неясні обриси барвистих плям, як на полотні у маляра-футуриста. Хіба отоді в хаті сутенями—було то вперш? А в лісі, в зеленій ліщіві, а в буйних степах, як літав із Будьонним... А!—І вже лежав побитий, зашощений кров'ю в льоху, один. Яка ж це далнина: од хлопчика пегоничка в економії до льоху в райміліції! А ще ж дівчата й пісні не доспівали—тихо тужили їх молоді голоси на селі. І глухо десь—бо-у бо-у... А хіба знати, як швидко пливе отак ніч!

Може, бредуть—це вервечкою до сельбуду з пісню. Огні. Людей уже повно. Дзвіночок голосенько прозеленьчав, а за завісою молодь у гримі: хапаються, метушаться. А в коридорі курять цигарки мужики, силвуюють і, може, говорять за них, що провели оце в район, що в Обухівці кооператив обібрали. Хтось може скаже: „убив би отакого на місяці!“—і сплюне.

Двері ще рипнули. На ганку затупали чобітьми, стогнав хтось. Потім засув ув арештантській грюкнув, і знов усе затихло. Чув кроки до льоху. Забряжчав ключем і по співню пізнав—рижый.

— Виходь!

Ах, яке ж синь й зоряне небо! І пах цегли—руїн, жовтого листа—аж у голову хмелем. Підвівся Давид і жадно хлипнув раз, удруге

сема грудима. А рижий взяв ззаду за зв'язані руки й повів у фойєль.

В канцелярії вже горіло світло, кімната біла портретами обвішана: Левін, Дзержинський... За письмовим столом, застеленим вишневим сукном, сидів начміліції простоволосий і в самому фронці розстебненому. На столі лежав наган, стояв письмовий прибор, аркуші наперу розкидано по столу. Обіч, під грубою, в кріслі сидів Тягнирядно в шапці й у чумарці: курив папіросу й крізь синий димок пильно дививсь на Давида.

— Розв'яжіть руки!— сказав начміліції.

Рижий довго возжався біля рук—не міг ніяк розв'язати, бо руки набрякли й вірвочки глибоко врізались в тіло. Тягнирядно мовчки з-за халиви витяг фісського ножа й перерізав вірвочки. Давид аж відхнув і здвигнувся—так знов заболіли й руки й плечі, за день занімілі. Начміліції запрохав сісти на стульці навпроти нього й курити—підсунув навіть пачку папірос. Давид сів, а курити не взяв, хоч так же хотілось. Начміліції трохи підсунув до себе наган і мовчки довго подививсь на арештованого.

На мить здалось Давидові, що й обличчя в нього трохи скривилось в болю й очі дивилися з утомою. Ось він узяв ручку, мокнув у каламар і почав питати й записувати: ім'я, літа, соцстан, партійну приналежність. Давид сухо відповідав. А як сказав, що—партійний, начміліції ледве помітно веміхнувся і сказав, що з документів цього не видно.

— Де ваш партквиток?

Давид сказав де.

— А я ж при чом тут?—ворухнув він бровами, начеб-то з жалем. І бачив Давид—написав у графі „нет“. Потім іще щось питав недовго. І раптом поклав ручку й затагся папіросою.

— От що,—по павзі казав,—тов. комуніст Мотузка. Ми з вами не діти, чоловік ви—не дурак, а люди це всі свої. В хованки гратись нам немає чого.

Це пише він акт дознання з приводу крадіжки з кооперативу. Ну, він не буде з ним, як з Карпенком та Кожушним, волнитися. То од тих треба йому, щоб „признався“. На цьому слові він одверто зробив наголос і цинічно веміхнувся. Бо їм у дорогу треба в далеку, а діло слідчому передати треба. А його, Мотузчине діло, двіє через кілька все'дно буде припинене. Він знову веміхнувся, але якось криво і втомно.

— Так що підпишіть, товаришу, оцього акта й на тому точка. А в нас є інша тема для балачок, цікавіша за цю.

Він з цим подав аркуша Давидові й ручку кинув по столі до нього. Давид прочитав—під усіма тими відомостями про нього стояло списло нерівним начерком написано: „По делу об ограблении кооператива показания дать отказываюсь“ Дописав Давид: „нічого не знаю“ й підпис. Начміліції те прочитав.

— Даремно це. Чи „отказываюсь“, чи „лічого не знаю“—ріжниці нема! А як ті два скажуть, що всі втрюх були, то вже кому ж повірять?— І він недбало одкинув аркуш на стіл.

От про що вони будуть балакати. Тільки нехай не дивиться на нього тов. Мотуза отак, мов перед ним гад який сидить. Навпаки: у нього ще настрої якийсь чудний сьогодні. І буде щирий та одвертий до дрібниць. Що ж їм—уперше бачаться і в-останнє. То все: і коопера- тив,—звичайно, темне діло, для одводу очей. Але про це ж умовилися вони, що—точка. Діло ж таке: по-перше, хай буде відомо Мотузці, що всі його дописи до „Голосу Праці“, за винятком першого, у нього в кешеві. Да, да,—нехай не дивиться так неймовірно. У першій писав про Матюшин мордобій та про наймичку, що то в клуні хотів... А в другій—про Купшвіренкового листа. Вгадав?

Давид аж одкинувся на ступці й пишно глянув на начміліці. А той зробив паузу й знов заговорив:

— Так от про цей лист. Де він? Оддай!

Він раптом аж перехилився на стіл і заговорив нащось пошепки:

— Все одно, і я скажу в очі та й ти сам знавш, що тебе ми хоч так, хоч так, а вб'ємо. Бо питання стоїть: або—ти, або—я.

Очі загорілись йому й стали великі та круглі, тьмяні імадрі нервово тремтіли, і верхня губа васмикалась, а з-під неї зуби білим разком.

— А оддаси—в цю ніч і розстріляю. Сам, куди скажеш. За одним пострілом, не дам і тріпнутися.

Він хвильний закурив і одкинувся в кріслі. Давид дивився на начміліці і знов (чи йому здавалося) обличчя в нього таке стомлене й очі вже згасли, а губи у втомі. Сказав Давид:

— Листа я не оддам. Мене ж обшукували. Немає в мене.

— Ти комусь дав його. Скажи!

— Ні.

— Брешеш!

В двері постукав хтось тричі. На голос Сахновського—„зайди“—увійшов чорнявий міліціонер і поклав на стіл два червоненьких квитки і здачу. Начміліці спитав, чи не починається ще.

— Ні, ще тільки гриміруються. Не було ще й дзвонків,—сказав міліціонер і вийшов. Сахновський повагом поклав у гаман квитки й гроші й, ховаючи в кешеві, подивився довго на Мотузуку.

— Харош ти й парняга, так як подивлюсь я на тебе! І комуніст, по тобі бачу, з тебе не як наші оці сволочи: Матюха то-що. Але нащо було тобі?.. Проти життя не гопреш, як не поплинеш проти вода. І от—уже вахлибавшся ж. Та то б ми пішли з тобою як друз'я на виставу. І саме два квитки є,—він криво скривив губи в усмішку.

А вночі в вистави навели б жінок повну хату: пили б, гуляли до самого світу. Життя тільки раз, якісь нещасні двадцять, тридцять секунд чи років—хіба розбереш! А ти й із цих секунд та вирвати намагаєшся в мене.

Знов очі блиснули.

— Де лист?

Давид не дивився на нього. Погляд упав на стіну, на Леніна і аж вдалося йому, що й губи в Леніна трохи ворухнулись і застигли немов у болевій. Сказав:

— Немає листа.

Тоді начміліції хитнув головою, і вмить Тягнирядно та рижий міліціонер вірвалися з місць і швидко знов скрутили Мотузці руки за спиною і звязали. Сахновський, застібаючи френча, холодно пускав слова:

— Сю ніч ти й спробуєш першу порцію. І так усі два дні буде. Дорого це: не варт ціни такої два дні життя та ще й у чорнім погребі. Ведіть його!

У льох знов ахнули—аж упав і посунувсь головою вниз по сходах. Але двері хоч за ним і зачинили, та й вони були тут. Спустились до Давида на дно. В рижого шахтюрка блимала—тьмяно освітлила цеглове вогке склепіння сиве од цвілі вгорі й мокре внизу по кутках. Ногою спхнув Тягнирядно Давида на холодну мокру землю й перекинув його ніць. Рижий сказав:

— Тільки ти ж, Оверку, дивись. Хоч і в зометдел йому дорога, а дохтар все́дно буде свідетельствовати, щоб не дуже снякаів було.

— Ладно!

Тягнирядно ще докурив цигарку, кинув і поплював у руки. Тоді одною ногою став на спину Давидові, потім і другою й гуцнув, немов пробував чи видерже.

— О, цей ще видерже. Геройський парняга,—немов аж із жалем поділився він з рижим.—Де він був раніш—і звідціль вирвав би, та до Христового б.

За цим він узав руки звязані Давидові й потяг догори, надавивши одною ногою на плечі. Стиха, дужче. Давид ахнув і застогнав. Попустив Тягнирядно.

— Ну, що ж, Давиде, оце ж так до світу будемо. Доки не пропадеш. І Рижий озвався:

— Признавайся краще зараз. Чув же, що начальник казав: і хвилини не мучитимемо! В кого письмо?

Давид щось глухо сказав, бо обличчя йому просто в землю і ніяк підвести. Вчули лише—„сволочі“.

— А, так ти ще й так?! Действуй, Оверку!

Тягнирядно знов, поволі, мов боявсь зробити йому боляче, насправді ж пильнуючи, щоб як-найболячіш було, то тяг поволі, то смикав стиха, то дужче руки Давидові. А! це був такий невтерпний біль: руки немов викручували в плечі, і груди наче ламались. Він стогнав, вигинаючись під важким Оверком, об мокру землю бився лицем до крові й чув—примішався ще й пах її до запаху гнилою картоплею

мокрої землі. В голову прилила кров і чути, як дзвеніла вона в жилах у голові. Ось-ось здавалося ще трохи, ще одним перебоєм пульсе—і од тишення крові дусне череп. А, хоч би швидко! Вже не сила, уже кричить хрипло й б'ється обличчям, борсається,—не щоб вирвавшись із рук, а хоч трішки на один сантиметр підлізти. А там—круча у прірву (він зна це). На один сантиметр хоч би. Кожною рискою обличчя збитого й залитого кров'ю чіпляється за землю підборіддям, бровами лізе, м'язами лицевими плазує... Ще трішки... Як же й боляче! Крик чи болу, чи зрадів—над прірвою вже й голова й груди. Ще похитнутись лише, і тоді нічого вже не буде, впаде і нічого. Останнє зусилля, крик, останній міліметр і враз перехилився головою і впав у чорну прірву.

... Блиснули ще перед очима підковані копита. По мерзлій голій землі вітер синнув в лице снігом колючим із землею. Це ще він пам'ятав, а далі—ні. Як у провалля. І перше, що відчув—у плечі заболіло, мов шмат заліза червоного хтось приклав, а голос жіночий стиха:

— Товаришу, обережніш. У нього ж плече.

Одкрив очі—в автомобілі ранений він, сестра біла й строга поправила на ньому будьонівку. Шофер хрюкнув ріжком, і з дороги шарахнулись убік червоноармійці—піхота, колона за колоною.

— На Перекоп?—хтось із ранених з автомобіля крикнув.

— Даюш Перекоп!

В кудлатій шапці махновець із забинтованою головою витяг кисета червоного шовкового й закурив. Давид хитнув йому головою. Той скрутив цигарку й подав йому.

— Першого кінного?

Хитнув головою Давид. І став розповідати махновець, як же й рубались вони. Довго розповідав і з запалом. Говорили інші ранені. Сестра біла тихо, немов із журую, хиталась постаттю в автомобілі. А Давидові в плечі такий біль! Закрив очі,

...І вже десь у шпиталі. Біло й так тихо. Хіба застогне хто. Але то біль уночі—і гарячкове белькотіння і стогін. А Давид тоді довго не спить, згадує про далеке село, вгадує-думає, що зараз там, як живуть. Потім згадаються зоряні літні ночі та буйні жита... аж поки приїде нечутно біла сестра з тонким профілем і покладе руку на гаряче чоло.

— Спить уже!

Змежить Давид очі, а не спить. Думає—як вона схожа, як отак боком у профіль... І попливуть спогади. Потім тьмяніші, потім—мла.

Давид кинувся, одкрив очі і ворухнув посяглыми губами. І в роті сухо й горить. Втяг повітря вогке жадно ротом, а в темряву з болем обличчя й тихо покликав:

— Сестро!

Тихо. Шерхнув видно пацюк десь у кутку. Дихнув, а в ніздрі!—пах гвильої картоплі й сирої землі. Ворухнувся—зв'язано руки. Усе згадав, і в плечі так боліло невитеріно. І хоч би води, хоч ковтнути. Згадав, що бляха на дверіх холодна ж уночі. З стогнанням ледве зрушився в місця й довго по сходах ліз. Двері холодні—припав устами гарячими й лизав язиком, як шматом заліза до червона.

А за дверима тиха ніч і, мабуть, зоряна. Десь здала глухо бовкнуло—раз, два. Дві години. І шум десь голосів адала, мов звідки вилвся. Пісню завели—далі, далі. А голоси ближче, і жіночий дзвінкий сміх. Ось зовсім близько в саду, з-за льоху. Повз самі двері пройшли шумливою юрбою. Брязчали остроги. Жінка пискнула і, мабуть, вирвалась од когось, бо засміялась дзвінко й хвилююче. На ганку вже тупали ногами, ще сміх. Потім двері грюкнули і все стихло.

Ніч. І десь іще далі, як-як чути, видно аж на Подолі двічі, як відгук:

— Бо-у... Бо-у...

XXXI

Зінька знала все. Ще того ж дня, як заарештованих погнали в Щербанівку, увечері підслухала—Матюха жінку заспокоював:

— Цить, Ліза, все буде гаразд. Льонька, — той чисто обработає. Цих тільки нажахав, а завтра й випустить. Тих двох у допр спровадить—без Давида вони не страшні. Ну, а Давидові... Далі, як за шельюги не поведуть: „тікати буде“. Ще сю ніч ні, допит ще буде. Ну, а на ту ніч напевне. Цить, Ліза!

Того ж вечора й пішла од Матюхи.

Спала ніч... Хіба спала? У Мотузки в хаті й світла в той вечір не світили. Сидів старий і ще якісь чоловіки в темряві на лаві похнюпившись, і говорили стиха й в'яло. Мати вже не тужила, сиділа під коминком, упавши головою на руки, і тільки час од часу зводила голову й дивилась тупо перед собою великими од жаху та болю очима. Похита тихо головою: „А-є горе, горе!“ І знов упала на заломлені руки. Діти на полу й не шерхнуть. Біля матери Докійка притулилась маленьким тільцем до її колін. Христя біля припічка стояла похилена.

Коли Зінька зайшла в хату, ніхто, хоч поночі, а й не спитав:—хто це? І мовчки Зінька в терм'яві підійшла до Христі й стала журна. Потім головою до її голови притулилась і гірко нечутно удвох затужили.

Так пройшла й ніч. Не стелившись, полягали спати, але чи склепив хто очі хоч на часинку?—може діти. А всі дивились у темряву, чи може хто й закрити повіки, і слухали, як тихо дзвеніла жура в хаті, як хтось відхне, а хтось в тиші хрупне заломленими руками.

...А вранці йшли в Щербанівку жінки до чоловіків. І Зінька пішла з ними.

Усі з клучочками маленькими; хлібину та білу сорочку й Христа несла. Не було тільки Марії з ними. Півнівська й забігала либовъ, та лежить хвора й Лукія в неї—не встає з полу Марія. Журинське: „І таки ж можна жінці отаке—вернулась і помирилася, а на ранок забрали чоловіка“. Півнівська такнула була якось тазмничо й повела головою. І довго йшли мовчки. Вже й щелюги пройшли. Аж у хуторах зайшли до колодязя напиться та вже там розбалакались із мхайлівськими жінками. Потім і сами вже йшли—балакали.

У Щербанівку прибули—ще тільки базар почав розходитись. У райміліцію просто пішли, але рижий міліціонер і в двір не впустив—прогнав. Другий, чорнявий, саме гній викидав з конюшні,—хоч же гукнув:

— Пізніш заходьте! Начальник іще спить!

А рижий тоді:

— Всео рамно: свіданій нікоторих не розрішається! Ще допроо знімаємо.

Жінки стояли розгублені й прохали. Стара Карпенчиха аж до нього линула.

— Та й у тебе ж, сину, десь стара мати є.

— Да, мати. Курви шмат був у мене, а не матір.

Так і винулась і одхилилась од нього Карпенчиха. І вже не благала й не підводила очей із землі. Ті—ще таки! До якоїсь рижий і посміхнувся—мов кислого лизнув. Навіть, залицяючись, сказав щось гідке й хитнув на конюшню вищирений:

— Всео тоді буде!

Жінки пішли. І вгледіла якась—на руїнах, біля водокачки, люди ходили,—гурт. Один щось обглядав і записував. Може, комісія якась.

— Начальство!—сказала пошепки й схвилювано Півнівська,—ходімо дівчата.

По бур'янові підійшли вони ближче й стали несміливі. Все незнайомі люди. Двоє селян таки, а то міські. В одного на кашкетці два молоточки і з текою він. На жінок не звертали уваги, а пильно обдивлялись водокачку і в якусь трубку на триніжку—на неї дивилися.

Пішла Химка й ступила до них.

— Товариш, начальник!—звернулась вона до того, що з молоточками,—до вас ми!

— До вашої милости!—хором усі сказали й теж підступилися. І заговорили всі одразу, то перебиваючи одна одну, то сплітаючи в благанні свої голоси, як у пісні хорівій тужливій.

Отой міський зняв пенсне і, витягнувши хустку, протирав стекольця. Мружив очі на жінок. Потім надів пенсне і знов пильно дивився. Здвигнув плечима до них.

— Что ви хотіте?

Знов хор. А чоловік огрядний, у синій суконній чумарці, з торній шапці, сказав тоді міському:

— Це вчора шймали злодіїв, кооператив обібрали. Так, мабуть, до них оце.—До жінок повернувся,—вам не сюди. Вам до начміліції треба. он у флігелі,—показав він ще й рукою. Нічого чоловік—хороший. Ще й услід гукнув жінкам:

— Та не туди ж ви!

Махнула тільки якась рукою, а Чумачиха оглянулася і сказала:

— Та ми вже були в нього,—не пускають.

У райвиконком ще зайшли. Хоч і свято якесь, видно бабське, і в церкві на майдані ще, чути, служба йшла, але у виконкомі заняття пропадались. Товпились селяни на ганку і в коридорі. Шкрибали перами писарі за столами, і навіть одна панючка вицокувала тонкими білими пальцями на старенькій розхлябаній машинці. Знати стомилася, бо спустила руки з клавішів і закурила. Потім голосно другій, що сиділа за іншим столом, казати щось—згадала, як весело вчора було після вистави; до ранку майже гуляла в Льоні ціла компанія.

З жінок Зінька підійшла до неї й питала щось. Та невдоволено спинила мову й нервово хитнула головою на двері. На них і напис був—„Голова РВК“. Але зайти туди довго ні одна не наважувалась. Врешті, пішли Зінька з Півнівською молодницею. Голови не було, а секретар сказав, що він у комісії зараз по огляду будівель і радив туди до нього, як діло важне. Але потім сам, вислухавши їх, теж руками розвів—нічого не поробиш, мовляв: справа це начміліції.

Жінки сумні й зовсім обезнадієні вийшли в коридор. Мужики до них жартували: „чи не делегація, бува, яка бабська звідки приїхала, що з клунками“. А якийсь догадався:

— А може не делегація, а кооперація!—сказав із притиском на останньому слові і всміхнувся у великі вуса.

Хто вгадав його натяк, а кому хтось сказав уже, а загомоніли всі одразу в коридорі про Обухівку. Без серця, із глумливим смішком: кооперація, це—не коня з конюшні, не з комори хліб. Тоді наливаються кров'ю очі мужичі. А кооператив десь... все'дно не хтось обікрав, сами заправили, проп'ють та розтягнуть. Хіба не один чорт! Хіба й отам...

— Не те тут, а либонь: партійний попався,—хтось у кутку не дуже голосно.

— Та не один, а всі, можна сказати, з отих розумних, балакунів. Кажуть, самосуд хотіли над ними селяни чинити, та голова й стріляв пробі, не дав.

— І дурний!

— Не можна! Отвічатиме: як же,—влада на те!

— Та повбивав-би їх на місці!—аж скинув шапку один і замавав руками,—сьогодні кооператив, а завтра останню здохляку з конюшні виведе. А в тюрму що ж—як розгрузка та амнесії що-місяця. А вбив—чорта вже з два розгрузять! Так і оцих!

З порога Карпенчиха стара:

— Не знаєте нічого, то й не ляцали б язиками.

Шум.

— Пішла к чорту! Коопера-торша!

Зінька з жінками не вийшла надвір. Ще як тільки через поріг ступила в коридор, вилало в очі на дверіх—„Осередок КП(б)У“, і так, як стала, чула те все—і шум той, і мов не чула. У голові думки, мов рій: чи зайти? А вона що скаже? Як і тут ні, тоді вже нікуди. Це ж партія. Саме хтось вийшов звідти, а в двері вздріла: просто на стін^і Ленін і під ним за столом чоловік сидить. Вона рішуче взялась за клямку і вступила в хату.

— Що тобі, дівчино?—спинив її голос, а очі той чоловік із-за столу звів до аркуша, нетерпляче чекаючи на відповідь.

Зінька не знала, що ж йому казати, як? Хвилю мовчала схвилювана й чула, як тукало серце. Той чоловік ворухнув бровами, підтяг їх на лоба й тільки хотів щось, як дівчина поривно до столу—крок, стала й розпачливо заговорила, хапаючись, гублячи й не знаходячи слів.

— Товаришу, просяу вас, ну, спасіть ви хоч! Уб'ють, може, й сю ніч! У шелогах. Ви ж—комуніст! Ленін он дивиться,—хіба ж ви не знаєте? Та весь народ обдурений—підкинули їм! А уб'ють! Я чула! Я чула може й сю ніч! Ну, допоможіть!—це палко й швидко, обриваючи слова й дихаючи важко, а руки в довгих рукавах юнки тисла в одчаї до грудей. Секретар одкинувся на стульці й дивився на неї оторопілий. Що вона каже? Кого уб'ють у шелогах?

— Їх, їх! Сидять вони зараз?

Та звідки вона знає? Що за дурницю меле? І подивився на неї холодно. Дівчина змовкла і скорчилася. Але—ну хто ж тоді? Ще крок—і подалась уся поstattю, обличчям блідим і гарячими очима. Була, мабуть, страшна, бо з стульця раптом, мов крадучись, сковзнув і тихо боком виліз із-за столу, не зводячи з неї очей і насторожений. Швидко побіг до дверей. А за мить з чоловіком вернувся.

— ...Оцю дівчину. Скажеш, нехай огляне,—і хитнув чоловікові на Зіньку. Потім щось коротенько написав і теж йому дав. Зінька німо дивилась великими очима на них обох. Чоловік підійшов і з опаскою взяв її за руку. А дівчина, як оніміла, мов сама не своя—хоч би слово. Хлипнула тільки грудима і як не своїми ногами пішла за чоловіком із кімнати.

В лікарні людей повно. Як Зіньку привів чоловік, саме до лікаря жінка з проваленим носом підвела дівчинку років семи й гугняво заговорила щось, рдзетібнувши грудиною дівчинці й показуючи на страшні болячки. Лікар старенький уже, в золотих окулярах, подивився пильно, а тоді звів голову й розвів безпорадно руками.

— Ну, що ж зроблю!—аж схопився він за голову руками,—не віспа це, пранці! Знайте!

Жінка гугнявила щось. Загомоніли люди, ворухнулись, подались, щоб глянути. А хто одкинувся з огидою і з страхом. І вгляділа Зінька з-за голів і бабу з проваленим носом і грудиною в дівчини.

Почула, що мліє. Ще була думка: „Ой, яке ж страшно!“ І спогад—у клуні... Аж здригнулась і чула—похолонуло в грудях. Ну що б же, якби не вирвалась?!

Чоловік бачить, що зблідла, до лікаря швиденько підбіг.

— Обдавїться, ось і бомажка є.

Лікар прочитав, а тоді крізь скло глянув пильно на дівчину, підняв окуляри на лоб і так ще дивився. У другій кімнаті звелів роздягтися їй. Стукав коліна молоточком, писав чимсь до спини й груднині: розпитував, що вона зробила. Зінька здвинула плечима—сама вона не знає, нічого ж такого не зробила вона. На що її сюди?

На клаптику паперу щось написав лікар і подав чоловікові. Зінька вдягнись стала. А потім спитала, що їй тепер? Лікар дав якихсь порошоків і сказав, що нехай додому йде та оці порошки—один на ніч, а ті завтра хай вип'є.

І було так потім: сонце сідало червоно на заході, а по вигоні, як привід, блукала, поза садом, сюди до гамазеїв доходила. Тоді ж ішли жінки смутні з клунками в руках—не допустили їх. Але Зінька до них не підходила. Хай ідуть, А їй тут треба. І очі позападали на білудому, змарнілому, як після тяжкої хвороби, обличчю зірко дивились на руїни, на заґратоване вікно з причімку в арештантській.

А коли сутеніло, од вигона підкрадалась вона до найкрайнього гамазея й прилипала спиною до сірої стіни—в сірій хустці суконній домотканій, в сірій юпці. Тут не побачать. А їй усе видно—світло вже горить в канцелярії, видно буде, чи хоч чути вночі, як і їх вестимуть з арештантської, може, на допит. І вже отут не пропустить вона, як, може, і вестимуть у ночі в шельюги.

Власне, вона ще й сама не знала гаразд, як воно буде. Знала одне тільки: що б там не було, а треба не дати їм. А як? Голова гаряча в дівчини, і в голові такі божевільні склалися плани. Ще добре, що хоч Ілько дома,—покинув ув Огиря—а що б же вона та сама вдіяла?!

З-за гамазеїв, у темряві, тихо шерхнуло. Дівчина кинулась і насторожилась—Ілько підійшов. І він, як вона, мовчки став сірий спиною до сірої стіни й мовчав. Аж не скоро сказав Зіньці—хай уже додому до них іде, а він вартуватиме. Зінька хитнула головою—ні. Але ж така була втома: другу ж ніч не спить, за ці два дні в роті й росівки не було. А йти страшно: немов Ілько або прогляне, або що. І ноги в колінах ламаються від втоми. Вона тихо опустилась на землю й головою Ількові до колін притулилася.

А ніч осіяня—де той їй край!

XXXII

На ранок з двору два вершники—міліціонери—чорнявий і ще олий, а рижого не було—вивели двох: Якима й Тихона, і погнали звязаних по дорозі, куди стовпи потягли дротя. На Мачухи видно, а там—ніч.

а завтра в місто. Давида не було з ними. І ніяк спитати було: йшли обидва посеред дороги похнюплені, бліді, в лиці—ні кровинки, а по боках—вершники. Зінька й дивилась—як-як не крикне. Йшла поруч із ними по дорозі, а вони й не глянули. Вниз у долину повилась дорога піщана, Верстов за дві далі червоніють кущі шелюгів смугою широкою на білому піску. По дорозі в базару їхали і йшли люди.

— Ні, з цими нічого не побитимуть. —

Того ж дня надвечір випустили інших обухівських. Саме під вітряком стояла Зівька, як йшли додому. Перестріла—побиті всі, у синаках і, хоч втомні, а й не спинились, хтось тільки оглянувшись неспокійно на руїни за гамазеями. Дядько Гордій одстав. Під вітряком, стали з Зівькою, і почав він розповідати їй про все і як тільки привели тоді-ж, увечері, Давида зразу ж у лъох закинули, а їх укупі. Потім уже й Тихона та Якіма в другу камеру перевели; що з Давидом, він не знав. В ту ніч у вікно бачив Яким, як водили його на допит. А потім у лъох аж два повело його в ліхтарем і щось довго там були. І чути було—глухо стогнав. Мучили, падлюки, мабуть...

Зінька, як висічена з сірого мармуру, холодна й строга. Дядько Гордій іще казав, що чули й учора і вночі—ходили знов до нього в погріб. І сьогодні ходили, а тільки нічого вже не чути було. Ще про лист агадав, що казав ото Давид по дорозі, але Зінька цього вже не чула. З Гордійового обличчя очі її впали туди, на руїни під садом. І як пішов уже—не знав, як уже сутеніло—не знав. А тільки тоді вперш кинулась, як у канцелярії вогні зайнялись—рано сьогодні. І вперше тоді ж—невимовний жах.

Пройшла до гамазея найкрайнього і стала, як і в ту ніч. Але сьогодні їй усе в дворі тому якесь незвичайне, мов весь він налитий тривогою. І у вікнах чомусь так рано сьогодні вогні, і пробіг хтось од ковюшні мовчки, і грюкнули двері не як учора грюкали. Дивилась на лъох, що тьмяно обіч флігеля виступав у темряві, і іноді від утоми очей заливало темрявою лъох. Дівчина одривалась тоді від стіни і, витягши шию, до болю напружувала зір, поки знов не вловить тьмяної плями. Він там. Не пропустить його—нетріпне й віями. Але що ж із ним? Чи хоч живий? Згадувалось (це як уже Гордій сказав), що й сама бачила, як учора ходили в лъох. Тоді ж не знала—чого. І навіть сьогодні бачила—з цеберкою чогось ходив рижий. Може, одлявати. А може й нема вже!..

Витягла шию жадно в ніч, і груди сами хватили повітря хвильно, хотіли крикнути, позвати. Дуже, на всю зоряну ніч, а він щоб хоч тихо озвався—„я“! Але був глузд. Але ж і так хотілось хоч знати, що з ним, хоч одне слово стиха почути. Невладна над собою, вона одірвалася од стіни й довго настожено слухала.

Ніч. На селі гвалтували собаки. На руїнах тиша. Зінька ступила крок у сухому бур'яві, ще прислухалась. А тоді, крадучись поза розваленими янбарями, пройшла в сад. В саду листя шуршало під

ногами і так гостро запахло осінню, аж голова дівчини захмелілася. Згадалося—тоді ж отак у саду, як за телям бігала, а біля цеглового муру стояв у будьонівці. І не впізнали один одного. Хтось свенув стіха од гамазеїв, мов чайка кигикнула. Догадалася: Ілько її, мабуть, шукає. Але не вернулася. Поміж дерев у зарослі тихо, щоб же й прутк не хруснув, побрела вона аж на край саду до подвір'я. Льох—ось-ось, тільки ще трошки двором. Бур'ян високий і жалива од саду. Дівчина спустилася на землю й порачкувала тихо й усе прислухаючись.

На ганок хтось був вийшов і постояв трохи, потім пішов за флігель кудись. Зівька ждала довго-довго, чи ж він вернет'ся. Ні, видно, так хтось приходив, може, а це пішов. Знов пригнулася до землі й доліла жаливою.

Стіха—тук, тук,—тричі в двері, оббиті бляхою, виткнувшись із бур'яну, і прислухалась. У льоху тихо. Ще—тук, тук, тук—ухом припала до дверей, дихання спинила й почула тепер: десь глибоко, глухо застогнав хтось. Потім ближче—знати тихо ліз по сходах, бо довго стогнав і наближавсь поволі, мов за стогоном кожним хіба на вершок. Врешті, біля саміх дверей уже й тихо—Зівька не взнала голосу: глухий і замогильний:

— Хто?

Припала Зівька обличчям до дверей.

— Я, Давидку! Живий ти!—радісно з розпачем вирвалось у неї з грудей. Потім оглянулася, прислухалась і говорила:

— Повели тих, а тебе ні. Давиде, що вони з тобою надумали? Давиде, ти не бійсь!

З-за дверей щось сказав, чути. Зівька затихла.

— Сю ніч! Бо обмивали кров оце перед вечором.

Зівька аж вся до дверей прилипла.

— Давидку, ми не дамо. Ми слідимо з хлопцями. Ми за вами йтимемо—і в шелегах, аж поки день буде. О, хоч би шпарочка!—і мацала двері руками,—хоч-би я на тебе, мій любий, глянула!—і мацав хтось двері з льоху—чи може як руки звязані—не руками, а обличчям.

Ззаду хтось—хап! Кинулася Зівька, аж крикнула, ще й чула з льоху Давид крикнув глухо й застогнав. А ззаду—під руки і, обхвативши попід грудьми, до болю хтось тиснув і хрипло:

— Ах, ти ж падлюко!

Дівчина билася, як пійманий птах. Зубами руки—та ніяк їй за юпкою. Чула—одірвалася од ніг земля й так у руках поніс. Біля ганку вкусила таки—кинув, але руки не пустив, схватив з усієї сили так поволік по сходах у темний коридор.

Як у канцелярію увів,—з-за столу підвів об'єктив із гвинтівкою в руках. Вирядно глянув із крісла з-під грубки—зачувши на чміліції, і Тяг-З-за спини в дівчини, не випускаючи, виткнувся рижий і сказав:

— Пімав ома погребя.

Вийшов із-за столу Сахновський і, підступившись до дівчини, довго дивився на неї. Скавав, не зводячи очей:

— Це ж Матюшина наймичка.

Тепер і рижий глянув—вона. Розповів, що біля дверей була, щось із Мотузкою перебалакувалась. Знатн—його полюбовниця. Начміліці пильно ще глянув на бліде, змарвіле, але таке ж гарне і в розпачі і в скорботі дівоче обличчя, і тонкі ніздрі в нього трігнули.

— Обшукай!

Рижий обмацував її,—найдовше на грудях і нижче. А повернувши п'яку до Тягнйрядна, вищерявся і моргнув тому. Сахновський уловив його рух і нахмурилось.

— Брось!

Наказав потім одвести її в арештантську й замкнути. А ключ щоб йому приніс. Та хай не здумає дурниці—зараз хай і вернеться. За одну мить щоб тут був.

Рижий незадоволено ворухнув бровами й повів Зіньку.

Ще чула, як із ганку звів її—у льоху гуркнуло в двері й глухо крикнув Давид—„падлюки!“ І Зінька крикнула щось і пручнулася з рук. Та не вирватись їй, бо руки, як залізни наручники, її руки здавили. Ще од гамазеїв чула—свист, мов чайка кигкнула. Але це було й останнє, що чула. Потім ухнув її рижий в арештантську, трохи вагаючись, постояв ще на порозі, хряпнув дверима й замкнув.

Хвилину дівчина стояла в темряві, тупо дивлячись на зачинені двері. Мов упустила кінці й не тямала, що ще з нею. Знадвору долетіло до ух їй—гуркнув у двері в льох і хрипло: „Ти, ти, смотри мені, я тебе погрюкаю!“ Не рижий це. І дзенькнуло. З-за дверей, з льоху глухо—не чути що. А дівчина кинулася до вікна—вгорі заґратоване, маленьке,—руками до нього не дістане. У хаті поночі і самі голі стіни. Зінька обмацала всі їх навкруг, у двері біла. А враз насторожилась, кинулася і забила у куток, затуливши обличчя руками. І тільки затулила обличчя, як в очі їй увійшла ота, з лікарні, жінка з проваленим носом...

Ні, то їй не вчулося—кроки й дзвеніло тихенько надворі. Ще гуркнув у двері в льоху. Потім у сніх—дзінь, дзінь...

Одімкнув двері, став на порозі. Зінька в кутку—він її бачить. Розвів руки і, тихо ступаючи, пішов на неї. Дівчина кинулася, але за руку піймав. Обкрутила круг нього—за другу і, стиснувши до болю, кинув її і схватив погід руками. Придушив до себе, а підборіддям валасохрістану груднину давить нестерпно. Зінька кричала й одбил на поміст. Але зломив таки в стані, похитнулись і вкуці впа-страху й огиди, біла помісті ще, не тямлячи сама себе, тремтючи від зуби. Він важко дихав і в лице Зінька під ним і вже не кричала, а зцінвши дівчина, що слабе, що мить і кидає немічно руки. Шарпнулася

ще з останніх сил. Ще одна мить. В'януть сплетені ноги... І враз він здригнувся і, важко налігши, притих і зів'яв. Зсунувся з неї, не випускаючи рук із своїх. Потім звівся і став на дорозі.

— Сволоч!—сказав якимось дивно: і захеканий, і сердито, і мов винувато. Зінька нічого не тямляла. Дихала важко й сторожко наставила від нього руки. Але він вийшов і зачинив двері за нею. Тоді ж почувся ще кроки в сніх і чула—хтось сказав:

— Товариш начальник, ну, ми ж повели.

— Да, да. Та глядіть там! Через сад ведіть. Руки ж розвяжете перед тим. Він кладнув ключем у двері. А Зінька так і припала до дверей, дихання забило їй. Мацала двері й уся постаттю влипла в них, мов думала, що наскрізь виступе крізь них на тім боці. Врешті, до шпарочки припала й зойкнула:

— Начальник!

Голос був, мабуть, не її. Вже од надвірних дверей оглянувся Сахновський і вернувся.

— Що тобі?

Зінька, захлибаючись, заговорила, як у гарячці:

— Я дурна! Яка ж я дурна! Я вже не буду,—і мацала руками двері й благала в шпарочку.—Пустіть мене! Ну, йдіть сюди, швидко! Я вже не буду. Я й не рухнусь, буду як мертва!..

Павза. Сплюнув Сахновський.

— Було б тоді. Що я тобі зараз?..— і одхилився.

Потім вернувся, щось трохи подумав і сказав крізь двері, повернувши ключем:

— Гляди ж тільки мені. Візьму в хату, а будеш іще дурити—в погріб закину.

— Не буду, не буду!..—хапаючись і хвильно казала дівчина.

Сахновський одімкнув двері й міцно взяв її об руку, а другою рукою за ту міцно поперед грудей їй держав. Так і повів. Із темряви кинулось в очі—зіяла чорна дірка льоху: вже повели. Була тріпнула, та стиснув дуже й глянув з погрозою. Подумала: ні, так не можна. Їм дві верстви до шельюгів—ще влітє. Летітиме, а дожене!.. І Зінька прискорнила ходу. Вже на ганку була, а з ночі од гамазеїв свист чула, як чайка кигикнула. Серце тукнуло й наче спинилося.

В своїй кімнаті, просторій і розкішній, Сахновський пустив Зіньку й зачинив двері в канцелярію. Горіла лампа ясно на столі під зеленим абажуром і в хаті від того все було зеленаве. Посеред хати Зінька, як привід,—в розстебненій юшці, розбите волосся на плечі їй упало—хустку велику десь загубила ж. Стояла німа й мов скам'яніла. І як сказав Сахновський, щоб скинула чоботи та юпку,—мов і не чула, чи мов так довго до неї летів голос через хату: лише за хвильку здвигнулась і скинула чоботи й юпку. З бильця на літківці взяв Сахновський хустку велику жовтогарячу з квітками і звелів їй накинути на плечі.

Зінька й це зробила тремтячими руками і все стояла перухомом з німим і тупим поглядом в одну крапку.

Сахновський сів на канапу близько столу й закурив. Крізь дим дививсь на неї й глибоко затаївся папіросою. В ньому це знов, хоч і чув ще в тілі в'ялість, а похабне уявлення вже малювало її оголену в болючій позі. Що була бліда та змучена,—це ще дужче його хвилювало, бо знав—і знизу отак буде—в муці обличчя й стогнати. Аж зинув цигарку, але відчув—ні ще. І все ж покликав:

— Підійди сюди!

Зінька стріпнулася. Впали очі на нього, з нього впали—просто проти неї велике на всю стіну стояло трюмо, а в ньому... аж вся здвинулася, а очей відірвати не може. Дивилась з жахом великими округленими очима й на неї звідти дивилась—ні, й то ж вона. То не жінка ота, що в лікарні, а вона—Зінька. І жовтогаряча хустка на плечі, а обличчя зеленаве й очі глибоко, як дві ями чорні, і темною ямою провалений ніс...

— Ну, йди ж!

Мов статуя стояла дівчина. Сахновський звівся і, обнявши її за плечі, підвів до канапи. Сів, а її посадив на коліна собі. Дививсь у лице їй. Немов була жінка колись і був у неї великий біль, а з болю того окам'яніла. І знов—од чого?—камінь ожив, ожила мука на лиці й зламались брови. Вона рвачко повернулася до нього й, хапаючись, кинула:

— Ну ж... швидче!

Він поник в'ялий головою до її колін і безсилий гладив їх рукою...

Враз у віконницю знадвору—трах!—видно цеглиною.—Трах!—десь у двері через увесь будинок. Дівчина так і зірвалася з колін. І він уже не до неї—з кобура вихватив наган і побіг у двері через темну канцелярію в коридор. Зінька оторопіла на мить. За серцем, що в грудях закалатало чи на сполох чи радістю, не чула нічого. Але нагло отямилася і перше, що в голову їй—лямпу—дмух!

Темно в хаті. Зінька, як кішка, нечутно, боса, навшипиньках вибігла з хати, через канцелярію і вже в коридорчик, а на дверях—він. На ганок не виходив, стояв на порозі—видно боявся. Із порогу кричав у ніч:

— Буду стріляти!

Знадвору нічого не чути. А на ганок не йде, простяг руку до дверей уже, щоб зачинити, як раптом Зінька зааді з усієї сили кинулася і з криком нестямним у спину руками вдарила,—аж упав на ганок. І вона з ганку впала звисока,—аж в очі їй сверкнуло, але за мить, як підрізана косою перепелка, зірвалася й нерівно зигзагом побігла через подвір'я та бур'ян...

Хтось чула—гнавсь, кричав хтось. Уже й на вигоні вона, а задул гупіт чобіт і крик. Зінька бігла, що було сили, аж в ухах вітер свистів і вітер тріпав її розпущені кесі. А далі сили не стало. До вітряка,

до першого саме добігла. Дихання їй забило, і вона як не впала—обперлась об вітряк. І ззаду ще гупіт у темряві, мов бігло двоє. Враз стихло, потім світ тихий. Зінька тоді скрикнула й знов зірвалася. Але вже бігла й оглядалась і кричала в одчаї назад:

— Ой, швидче!

Хлопці догнали її вже за вітряками. Не спинялись і на хвилю. На бігу хлопцям сказала, що повели ж. Думала—хоч вони побігли. А хлопці не бачили. Її все ждали та вже з Савкою одчаєлись та цеглини стали...—Що він робив з нею?—Зінька—нічого. Тільки ще швидче бігла й трошки шкандибала.

І все ж до шельгів їх не нагнали. У шельгах ще дужче бігли—уже захекані й гарячі, як огонь. Враз Зіньку за руку Ілько схватив і сам спинився і Савка. Дівчина притаїла дихання й стала—слух і зір. Та по дорозі нічого в темряві не чути й не видно. Раптом обіч уже в шельгах блиснуло, мов хтось кинув цигарку, і голос глухо в темряві:

— Стой отут!

Скрикнула Зінька. Ілько згарячу пальнув із обріза—сам не з'яв чи туди, чи вгору. А з шельгів у ту мить, мов дуплетом, із двох гвинтівок—бах! бах!

Чорна ніч. Ще перед самим обличчям у Зіньки, вже на бігу, пхнуло полум'я обріза й оглушило її. Бігла, падаючи, прориваючи кущі, і кричала щось у нестямі. Не чула—чи бігли за нею хлопці. Чула ще постріли—два, десь уже далі—бах! бах! Спіткнулась і бігла знов, очима розпанаханими в темряві жадно шукаючи поміж кущів. І за одним кущем враз,—аж одкинулась, потім войкнула й шарпнулась до нього. На сірому піску, між шельгами, лежав нерухомий чорним хрестом.

Перед ним і впала на коліна, як підрізава. Руками сплеснула й войкнула в ніч. А враз похитнулась, із стогоном неприємна впала головою до нього на пісок.

Перед ним і впала на коліна, як підрізава

... Ніч одгукнулася ще двома пострілами, але далеко десь, у березі—бах! бах!. Потім вровина зорю—велику пекучу сльозу—і зацімила в печалі.

XXXIII

Крізь заґратовані маленькі віконечка тихо льявся сірий світанок у камеру. Стягав тіні, що ними вкрились на ніч обшарпані в'язні на нарах під одною стіною, на цементовій долівці, один до одного впритул, головами до стін, і з-під нар тирчали ноги—спали й під нарами. Над дверима догоряла-гасла лямпочка—у склі не язичок полум'я, а червоний метелик попав і тріпав у конанні обпаленим червоним крильцем. Хропли й важко дихали в сні розкидані по камері тіла. Як колієсь, під голод, на якійсь вузловій станції у вокзалі: в лахмітті, напівголі, а хто й чобіт не скидаючи, і кожен на своєму клунку головою...

Хтось під нарами забелькотів, мов у гарячці. У кутку—чорний, з розпатлавою головою в'язень підвівсь і, роззнахавши пазуху, шкрябав до крові брудне вошиве тіло. Потім підвівсь і пройшов, ступаючи через сонних, до дверей, до параші.

З-під нар виліз Яким і, не зводячись з колін, жадно хлипав, як викинута на берег рибина, виснажене повітря. А очі впали на сині вікна заґратовані—латочки неба такого синього прозорого й глибокого. І десь далеко за сонним містом, крізь храп у камері та лункі кроки по коридорі вартового, ухо вловило тихі далекі гудки маневрових паровозів на станції. І чомусь згадались далекі сонячні степові гони.

Ще тяжче було дихати легеням. Яким пройшов до дверей і ротом розкритим привав до вовча—хапав з коридору холодне повітря.

Проходив вартовий—кроки лунко під склепінням коридору розмірено—гуп, гуп... Побачив у вовчок. Підійшов.

— Ти чого не спиш?

— Та не спиться, товариш діжурний,—оком у прозурку Яким на вартового. Курив той і попросив парубок:—товариш діжурний, дайге д куряти.

Вартовий потяг іще, а потім подав недокурок у прозурку. Спитав Яким—чи хоч перевірка та скоро вже.—Да, вже незабаром.—Та хоч би скоріш, а то вночі камера, як та труна. Вартовий одійшов, нічого не сказавши, гулки повіє кроки в той край коридору.

І було так—лише стихли його кроки, як з далени, від станції, в деш реваув сиреною гудок, ще десь далі, ще... Тоді ж у дворі, на дозорній вежі, що біля одиночного корпусу, задзвенів голосно дзвінок на всті—ля, ля, ля... А коридором годос шарпнувся:

— Подима-йсь!

В камері підводились розпатлані голови, а вже за мить, як черва, заворушились у брудній одежі, розкиданій по камері в постіль. В самій брудній білизні вставали, дехто в самім лахмітті, чухмарились,

повіхали. І вже зі сну хтось загрися: в мішку з-під голови вночі хтось витяг в одного в'язня хліб і сало. Чорний бородач—знати з села—лаявсь, розглядаючи розпоротий мішок, але Колька Чижик—уркаган і староста камери, невеличкий та хльосткий, сказав владно:

Ну, і брось волннит! Мало вас учили, жлоба такий!

Вставали на перевірку. Перед дверима вздовж камери в ряди шикувалися, не одягаючись й не прибираючи з долівки барахла. І ще в рядах чухмарились і повіхали. Біля параші черга. До прозурки припав ухом і „кнацав“ Яшка-псих, уркаган.—Вже од 4 камери сюди йшла перевірка. Швидко став у ряд Яшка, і од параші всі кинулись і затихли. Вартовий хапаючи одімкнув двері, зайшов вартовий помічник начдопру сам—наглядачі всі в коридорі zostалися. Полічив хутко: 10 рядів по 5 та ще 2. Відмітив у себе в обискові і знов брязнули ключі й грюкнули двері.

Так починався день.

Після перевірки збирали постіль і одєжу в клунки й клали попід стіною. Вмивались над парашею—але це мало хто, більшість не вмивалися зовсім, а, розсвівшись на клунках, скидали сорочки й вилувляли вошву.

Яким, вивертаючи сорочку, глянув на Тихона, що сидів поруч пі стіною, сказав йому:

— Чого ти, Тихоне, ніколи сорочки не скинеш. Вони тебе з'їдят

Тихін хмурий і мовчазний усі ці дні од самої Обухівки й там, міліції й дорогою по етапах. Тільки ще глибше очі запали й частіш та важче кашляв. І зараз—надавив груди рукою й кашляв глухо та довго, харкнув кров'ю й не розтирав на долівці. Сказав, мов не сказав, а лише подумав:

— Уже з'їли!

Він рухнувся—Яким уже знав, чого—щоб полізти під нари, де вони спали вночі й де ось три дні, вилазячи на перевірку, пролежав Тихін. Взяв за руку й не пустив його. Бо так і одурити можна: цілми днями отам під нарами. На гулянку не ходить. Хоч по 15 хвилин двічі на день надворі побути—і то як вдорово! А ось парашу виносить скоро задвонять, то понесли б удвох.

Тихін одхилився головою до холодної стіни, змежив очі й застиг так.

Яким почував, що треба щось сказати товаришеві, бадьорити його. Але не знав як. Ще вчора і раніш він знав. Тішив Тихона й себе тим, що це ж недовго буде отак, що приведуть Давида, а тоді напишуть слідчому чи прокуророві, що все розкритється йому, і оцей кошмар останніх днів, що вже його й край загубився (мов так це давно було: били їх, пов'язаних укинули в арештантську, гнали по етапах...), що одмахнуться од нього, од цього кошмару, і буде знов: обухівське життя, але гарне, бо без Матюх і без Гнид. І тоді, в ті дні він, може, вірив, а, може, і сам ні, бо чого ж таки Давида не

гнали вкупі з ними? І не в арештантську тоді, а в льох закинули? А почали чути в льоху крик і стогін Давидів, як з-під землі...

— Та його вбили вже!—казав Тихін і харкав кров'ю на асфальт. Але Яким аж блідне. Не вірять Яким. І що-дня, як тільки чути дзвоник на дозорній вежі—дзвенів голосно довго, а потім отак—ля-ля ля, тричі (то етап пригнали до воріт)—жадно з нар припадав до шибки й крізь ґрати зорко дивився в третього поверху вниз. Приводили що-дня якихось людей—були в кожухах, у піджаках, були й у шинелях—а Давида не було. Невже ж такі вбили? Згадував шельюги, як їх отоді міліція гнала з Тихоном шельюгами.

Аж блідне Яким. На колінях сорочка в нього, по сорочці лаять, як пуголовки, і ві зборок повитикались гострими задами. Але як скам'янів парубок—очима тупо великими в сіру кам'яну стіну. І як дзвінок задзеленчав, лиш кинувся, а не схопився, як завжди. Вже, як кривнув Чпжик:—Дежурний, парашу!—парубок швидко надів сорочку й хоч не був черговим сьогодні, підійшов до параші й узявся за ухо. За друге взявся бородатий селянин—черговий. З коридора грюкали двері—то випускав вартовий. Влижче, одімкнув їхню камеру—карантин. Мили параші в дворі під високим кам'яним муром біля напорного колодязя.

Вонючий струмок стікав по жолобу, цеглою вимощеному, кудись попід муром на Сінну площу в рів. Біля колодязя багато їх—в'язнів в усіх камер. Тільки в одиночного корпусу сюди не випускали. На вежі стояв вартовий біля дзвоника, і вартові ходили по двору—часували.

Біля колодязя аж черга. Обшарпані, в блідозеленими обличчями в'язні виливали з параші мили їх під цівкою холодної води. Підставляли під неї голови й обризкувались з шумом, з веселими криками. А груди жадно хапали морозне ранкове повітря, а очі—на жовтих кленах поза муром червоні блиски од сонця. Сонце ж вийшло вже. То сюди не видно, а знати по блискові на листі дерев, по шумові на вулицях тут зараз за муром: бігли кудись люди, гуркотіли по брукові бандюги, хрюкнув автомобіль і завернув за ріг... Голоси чути було.

Хтось заспівав біля колодязя:

— Продай, жінко, хоч теляцю,
Чум-ча-ара, чу-ра-ра...
Визволь мене із в'язниці,

Ку-ку!

— Я теляці не продам
Чум-ча-ара чу-ра-ра...
Як попався сиди там,

Ку-ку!

А місто шуміло—шумувало так близько—за муром ось зараз і так далеко. А де то—гудки паровізни? Хіба на станції за три верстви?—Якимові, мов то на далеких гонах, десь у минулому, як ще був на цукроварні. І вдень, як на плантаціях робили—дні ж були такі сонячні й дзвінкі!.. І в зоряні ночі, як біля бараків... І в ранок отой, як їхали дівчата, а одна з них задумана й сумна була.

І раптом:

— Здорові—і по плечі вдарив. Яким оглянувся—Кушніренко. Босий, у драних штанях, в брудному дранті на голе тіло—щирить зуби гидко.—Що, й ти попавсь? Ти в якій камері?

— В карантині,—сказав сухо Яким.

— Ага! І Тихін же?

Яким не відмовив уже, бо саме голову підставив під цівку води й став умиватися. Тоді ж—ген вартовий:

— Ану, швидче з парашами! Заходи!

Вже біжучи через подвір'я з мокрим обличчям та волоссям, хапав на ході морозне терпке повітря, блиски сонця червоші на кленах, шум міста за муром і далекі-далекі гудки.

У камері вже принесли хліб і краями бляшаним ножом по десятках. Оточили тівням колом голодні в'язні, стежили пильно, як один ріже: чій рівні пайки, гукали до якої прикласти ще, од якої одрізати. А як була вже буханка розрізана на десять шматків, один одвертався, а староста вказував на пайку й питав—кому? Той називав іменця. І кожен ждав нетерпляче свого, а лиш простягалась рука з пайкою, хапав і вразу ж починав їсти. Які так і з'їдали за раз, щоб потім уже цілий день лиш марити про завтрашній ранок і про чергову пайку. Але Яким—ні. Він брав обидва шматки, і свій і Тихонів, перелуплював один напополам, а другий клав на полиці—ніхто не візьме, бо за пайок у допрі б'ють смертним боєм (одна же спробував учора та винесли в лікарню!). Тоді набирив у бляшану мисочку—де він взяв її?—кнп'яточку з чеберки й брав ложку й Тихонові давав його ложку алюмінієву—теж десь Яким розстарався. Пили „чай“—без чаю, без цукру і всі хто з кухля, хто з глечика, хто з казанка ложками.

Після сніданки брались за роботу: хто знов проглядав вивернуту сорочку, хто латав. В кутку під грубою, так щоб у прозурку не видно було вартовому, грали уркагани „в буру“—на гроші, на одержу, на пайки. І ще уркагани лягали на нари й од нудьги співали пісень. На асфальтовій долівці лежали на простелених сіряках, на кожухах головами до стін в'язні з селян. Ну, нічого ж робити—курили тільки, гомонів хтось, а більш лежали й тупо дивились очима в стелю.

А коридор, а ввесь допр уже жив: в кухні гупали молотом вишзу за вікном, випускали шевців з камер у швальню, бігали коридорні а заказами в крамничку, назад, викликали до слідчого, випускали на гулянку по одній камері, і по кругу посеред двору попарно ходили

15 хвилин. Проходив староста корпусний, питає листи, заяви. Носили вже передачі—по коридорі лунко:

— Нечипоренко!

— Тринадцята! восьма!—аж із кількох камер разом озвналися—буває що й „на ліпу“ проходить.

— Як звуть?

— Іван!—десь уже в одній камері.

— Тов. дежурний, відкрий тринадцяту!

І в карантині в кожного ухо чуїно до прозурки—чи не вловить свого ім'я. А тоді кошик у двері подадуть: хлібна, сорочка біла. І на побачення—прийде й покляче наглядач. Це ж так можливо й таке бажано. Аж і Яким Тихонові:

— От би до нас хто! Та хоч що там робиться, що з Давидом узнали б. Хоч би по сорочці білій... і, може, це йому самому вдалося таким неможливим, бо став запевняти себе,—справді, що ж тут такого неможливого? Правда, у нього й нікому—старі батьки, а от хоч і Марі!—на станцію, на потяг і—як ви тут, хлопці, поживаєте?!

У Тихона тільки хрипнуло в грудіх. Він одірвавсь головою од стіни й від нари вже лігти, як раптом з шуму в коридорі (видно, з гулянки якась камера заходила) в прозурку голосно:

— Кожушний Тихін!

Прислухавсь Тихін, а не рухався. Тоді Рябий:

— Та йди ж, визнають!

Кожушний підвівся з долівки й слоняючись, важкий та незграбний, підійшов до дверей і глянув у вовчок. Але за мить одкинувся з захарканим обличчям. Витиравсь рукавом і оторопілий ще дивився на двері.

Із коридора тоді голос знайомий—Кушніренків у прозурку:

— Братва! Колька! Оце в вас самосудчик.

Страшне слово, як іскра в порох, упало в камеру. Всі кинулись. Пісню урки обірвали. Колька аж од карт схопився,

— Хто?

Яшка Рябий вказав на Тихона, що вже одійшов од дверей і ліз під нари. Яким стривожився, бо він за ці дні уже бачив, як б'ють у допрі. Він підвівся й підійшов до старости—говорив, що то брехня, що то з серця на нього таке наговорено. Але Чижик грізно глянув і ворухнув щелепами:

— Уйди!—й ногою в нар болоче вдарив у груди.

Вкупу збилися урки на нарах і жваво шушукались. Були поривні, загорілись їм очі. А надто Яшка-псих—він не вимовляв слова, а рвав губами.—Кольсь і він на базарі засипався був, а отакі ж „граки“ над ним самосуд чинили. Із кутка циган один з гурту циган підійшов до них з вибитими спереду зубами й з червоним витеклим оком.

Шушукались довго. А потім розійшлись з тьмними виразами облич, які навіть знов лягали на нари й затягли обірвану пісню:

Одін уркан із всіх моложе,
Склонівши голову на груди.
С тоскою по родине далекої
Не может бедний он уснуть...

Яшка знов проглядав сорочку й раптом звів голову й кинув:

— Братва, ану брось!

Всі так і стихли в камері. За вікном гупало в кузні.

— Разі це жисть, у нас у камері. в карантині?—заговорив він роблено збурений,—доки нас „штифти“ жрать будуть?! Бані не дають, в камери не переводять. Там он—і в клуб, і в кіношку, а ми валяємось цілий день отут в грязі! Разі це жисть?!—аж звівся він на ноги й ще говорив,—а все через старосту: ні к чорту Колька не годиться за старосту! Треба нового вибрати!

— Да, да! К чорту Кольку, долой!—кричали з нар уркани.

— Дайош другого!

І сам навіть Колька Чижик похмурився роблено.

— Да, вибрати старосту треба.—Гукнув, щоб усі збірлися, хто там під нарами, й з-під нар хай вилазить.

Наробили з паперу жеребків. Один із в'язнів засучив по лікті рукава—посадили його на нарах, лікті голі на коліна, руки стуливши а між них повстромляли жеребки. Тепер тягти всім.

— А де той жлоба, що з кашлем?—помітив відсутність Тихонову Рябий,—вилазь з-під нар! Чи для тебе особе приглашеніє?

Тихін незграбний і втомний виліз з-під нар. Став у гурт і дививсь та ждав, чи вже швидко край цьому.

Кожному в'язневі по черзі зав'язували рушником очі й він, привавши обличчям, з-поміж рук витягав губами один жеребок. Розв'язували очі—дививсь, і всі до нього кидались—пустий. Другий те ж робив. Все попадались жеребки пусті. І Якемові теж. Врешті, дійшла черга до Тихона.

— Та харашо зав'язуй!—кинув Яшка,—лучче, ще тугіші!

Чогось вийшла задержка. Зав'язали туго очі. Тихін утомний нахилив обличчя за жеребком губами. А ззаду в потилицю ще хтось підштовхнув.

— Шукай, шукай! Губами тягни!—і не втерпіла камера—регіт, аж шибки задзвеніли, гідкий і жорстокий. До прозурки з коридору вартовий підійшов і сказав суворо:

— Шестая, тіше!

Тихін одхилився і довго розв'язував рушник. А як розв'язав та глянув—перед очима: гола задниця циганова. Він потім повернувся обличчям чорним до Тихона і вищеривсь щербанням.

— А щ'у! Скуштував?!

— Го-го-го! Староста!—регіт. А Тихін тільки втомно скривив губи в боєм і поліз під нари.

Причепитися бити його не було як. Може, були б і знайшли, та саме передачу одному в'язневі принесли. „Грубую“ передачу—Колька з братвою так і оточили кошिका: палиниця біла, ковбаса, два костюми, махорки й білзна. Не встиг той і записки прочитати, а в кошикові лише білзна зосталася, а хліб, ковбаса, махорка вже по руках. Уже кутуляють щелепи—голодні ж усі. Кому не впало, той хоч закурив з маком, та цигарку не аби яку—в палець завтовшки. Тільки очима розгублено глянув „хавайн“, а не посмів, бо вчора було отак з одним, то вже сьогодні побитий з-під нар не вилазить. Ну, хтось і над ним жвавівся: одлупив „мандра“ шматок і ковбаси навіть.

По обіді, як задавенів дзвоник довго і ще: раз, два, три—етап пригнали. Яким припав до шибки й дивився вниз у двір. Погнали в одиночний корпус 7 чоловіків та дві жінки. Давида не було.

Який же сум обвив парубка! Останні сили згубила надія й упала німічна в змученій душі. Він теж поліз під нари й до вечора, до самої перевірки, вже не вилавив звідти.

Як сутеніло вже, з-під нар чув далекий журливий спів. Мов то не в камері, а десь далеко тужили голоси молоді в синіх сутонях стиха і з широким журом до матери, може з забутим обличчям:

— Ах ти, мати моя родная,
Зачем на свет м'ня родила,
Судьбой несчастной наградила,
Костюм жігана мне дала...

Чомусь під нарами Якимові так тоскно. Тихін застиг—не спить, а й не рухнеться. Давида вбито, бо де б же він?—Сидіти—рік чи два, чи скільки! Думав за Обухівку. Думав за дівчину на буряках... ще думав за Давида. А десь далеко-далеко, як відгук:

Судьбой несчастной наградила.
Костюм жігана мне дала...

І десь далеко-далеко гудки маневрових паровозів.

На перевірку ставали проти дверей. Принесли парашу на ніч. Над дверима знов у скло влетів другий метелик, тріпав у муці червоним крильцем... А як тільки грюкнули двері після перевірки й замкнулись, зразу ж розгортали рядна, мостили одержу на нарах, на долівці. Яким з Тихоном під нари на ніч лізти—аж їхні місяця було зайнято: чежали кілька урканів там і знати, що навмисно лягли, бо постілі ча нарах їхні.

— Куди прьох!—штовхнув один ногою, як не в саме обличчя Тихонові. Той одхилився, сів біля нар і сидів довго, аж поки всі повкладлись. Тоді на прогалині посеред камери кинув полушубка й на ньому ліг, кулака під голову поклав. І Яким біля нього ліг.

На нарах про щось жваво стиха гомоніли. Од лампочки світло бліде—в камері сутінь. І сивий дим тютюновий по ній, як туман стелиться.

З-під нар виліз Яшка і перечепивсь навмисне через Тихонові ноги.

— Ух, жлоба! Чорт!— і вдарив дуже ногою під бік. Тихін кинувсь і рукою за бік ухватився. А з нар в ту ж мить хтось плигнув з рядом і накрив його, і киаулись всі. Цяган на лямпу дмухнув. У чорній темряві багато тіл навалилось в купу. Гупали дуже й швидко кулаками, ногами і в груди, і в живіт з усієї сили. В тій купі уже зашнени кров'ю метнувся Тихін, але з рядна не випростається. Згріб за ногу когось і тяг під себе. Яким скрикяув і в темряві вдарив когось. Далі навалився тулубом і вліз в ту купу й розметав. Але на полиці брязнув казанок, хряпнув глечик по голові—посипалось череп'я. Із коридору кроки швидкі і в саму прозурку:

— Шестая камера! Огонь зажгі!—засюрчав свищик лунко під склепінням коридору. І ще свищик засюрчав десь надворі. А в камері в темряві ще борсались тіла, хряпали глечики по головах і нагло хтось захеканий од дверей:

— Бросай!

По коридору лунко гупали швидко багато чобіт. У двері ключ, а в камері як вимерли раптом усі.—Тиша. Лише хекав і стогнав хтось.

— Становись!—вбігли в камеру з ліхтарем помначдопру та доворні. На дверіх караул став з рушницями наготові. Засвітили лямпу над дверима.

— Становись!

Усі в'язні вищикувались, як на перевірку, посеред камери в 10 рядів по 5 та ще два. Дихали важко деякі, і в сімох були скривавлені обличчя. Помначдопру спитав:

— Кого били?

Ззаду Тихін сказав глухо з зашненим, неподібним на людське обличчям:

— Мене били.

— Хто?

А він не знав хто. Сперш ударив у бік оцей, а потім рядом накрили й погасили лямпу—не бачив хто. І ніхто в камері й не бачив і не бив його. Проби,—він до всіх чіплявся ще з дня.

— Помначдопру тільки глянув гнівно на Яшку:

— Що ти дурака строїш! Не знаю вас? Виходь!

Всіх вибрали з рядів, у кого в крові обличчя,—сім душ. Між ними Тихін з Янком. Наказав по одиночках розсадовити всіх на ніч.

— В одиночках нікуди, по сім чоловік сидять,—сказав старший доворний.

— По одному в камеру—можна.

Ще й у коридорі, як уже вели їх по сходах в одиночний корпус, ззаду підбіг Яшка-поих до Тихона і вдарив головою в обличчя. Його схватили, але він і з рук кричав:

— Я задушу його гада! Пустіть! Ах, ти ж в рот... Уб'ю!

На ранок після перевірки всіх тих в'язнів повябляли з одиночок і перевели в карантин. Це як пили чай саме в камері. З погнутих казачків, а один бородач не з глечика, як учора, а з самого черепака, як ото дають курім.

Проходячи од дверей до нар, Тихін слоявся—і вночі в одиночці його били, бо в коридорі Яшка крикнув і в одиночках скрізь чули: „Убить його гада! Самосудчика!“

На нарах уже сіли Чижик і Яшка і жваво з іншими урканами, що віч ляпалися тут, гомоніли про щось. Їм подали пайки—їли жадно. А раз в одного Яшка вихватив кухоль, і як проходив Тихін, плеснув йому скропом в лице. Тихін одхилився з ошпареним обличчям. Потім підліз під нари.

Яким сів під стіною і схилив на руки голову.

Не в камері, а десь далеко-далеко гомоніли голоси й хрупнув хтось грудочкою цукру на зубах. Ще далі десь об ковадло гупали молоти й один тоненько—дзень, дзень... Ще далі десь—шуміло місто й гудки паровізни.

Задзвонив стиха, мов то Якимові в усі, дзвонки на дозорній вежі. Яким не кинувся до вікна. Ні, схватився такя, але вже слід, уже в самі двері заводили кількох у кожухах, у піджаках—в шинелі не було.

Знов сів під стіною, низько на руки схилившись головою. Так довго сидів. І нагло кинувся—чи йому вчулося. Ні, знов у коридорі глухо:

— Кожу-ушний!—а од прозурок аж у два голоси:—Шоста!—Передачка!

Біля дверей уже, біля шостої камери:

— Хто Кожушний? Як звуть?

І Яким підійшов. Кинув під нари араділо:—„Тихоне!“, а до передатчика в прозурку сказав:

— Тихін звуть.

— Од кого ждеш передачі?

Подумав Яким—од кого б же?

— Од жінки. Марія Кожушна.

— Ні,—сказав передатчик і, одхилившись од дверей, погукав знов:—„Кожу-ушний!“ Ніде не обзявались. Всі коридори вже обходив. Ще підійшов до шостої камери і спитав:

— А Зіньки немає сестри або родички?

— Є Зінька,—радісно здивований мовив Яким хвильно,—Коваленко

Ї прізвище.

— Правильно. Дежурний, одкрив шосту.

В двері подав він старенького кошика. У кошику хлібина й дві білих сорочки. В прозурку записку подав—аж з рук Яким визвавив нетерпляче і вп'явся жадно в незграбні карячкуваті літери на пожмаканому клаптку паперу хемічним олівцем.

Передача Кожушному Тихонові

Хлопці, ну, як ви там? Не журіться, вас випустять. Ми з дядьком Климом та з Ільком у городі зараз і були в Голосі Праці в прокурора. Поїхав закін генеру на Щербанівку. Чи ви ж не знаєте,—Давид же в больниці. Тоді в шелюгах ми не дали ж їм—ранено в груди тяжко, а волосся тільки обсмалено порохом. Лікарі кажуть, що вижує. Про вас жалілись прокуророві—казав, що все зробить. Не журіться. А це передаю дві пари сорочок, хоч батькових, носіть на здоров'я. Подайте відповідь. Ми ждемо за воротами.

Зінька Коваленко.

Заарештовані Матюха, Гнида і начміл

Яким од радості одну мить посеред камери—як стовп. В очі встало й таке непотрібне: Яшка-псих вже надів широку дідівську сорочку, довгу до самих колін, і реготалися всі в камері. А Яким кинувся, радісний, на блідому обличчі рум'янець, і—до нар.

— Тихоне!—затормозив за ноги. А раптом крикнув не своїм голосом—„Хлопці!“ І поляг дуже за ноги з-під нар Тихона.

— Хлопці—ще крикнув одчайнo.

Всі кинулись у камері на крик і оточили. Враз хлигнули груди й завімили всі: з-під нар лежав нерухомий з темним налитим кров'ю обличчям і з видавленими з западин великими неживими очима. Голый до пояса. На шиї—з сорочки сплетений джут туго вп'явся й вдавив горлянку, ще й алюмінієва ложка була задіта в джут отой—душив себе знати, як цуркою.

Яким руками швидко петлю ту, хтось з ножем до шиї.

— Рядно давай!—крикнув Чижик.

А циган:

— Та він уже одубів!

Яким упав товаришеві обличчям до мертвого страшного лица і

занімів. І вже хоч чув, не розумів шуму та метушні в камері: хтось дошкоч з нар в усієї сили гатив у двері, гукали у вікна згори, били в рями кулаками...—І чи довго. Лише як одхилив хтось його і взяли труп на носилки люди в шинелях, як грюкнули двері, ще до вовчка припав—кроки лунко коридором, тихше й стихли. Тоді в муці із стогоном одхилився головою од дверей і затих так.

І довго туга чорна—і в серці, і в очах. Потім в очі упали сині шматки глибокого прозорого неба з-за ґрат, і такого далекого. І глухо й далеко десь кликали гудки маневрових паровозів... А в тих гудках враз розгорнулась далина глибока, степова, сонячна і в ню—фаркнули й полетіли змучені очі...

м. Харків
1926

ДО ЧИТАЧІВ „РОМАНІВ І ПОВІСТЕЙ“

Книга, її розповсюдження—є певний показчик ступеня культурного розвитку країни. Але той, хто взявся б визначити наш культурний розвиток за пересічною кількістю книжок, що припадають на душу населення України, зробив би певну помилку, якби не зважив на своєрідні „ножиці“, між потребою на українську книжку та можливістю задовольнити її. Між українською книгою і її споживачем високим муром стоїть дорога ціна на книжку. Треба хоч що будь цей мур розбити. Цього бо потребують інтереси розвитку українського культурного процесу; цього вимагають робітничі маси України, що прагнуть опанувати українську культуру і свідомо керувати її розвитком.

Отож, видання справді дешевої української книги—це як-найважливіше культурне, а разом і політичне завдання.

Починаючи видання „Романів і повістей“, видавництво має за мету дати як-найдешевшу книжку, приступну ціною для десятків тисяч покупців, і цим зробити спробу сприяти розв'язанню згаданого вище культурного й політичного завдання.

Ми знаємо хиби цієї нашої спроби: сірий газетний папір та дрібний шрифт книжок не до вробоби будуть багатьом читачам. Ми свідомо припускаємо ці хиби, бо прагнемо дати насамперед дешеvu книжку, приступну ціною книжку.

Книжки нашої серії будуть найдешевші з усіх, що видаються тепер на Україні; проте, на нашу думку, вони ще дорогі. Здешевити або ж технічно поліпшити їх ми зможемо лише тоді, коли видання перейде межу тиражу, за якою воно перестане бути дефіцитним. Коли „Романи й повісті“ почнуть давати будь-який прибуток, ми дамо на волю читачів розв'язати питання: здешевити, чи технічно поліпшити наші книжки.

Здешевлення та технічне поліпшення серії залежить геть чисто від її тиражу. Тим-то ми просимо всіх наших передплатників та читачів подбати про те, щоб „Романи й повісті“ були в кожній бібліотеці, хаті-читальні, сельбуді, клубі, червоному кутку, щоб передплатив їх кожний свідомий робітник та селянин, що прагне допомогти поширенню та розвитку української літератури, як частини нашої української соціалістичної культури.

Ми просимо також надсилати нам свої зауваження що до змісту „Романів і повістей“, а також що до технічного оформлення книжок. Такі зауваження допоможуть нам поліпшити видання, пристосувати книжку до вимоги її читачів.

Прагнучи зазнайомити як-найширші кола українських читачів з найновішими творами сучасних українських письменників, ми даємо цього року ніде не друковані ще твори Петра Панча, Ів. Микитенка, Миколи Хвильового, Ол. Слісаренка, В. Юрезанського та інших українських письменників. Приміром, в другому числі „Романів та повістей“ ми даємо роман нового українського письменника Ледянка „На-гора“ присвячений революційному рухові в Донбасі. Це подана в художній формі історія цілого промислового району за чверть віку, художнє змалювання робітничої класи в Донбасі.

Крім творів еучасних українських письменників, ми маємо видати в серії і кілька нових творів російської та чужоземної пролетарської літератури.

Десять років тому Ленін писав: „Якщо французькі буржуа ще перед війною нивчилися... видавати французькі романи для народу не за 3¹/₂ франки, не книжечками для панів, а по 10 саятимів (цеб-то в 35 разів дешевше), формою пролетарської газети, то чому б нам на другому році від капіталізму до комунізму не навчитися робити так само?“ (Ленін. Збірка творів, т. XVIII, ч. I, ст. 74).

На Україні ми ще не можемо цілком здійснити мрії Леніна про видання великих обсягом художніх творів за ту ціну, як, приміром, французька буржуазія. Ми прагнемо лише наблизитись до цього, починаючи видання найдешевших на Україні, приступних для пролетаріату не лише ціною, а й змістом, ідеологією книжок.

В-во „Український Робітник“

В наступній (2-ій) книжці „Романів і повістей“ буде надруковано новий роман М. Ледянка

„НА-ГОРА“

Епопея М. Ледянка „На-гора“ присвячена розвитку революційного руху в Донбасі. В першій книзі „Ятрань чорна“ автор змальовує перші роки ХХ в. до перших збройних повстань 1905-го року, даючи в широкому обсязі історію цілого промислового району за чверть віку, картину зростання робітничої класи в її зв'язках із селянством та буржуазією. Виконуючи свій широкий задум, автор показав чимале знання робітничого побуту в Донбасі, знання виробництва та історії краю. В такому широкому плані ще ніхто з українських пролетарських письменників не писав. До того ж треба додати, що річ написана надзвичайно просто і цілком приступно для масового читача.

Новий для нашої літератури тип дає М. Ледянка, змальовуючи „дядей“ в лапках, дрібних експлоататорів, що брали від контори роботу на виконання і сами винаймали до неї шахтарів. Цікаві проміжні поміж робітником та селянином типи наймитів та проміжні між „дядею“ и куркулем типи хазяїв дрібних селянських шахт, теж майже не зачеплювані в укр. літературі.

Твір М. Ледянка—цікава спроба, монументальний етюд. Автор робить корисну і цікаву спробу побудувати великий твір цілком на пролетарській тематиці і через добу обох революцій.

Всеоукраїнське Робітниче Кооперативне В во ВУРС

„УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

ПРАВЛІННЯ—Харків, Палац Праці, пом. 126.

ТЕЛЕФОНИ—8-76, 44-04, 44-05, 29-88.

ЦЕНТРАЛЬНА КНИГАРНЯ ТА СКЛЕП—Харків,

пл. Розн Люксембург. Палац Праці, Тел. 52-05.

ДЕШЕВА БІБЛІОТЕКА КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА

Слісаренко — Президент Килокапустьянської республіки	10 коп.
Кониський — У тісній бабі	5 "
Копиленко — Кара-Круча	5 "
Слісаренко — Шпигунське життя та смерть. Сто тисяч сил	5 "
Стефанік — Злодій. Кленові листки	5 "
Слісаренко — Алхімік. Кановір Душта	5 "
Черкасенко — Юдита	5 "
Франко — Хлопська комісія. Добрий заробок	5 "
Черкасенко — Сашків кінець	5 "
Головко — Товариші	10 "
Черкасенко — Вони перемогли	5 "
Винниченко — Темна сила. Промінь сонця	5 "
Головко — Червона хустина	5 "
Панч — Тихонів лист	5 "
Косинка — Політика	5 "
Яновський — Туз і перстень	5 "
Панч — Смерть Янулянеа	5 "
Головко — Пиляк	5 "
Сенченко — У золотому закуті	5 "
Аніщенко — Ніч у саду	5 "
Винниченко — Суд	5 "
Горький — Двадцять шість і одна	5 "
Горький — Один із королів республіки	5 "
Горький — Омелян Пиляк	5 "
Винниченко — На пристані	5 "
Бордуляк — Михалкові радощі	10 "
Васильченко — В темряві	5 "
Франко — Івась Новітній	10 "
Любченко — З темного передпокою	5 "
Панч — Перегони	5 "
Яновський — Роман Ма	5 "

Всеукраїнське Робітниче Кооперативне В-во ВУРС

„УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

Сенченко — Дуся	5	коп.
Первомайський — В 19 й рік	5	”
Качура — За 10 „оре“	5	”
Ле — Розбійник	5	”
Панч — Там, де веїби над ставом	10	”
Шолом-Алейхем — Два ангисеміи	15	”
Шолом-Алейхем — 13 Сполучених Штатів	15	”
Шолом-Алейхем — Етап. Пімець	15	”
Микитенко — Брати	15	”
Франко — Цигани	5	”
Глібов — Байки	5	”
Козоріс — То був злодій	5	”
Бордуляк — Мати	5	”
Джекобс — Існит	5	”
Франко — Лезишина челядь	5	”
Дж. Лондон — Сиванко	5	”
Дж. Лондон — Людина з рубцем на щоці	5	”
Винниченко — Федько-Хатамидник	10	”
Хвильовий — Кіт у чоботях	5	”
Українські пісні	10	”
С. Руданський — Сивомовля	5	”
Винниченко — Честь	5	”
Кодюбинський — Він іде	5	”
Франко — Оливць	5	”
Авищенко — Баланс	10	”
Генрі — Коса на камінь	5	”
Шевченко — Катерина	5	”
Ковальчук — Криваві легенди	5	”
Маркович — Збройний напад	10	”
Кириленко — Стихія	15	”
Івченко — Смертний спів	5	”
Франко — У куваї	5	”
Копиленко — Македон Блин	10	”
Маркович — Судова помилка	15	”
Винниченко — Фельдфебельщина	10	”
Пилипенко — Під Черніговом	10	”
Грінченко — Сам собі пан	5	”
Франко — Свинська конституція	10	”
Амп — Механик Роже	5	”

17446

КБ 6349